

ISSN 2616-9983

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (24)

Чернігів 2025

УДК 34(051)(477)

Н34

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01

Рекомендовано до друку вченою радою Пенітенціарної академії України (протокол № 3 від 28 лютого 2025 р.).

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 06.10.2023 № 3548/5 відбулося перейменування Академії Державної пенітенціарної служби на Пенітенціарну академію України.

*Видання «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» внесено до **Переліку наукових фахових видань України**, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 № 420, відповідно до якого журналу надано **категорію «Б»**.*

Н34 **Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право : науковий журнал /** Пенітенціарна академія України. Чернігів : ПАУ, 2025. № 1 (24). 136 с.

У цьому номері журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» вміщено статті, присвячені актуальним питанням адміністративного права; проблемам кримінально-виконавчого права; проблемам цивільного, соціального та трудового права.

Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 34(051)(477)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: *Ніцимна С. О.*, д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Пузирний В. Ф., д-р юрид. наук, проф.;

Пузирьов М. С., д-р юрид. наук, старш. дослід.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Зливко С. В., д-р юрид. наук; доц.;

Карелін В. В., д-р юрид. наук; доц.;

Коломієць Н. В., д-р юрид. наук, проф.;

Коропатнік І. М., д-р юрид. наук, проф.;

Олефір Л. І., канд. юрид. наук, доц.;

Партенадзе О. А., д-р права, проф. (м. Батумі, Республіка Грузія);

Скаков А. Б., д-р юрид. наук, проф. (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан);

Солнцева Х. В., канд. юрид. наук, доц.;

Тагієв С. Р., д-р юрид. наук, доц., заслужений юрист України;

Чумаков В. В., д-р юрид. наук, проф.;

Шевчук О. М., д-р юрид. наук, проф.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Денисенко К. В.*, канд. наук з держ. управл., доц.

ISSN 2616-9983

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
PENITENTIARY ACADEMY OF UKRAINE**

**SCIENTIFIC HERALD
OF SIVERSHCHYNA.
SERIES: LAW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1 (24)

Chernihiv 2025

UDC 34(051)(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 3 on February 28, 2025).

In accordance with the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 06.10.2023 No. 3548/5, the Academy of the State Penitentiary Service was re-named to Penitentiary Academy of Ukraine.

*According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 15.04.2021 № 420 scientific journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” is included in the **List of scientific professional publications of Ukraine of “B” category.***

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law : Scientific Journal / Penitentiary Academy of Ukraine. Chernihiv : PAU, 2025. № 1 (24). 136 p.

In this issue of the journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” contains articles, dedicated to current issues of Administrative Law; Criminal and Executive Law; the problems of Problems of Civil, Social and Labour Law.

The issue will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational institutions.

UDC 34(051)(477)

EDITOR-IN-CHIEF: *Nishchymna S. O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Puzyrnyi V. F., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Puzynov M. S., Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher.

EDITORIAL BOARD:

Zlyvko S. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Karelin V. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Kolomiets N. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Koropatnik I. M., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Olefir L. I., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Partenadze O. A., Doctor of Sciences (Law), Professor (Batumi, Republic of Georgia);

Skakov A. B., Doctor of Sciences (Law), Professor (Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan);

Solntseva Kh. V., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Tahitiev S. R., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

Chumak V. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Shevchuk O. M., Doctor of Sciences (Law), Professor.

RESPONSIBLE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: *Denysenko K. V.*, PhD in Public Administration, Associate Professor.

ЗМІСТ

Богатирьов І. Г. Колабораціонізм в історії України під час Другої світової війни.....	7
Василяченко А. І., Рибалка Н. О. Порівняльна характеристика досвіду зарубіжних країн щодо запобігання адміністративним правопорушенням у системі Державної кримінально-виконавчої служби України.....	19
Гречанюк Р. В., Гречанюк С. К. Принципи адміністративної процедури як ключові засади доброго адміністрування	33
Денисенко К. В. Міжнародно-правові засади охорони навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану: виклики для України.....	47
Марущак Н. В., Запрудська С. С. Проблеми забезпечення прав і свобод громадян в Україні в умовах воєнного стану.....	57
Ніцимна С. О. Юридична природа виконавчого напису нотаріуса та умови його вчинення	70
Панченко А. О. Позитивна відповідальність у праві соціального забезпечення: від загальнообов'язкового державного соціального страхування до благодійної діяльності	79
Петровська Ю. М., Покришень Д. А., Попружна А. В. Можливості та правове регулювання штучного інтелекту в освіті: зарубіжний і вітчизняний досвід.....	92
Шатило С. О., Пузирна Н. С., Малишенко Є. Л. Кримінологічна характеристика осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації.....	106
Шестак Л. В. Адміністративна відповідальність за порушення правил адміністративного нагляду	116
Miden E. L., Rybalka N. O. Legal framework for regulating the prevention of mobbing in the system of the State Criminal Executive Service of Ukraine.....	128

CONTENT

<i>Bogatyrev I.</i> Collaborationism in Ukrainian history due to II World War	7
<i>Vasilyachenko A., Rybalka N.</i> Comparative characteristics of the foreign countries experience on preventing administrative offenses in the System of the State Criminal and executive service of Ukraine.....	19
<i>Hrechaniuk R., Hrechaniuk S.</i> Principles of administrative procedure as key principles of good administration	33
<i>Denysenko K.</i> International legal principles for environmental protection in conditions of martial law: challenges for Ukraine	47
<i>Marushchak N., Zaprudska S.</i> Problems of protecting the rights and freedoms of citizens in Ukraine under martial state.....	57
<i>Nishchymna S.</i> Legal nature of a notary's executive writ and conditions for its execution	70
<i>Panchenko A.</i> Positive responsibility in social security law: from mandatory state social insurance to charitable activities	79
<i>Petrovska Yu., Pokryshen D., Popruzhna A.</i> Opportunities and legal regulation of artificial intelligence in education: foreign and domestic experience	92
<i>Shatylo S., Puzyrna N., Malysenko Ye.</i> Criminological characteristics of persons who evade military service during mobilization	106
<i>Shestak L.</i> Administrative liability for violation of administrative supervision rules.....	116
<i>Miden E., Rybalka N.</i> Legal framework for regulating the prevention of mobbing in the system of the State Criminal Executive Service of Ukraine.....	128

УДК 343.8

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.007

Богатирьов І. Г.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінально-виконавчого права
та кримінального права,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4001-7256

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається проблема появи колабораціонізму в історії України під час Другої світової війни. Проведено поглиблений аналіз терміна «колабораціонізм» дозволив встановити його зв'язок з трудовою діяльністю місцевих жителів, всі вони бажали жити на власній території, намагалися вижити в тих складних умовах і були змушені співпрацювати з нацистським режимом. Виокремлено типи вияву колабораціонізму серед українців під час Другої світової війни: військова, політична, побутова, адміністративна, інформаційна, економічна та регіональна.

Ключові слова: війна, колабораціонізм, режим, історія, особа, колаборант, покарання, окупація.

Постановка проблеми. Українське суспільство в умовах правового режиму воєнного стану перебуває у складній воєнно-політичній, соціально-економічній та кримінально-правовій ситуації. Особливого значення у цей період набуває новий вид кримінального правопорушення «Колабораційна діяльність» стаття 111¹ КК України. На жаль, правозастосування цієї норми щомісячно зростає. Попри це, ми в цій статті вирішили проаналізувати появу колабораціонізму в Україні з позиції історичного та логіко-семантичного методу. Це дозволило нам розглянути поняття, сутність, особливості та значення колабораціонізму в Україні під час Другої світової війни.

Проблематика колабораціонізму в історії Другої світової війни завжди мала великий інтерес не тільки серед професійних істориків, а й серед інших дослідників. Це було пов'язано з тим, що велика кількість учених розробляли цю тематику, а тому ми сміливо засвідчуємо, що у XXI ст. проблема колабораціонізму

набуває нового сенсу, оскільки і мала, і велика війна в Україні створила передумову співпраці населення України з окупаційним режимом російської федерації.

Автор переконаний, що закріплення нової статті КК України «Колабораційна діяльність» сприяє зменшенню бажання українців допомагати окупаційним муніципальним структурам ворога, зокрема у сфері освіти, медицині, комунальних структурах тощо. Водночас правозастосовна практика застосування судами покарання за колабораційну діяльність показує неоднозначність у її кваліфікації. Зрозуміло, що тут є і суб'єктивні, і об'єктивні причини, при цьому верховенство права має бути однаковим для всіх громадян України.

Через це виникає слушне запитання. Чи можна всіх громадян України, котрі почали співпрацювати з окупаційними військами росії, назвати колаборантами, злочинцями чи зрадниками своєї Батьківщини? Можливо, кожен ситуацію співпраці варто розглядати під призмою її причин й умов, які і вплинули на поведінку людини, яка підозрюється в колабораційній діяльності.

Оскільки у Верховній Раді України в період повномасштабного вторгнення росії в Україну не була створена парламентська слідча комісія з питань колабораціонізму, тому не можна розглядати загальним обвинуваченням усіх, хто причетний до колаборантів, особливо з моменту проголошення Україною своєї незалежності. Хоча особи, які причетні до великої війни, і під час співпраці з російською федерацією на користь ворога мають бути покарані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження колабораціонізму в історії Другої світової війни становлять наукові праці українських учених: А. Андрушка, І. Богатирьова, М. Бондаренка, А. Вознюка, С. Головкина, Я. Грицака, О. Джужі, О. Дударова, Я. Дашкевича, О. Кравчука, В. Кузнецова, А. Коваленко, М. Коваля, Р. Рубашенка, О. Потильчак, А. Подольського, Є. Письменського, В. Орлянського, Р. Мовчана, О. Маріна, В. Мисливого, Г. Мудрицького, В. Шайкан. Серед зарубіжних науковців можна виділити Т. Снайдера, Я. Гросса, К. Беркгоф, М. Ніколко, М. Ейкель, Р. Мюллер.

Метою статті є вивчення проблеми колабораціонізму на теренах сучасної України в історії Другої світової війни (1939–1945 рр.) та визначення кола проблем колабораціонізму в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Опрацювавши історіографічні та документальні джерела українських і зарубіжних учених щодо колабораціонізму в Другій світовій війні, дійшли висновку, що це соціально-правове явище пов'язано з окупацією нацистських військ великої території України. Примітно, що появою такого ганебного для нас українців явища, як колабораціонізм, став поділ фашистами території України на зони окупації.

У таких умовах у людей постав вибір – залишити територію окупації чи йти на співпрацю з ворогом. Певна група людей зробила свій вибір і пішла на співпрацю, але були й ті, хто співпрацював з ворогом, намагаючись допомогти іншим врятувати своє життя в зоні окупації, ризикуючи власним життям. Чи можна таких людей визнавати колаборантами? Не варто забувати, що фашисти за подібні дії масово розстрілювали українців.

Українські вчені єдині в тому, що уже в перші дні німецької окупації багато українців з різних причин могли співпрацювати з німцями. Поряд з цим, коли окупанти почали вчиняти на окупованих територіях України вбивства, насильство, захоплення людей у полон, масові погроми – це розвіяло міф окупаційної влади та викликало в українців зневагу до окупантів. Розпочався масовий рух опору.

До речі, теорія поглядів українських і зарубіжних учених на проблему колабораціонізму не є прогнозованою, оскільки життєві ситуації, які були наявні в українців у період окупації, дуже різняться між собою. Цю проблему ми бачимо і в період російської окупації певної частини населення України. Проаналізуємо погляди вчених, які вже описували проблему колабораціонізму в Другій світовій війні.

Вітчизняна вчена В. Шайкан, висвітлюючи проблему колабораціонізму у власній праці «Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни: характерні риси та особливості», тлумачить термін колабораціонізм: «...це складне, багатогранне явище, яке виникло при взаємодії населення з окупаційною вла-

дою...». Говорячи про таку співпрацю на території українських земель, потрібно наголосити про її невизначеність. Крім того, вчена стверджує, що: «...колаборант – той, хто чинить свідомо, і не на благо власній державі...» [1, с. 15].

Інший учений-історик А. Подольський вважає, що проблема з'явилася тільки в періоді переслідування та масового вбивства євреїв німецькою владою [2, с. 65]. А науковець Я. Дашкевич переконує нас у тому, що термін «колаборант» пов'язаний з тим, що українське населення, якщо і співпрацювало з нацистами, то на добровільних засадах, тому що: «... не маючи власної держави, співпрацювали з ворогом тільки з однією метою, для створення цієї власної держави...» [3, с. 47].

Натомість, як зауважує український історик О. Потильчак, термін «колабораціонізм» в Україні виник у зв'язку з конкретною історичною ситуацією, в якій опинився український народ у 1941–1944 рр. У своїй праці «Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944)» дослідник вказує, що термін «економічний колабораціонізм» варто розглядати з позиції господарської співпраці з нацистською владою. Він доказує, що переважно в таких випадках співпраця відбувалася вимушено, причиною ставав кризовий стан населення та їхні життєві ситуації і умови, перед якими їх поставила окупаційна німецька влада. Тому, на думку вченого, цих осіб не потрібно вважати «колабораціоністами», а варто застосовувати інші поняття – «вимушений» чи «добровільний» колабораціонізм [4, с. 23].

Також потрібно не забувати про той факт, що саме проблема колабораціонізму представлена в різних пропагандистських та публіцистичних радянських творах. Особливе місце належало релігійній сфері, оскільки саме їй у радянській історіографії приписувався примусовий колабораціонізм.

Цікавою є позиція українського ученого М. Ковалю, який у праці «Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)» дав характеристику поняттю «колаборант» і вказав, що тільки соціальні прошарки могли співпрацювати з німецьким режимом, наприклад, «...співпрацювати могли члени похідних груп ОУН, тому що вони хотіли захопити вели-

кі міста й перетворити їх на центри підпільної діяльності. Але ж німецькі спецслужби негайно припиняли діяльність цих організацій, зокрема Української Національної Ради у Києві чи Громадського комітету в Харкові...» [5, с. 23].

До речі, Я. Грицак у праці «Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.» також вказує на характер колабораціонізму як співпрацю місцевого населення з окупаційним режимом. Водночас учений переконує нас у тому, що для населення не стояло питання співпрацювати чи ні, а більш за все вони думали, як їм вижити під час окупаційного режиму, а тому, на його думку, саме співпраця давала гарантію вижити.

Крім цього, дослідник показує нам типологію колабораціонізму, поділяє його на добровільний, вимушений, ідеологічний і водночас зазначає: «...що цей режим навіть приречених на знищення євреїв заставив створити юденрати та поліцію для того, щоб виконувати німецькі розпорядження, що стосувалися гетто. Отже, колабораціонізм не обов'язково означав солідарність з ідеологією і практикою фашизму...» [6, с. 232–234].

Порушуючи питання колабораціонізму, ми не могли оминати наукову працю «Голокост в Україні (1941–1944)». Її авторський колектив О. Гісем та О. Мартинюк, розкриваючи проблему колабораціонізму в Україні, сформулювали таке його визначення – це співпраця окремих осіб, урядів чи місцевого населення з окупаційною владою під час Другої світової війни. Дійшли висновку, що українському населенню були притаманні не всі типи колабораціонізму. Говорячи про участь населення в Голокості, дослідники стверджують, що якщо і були такі випадки, то це не було все населення, а певні групи людей, які мали свої причини. Можливо серед них були такі люди, яким було байдуже на становище євреїв, а основне завдання було вижити [7, с. 98].

Серед дослідників, які ґрунтовно вивчали проблему українського колабораціонізму ми виділяємо історика В. Орлянського, який у своїй праці «Деякі особливості української колаборації в роки Другої світової війни» спирався для тлумачення терміна «колабораціонізм» на практику європейських країн. Дослідник вказував, що в європейських країнах це поняття має певну асоціацію з маріонетковим урядом у Норвегії, який мав

велику підтримку серед місцевого населення. Якщо говорити про українську ситуацію, то маріонеткового уряду тут не було, але ось спроби співпрацювати існували.

Тому вчений вдало наголошує: «...що український колабораціонізм не був складовою європейського, і ніяк не входив у його параметри. Тому що ні в одній з європейських країн не було такого важкого морально-психологічного розпаду. Українське населення, переходячи з однієї окупації до іншої, не мали жодного бажання захищати інтереси якогось режиму, а якщо і співпрацювали, то тільки для того, щоб зберегти собі життя...» [8, с. 206–207].

Ще одним дослідником колабораціонізму на території України є С. Горак, який цю проблематику вивчав під поняттями нейтральності та насильницькими методами втягнення у війну, тому всю відповідальність дослідник покладає на радянський союз, адже вважає таку політичну ідеологію тотальним пресом, який придушив національні меншини у своїй державі.

Розглядаючи колабораціонізм українського населення, історик вказує, що він є відмінним від співпраці в таких європейських країнах, як Норвегія, Франція чи Голландія. Дослідник говорить, що співпрацювали з нацистами не тільки українці, оскільки серед них були росіяни, поляки та інші.

Щодо поляків дослідник стверджує, що вони відмовилися співпрацювати в політичній сфері, але вдало співпрацювали в інших, це і було певною конкуренцією для українських націоналістів, щоб поставити в адміністративні кола своїх людей.

Горак С., коли давав оцінку співпраці українців з окупаційною владою, порівнював ставлення німецької влади до інших народів, стверджував: «...становище українців було звичайно кращим за жидів, поляків та циганів, але набагато гіршим за словаків та хорватів...» [9, с. 39].

Ще однією працею, що розкриває проблему колабораціонізму в умовах війни, видається наукове дослідження В. Кучера та А. Подольського «Україна 1941–1944 рр.». У цій роботі вчені намагаються подати проблему колабораціонізму як стратегію на виживання українського населення. Більш детально вони досліджували економічний колабораціонізм на окупованій німцями території.

На запитання «Чи брало участь українське населення у співпраці з нацистами?», автори цієї праці відповідають, що так. Причиною цієї співпраці дослідники вважають економічну допомогу від німців для того, щоб забезпечити економічну базу на фронті, а також співпраця у господарській та побутовій сфері для комфортного життя і виживання [10, с. 123].

Вищенаведені погляди вчених свідчать, що колабораціонізм у період (1941–1944 рр.) характеризується такими типами його вияву: військовий, політичний, побутовий, адміністративний, інформаційний, економічний та регіональний. Кожен із вищеперерахованих типів передбачав співпрацю населення з ворогом на українських землях.

Найголовніше це те, що дослідники доводять, що українці та інші національності, які проживали на окупованій території, все ж таки брали участь у співробітництві з нацистами. Хоча це і було пов'язано з економічною співпрацею та політичним становищем, адже українське населення проживало між двома режимами.

Для того, щоб об'єктивно аналізувати кожну співпрацю, нам потрібно знати причини та її мету. Завдяки новим методологічним підходам до характеристики колабораціонізму у Другій світовій війні в нас є можливість трансформувати їх у сучасні умови російсько-української як малої, так і великої війни.

До речі, історія росії довгий час приховувала цю тему співпраці громадян СРСР з німецьким режимом під час Другої світової війни, адже це не підходило для ідеальної картини радянської ідеології. Вона не вписується і в сучасну історію, коли на боці держави-агресора сотні громадян України добровільно працюють на ворога, усвідомлюючи, що їхні протиправні дії несуть велику шкоду українському народу.

У книзі «Чернігівщина в роки нацистської окупації: Документи і матеріали» вітчизняні вчені, описуючи події війни, не використовували термін «колабораціонізм», але наголошували про те, що військова адміністрація ворога стикнулася з проблемою підбору кадрів до українських органів місцевого управління. Використання досвіду колишніх радянських керівників, за деяким винятком, унеможливлювалося з політичних міркувань.

Тому районних керівників і бургомістрів призначали з середовища місцевої інтелігенції – інженерів, адвокатів, працівників торгівлі, сільського господарства, вчителів, лікарів тощо. У радянські часи ці люди не відзначалися громадсько-політичною активністю і мали досвід налагодження повсякденного життя населення. Вони співпрацювали з окупаційною адміністрацією через відсутність іншого способу виживання або продовжували виконувати свою повсякденну роботу як за часів радянської влади [11, с. 20–21].

Серед зарубіжних учених можна виділити Т. Снайдер, який у праці «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним» переконує нас: «...що в часи Другої світової війни найбільше постраждали території, що простягались від центральної частини Польщі до західної частини росії, тому що там панували тоталітарні режими радянської та нацистської влади. Вони перетворили частину населення на велику кількість смертей та втрат...» [12, с. 112]. Серед цих територій були й українські землі, що постраждали від політики двох окупаційних тоталітарних режимів, і перебували на грані виживання.

Інший зарубіжний учений Я. Гросс вказував на те, що колабораціонізм як явище виникає в кожній державі через збіг мотивів між окупаційною владою та сприйняття їх населенням. До речі, дослідник стверджує: «...прості люди ідуть на співпрацю, якщо їм точно гарантується добробут і комфортне життя. Також це вірогідно можливо у випадку страху за життя своє чи своїх рідних...» [13, с. 126].

Досліджував проблему співпраці українського населення з нацистами нідерландський історик К. Беркгоф, який у своїй праці «Жнива розпачу. Життя і 21 смерть в Україні під нацистською владою» вивчав не тільки життя однієї етнічної групи чи національності, але всіх, хто мешкав на території українських земель під час Другої світової війни. До речі, дослідник вказує не тільки на українців, але й називає інші меншини росіян, білорусів, татар, поляків. Але розрізняє причини та мотиви співпраці, які у всіх були різними «...одні боролися за свою незалежність та все ж таки надіялися на допомогу Німеччини,

а інші хотіли просто вижити в тих екстремальних умовах нацистського панування...» [14, с. 35].

Проаналізувала проблему колабораціонізму на території України канадська професорка М. Ніколко, з критичністю оцінила історичну політику уряду України. Дослідниця ствердила, що сьогодні як і в радянський час, політичні кола вирішують, хто є героєм у країні, а хто її злочинець. На її думку, «...до уваги було не взято європейські стандарти, коли жертви політичного насильства є серед цивільного населення у центрі уваги – незалежно від того, хто і коли його вчинив, тому що виконавців злочину необхідно осуджувати незалежно від їхніх мотивів та станів...» [15, с. 85].

Про причини співпраці з окупантами пише М. Ейкель (прокурор Міжнародного кримінального суду в Гаазі), яка вказує, що мотиви для співпраці були різними: як матеріальне забезпечення, так і моральні цінності, бажання захистити себе та свою родину, страх, що тебе вивезуть на роботу до Німеччини чи депортують. Велику увагу дослідниця звернула на діяльність «фольксдойчів», німецького населення, яке було переселено на територію СРСР, та вказала, що основна їхня мета – розвідка [16, с. 103].

Німецький дослідник Р. Мюллер у праці «На боці Вермахту», простежуючи колабораціонізм, пише про те, що іноземне населення брало участь у співпраці з німецькими окупантами. Серед цих народів є українці, які також перебували під окупацією. Особливістю участі українців у співпраці з ворогом вчений називає їхнє входження в місцеві органи поліції та військові формування [17, с. 145].

Висновки. Отже, проведене нами дослідження щодо колабораціонізму в Україні в історії Другої світової війни підтвердило актуальність вибору теми, показало, що вона не є новою, невідомою чи недослідженою в історичній, кримінально-правовій та кримінологічній науці. Водночас в умовах правового режиму воєнного стану проблема колабораціонізму в Україні набуває нового змісту, а тому потребує сучасної інтерпретації у вітчизняних розвідках та легалізації в нормативно-правових актах.

Список використаних джерел

1. Шайкан В. Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни: характерні риси та особливості. *Історія в школі*. Київ, 2006. № 5. С. 4–17.
2. Подольський А. Уроки минулого. Історія Голокосту в Україні. Київ, 2009. С. 65–74.
3. Дашкевич Я. Вступне слово, або про проблеми колаборантства. *Перша Українська дивізія Української Національної Армії: історія створення та національно-політичне значення*. Львів: Новий час, 2002. 172 с.
4. Потільчак О. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944). Київ, 1997. 29 с.
5. Коваль М. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.): спроба сучасного концептуального бачення. Київ, 1994.
6. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
7. Гісем О., Мартинюк О. Голокост в Україні (1941–1944). Київ, 2007. 100 с.
8. Орлянський В. Деякі особливості української колаборації в роки Другої світової війни. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2008. Вип. 29. С. 205–212.
9. Горак С. Українці і друга світова війна: досвід співпраці з Німеччиною, 1941–1942. *Український історик*. 1979. № 1–4. С. 20–62.
10. Кучер В., Подольський А. Україна 1941–1944 рр. Київ, 2011. 362 с.
11. Чернігівщина в роки нацистської окупації. Документи і матеріали / упоряд.: О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2013. 496 с.
12. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним. Київ, 2015. 584 с.
13. Gross Jan T. Themes for a Social History of War Experience and Collaboration. In: Deák István, Princeton University Press, 2000. 327 p.
14. Беркгоф. К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою: монографія. Київ, 2011. 454 с.
15. Nikolko V. Collective Trauma Memories, and Victimization Narratives in modern Strategies of Ethnic Consolidation: The Crimean Tatar Case. Crisis and Change in Post-Cold War Global Politics: Ukraine in a Comparative, Perspective. London, 2018. P. 69–96.

16. Eikel M. Division of Labour and Cooperation: The Local Administration under German Occupation in Central and Eastern Ukraine 1941–1944. Holocaust in Ukraine. Washington, 2013. P. 101–120.

17. Miller Rolf-Dieter. An der Seite der Wehrmacht. Hitlers ausländische Helfer beim "Kreuzzug gegen den Bolschewismus" 1941–1945. Berlin, 2008. 208 p.

Bogatyrev I.,

Doctor of Sciences of Law, Professor,
Honored science and technology of Ukraine,
Professor of the Department of Criminal,
Criminal Enforcement Law and Criminology,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4001-7256

COLLABORATIONISM IN UKRAINIAN HISTORY DUE TO II WORLD WAR

The article states that Ukrainian society under the legal regime of martial law is in a difficult military-political, socio-economic and criminal-legal situation. Of particular importance during this period is a new type of criminal offense "Collaboration activity" Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine. Unfortunately, the enforcement of this offense is growing every month. Of course, the issue of collaborationism in the history of World War II has always been of great interest not only among professional historians, but also among other researchers. This was due to the fact that a large number of scientists have developed this topic, and therefore we boldly state that in the 21st century. The problem of collaborationism is taking on a new meaning, since both the small and the big war in Ukraine created a prerequisite for cooperation between the population of Ukraine and the occupation regime of the Russian Federation.

The idea is substantiated that the consolidation of the new article of the Criminal Code of Ukraine 111-1 "Collaborative activity" contributes to reducing the desire of Ukrainians to help the occupying municipal structures of the enemy, in particular in the field of education, medicine, communal structures, etc. At the same time, the law enforcement practice of applying punishment for collaboration activity by courts shows that its qualification is not unambiguous. It is clear that there are both subjective and objective reasons here, along with this, the rule of law should be the same for all citizens of Ukraine.

The article states that since the Verkhovna Rada of Ukraine did not establish a parliamentary investigative commission on the issue of collaborationism during the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, it was not possible to consider the general accusation of all those involved in the collaboration, especially since Ukraine declared its independence. Although persons involved in the great war and during cooperation with the Russian Federation in favor of the enemy should be punished.

Key words: war, collaborationism, regime, history, person, collaborator, punishment, occupation.

References

1. Shaykan, V. (2006), "Collaborationism in Ukraine during the Second World War: characteristic features and peculiarities", *History at school*, No 5, pp. 4–17.
2. Podolsky, A. (2009), Lessons from the past. History of the Holocaust in Ukraine. Kyiv, pp. 65–74.
3. Dashkevych, Ya. (2002), "Foreword, or on the problems of collaboration", *The First Ukrainian Division of the Ukrainian National Army: history of creation and national-political significance*, Novyy Chas, Lviv.
4. Potylchak, O. (1997), Economic collaborationism in Ukraine during the Nazi occupation (1941–1944), Kyiv.
5. Koval, M. (1994), Ukraine in the Second World War and the Great Patriotic War (1939–1945): an attempt at a modern conceptual vision, Kyiv.
6. Hrytsak, Ya. (1996), Essays on the history of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation of the 19th–20th centuries, Geneza, Kyiv.
7. Gisem, O. & Martyniuk, O. (2007), The Holocaust in Ukraine (1941–1944). Kyiv.
8. Orlyansky, V. (2008), "Some features of Ukrainian collaboration during the Second World War", *Scientific works of the Faculty of History of the Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia*, Issue 29, pp. 205–212.
9. Horak, S. (1979), "Ukrainians and the Second World War: Experience of Cooperation with Germany, 1941–1942", *Ukrainian Historian*, No 1–4, pp. 20–62.
10. Kucher, V. & Podolsky, A. (2011), Ukraine 1941–1944, Kyiv.
11. Kovalenko, O. B. & Lysenko, O. V. (2013), Chernihiv Region during the Nazi Occupation: Documents and Materials, Chernihiv.
12. Snyder, T. (2015), *Bloody lands: Europe between Hitler and Stalin*, Kyiv.
13. Gross Jan, T. (2000), Themes for a Social History of War Experience and Collaboration. In: Deák István, Princeton University Press.
14. Berkhoff, K. (2011), *Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule*, Kyiv.
15. Nikolko, V. (2018), "Collective Trauma Memories, and Victimization Narratives in modern Strategies of Ethnic Consolidation: The Crimean Tatar Case", *Crisis and Change in Post-Cold War Global Politics: Ukraine in a Comparative, Perspective*, London, pp. 69–96.
16. Eikel, M. (2013), *Division of Labour and Cooperation: The Local Administration under German Occupation in Central and Eastern Ukraine 1941–1944, Holocaust in Ukraine*, Washington, pp. 101–120.
17. Miller, Rolf-Dieter (2008), *An der Seite der Wehrmacht. Hitlers auslndische Helfer beim "Kreuzzug gegen den Bolschewismus" 1941–1945*, Berlin.

УДК 342.9

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.019

Василяченко А. І.,

ад'юнкт кафедри адміністративного, цивільного,
господарського права та
процесу юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID:0009-0007-8334-9513;

Рибалка Н. О.,

доктор юридичних наук, доцент,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0003-3391-5709

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті на основі порівняльного аналізу досліджено позитивний та негативний досвід різних аспектів розвитку пенітенціарних систем розвинених держав світу, таких як Німеччина та Франція, з метою виявлення відмінностей у сфері недопущення адміністративних правопорушень серед персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Проаналізовано можливість використання прогресивних надбань європейських країн для реформування та підвищення авторитету української пенітенціарної системи.

Ключові слова: адміністративні правопорушення, пенітенціарна система, Державна кримінально-виконавча служба України, європейська інтеграція.

Постановка проблеми. У контексті інтеграції України в європейський простір стає актуальним удосконалення національної правової системи, зокрема і діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України.

Одним з найважливіших завдань нашої країни на сучасному політичному і соціально-економічному етапі є побудова дієвої та ефективної системи Державної кримінально-виконавчої служби України. Дослідження досвіду інших країн у сфері запобігання адміністративним правопорушенням серед пенітенціарного персоналу можуть надати додаткові інструменти та методики для вдосконалення національних систем. Інтегра-

ція кращих практик Німеччини і Франції може стати основою для реформування пенітенціарної системи України. Важливо створити комплексну систему, яка враховує як професійну підготовку, так і контроль, моніторинг та соціально-психологічну підтримку персоналу. Це допоможе забезпечити високу ефективність запобігання адміністративним правопорушенням і підвищить загальний рівень безпеки та гуманізації умов утримання в'язнів.

У зв'язку з цим на сьогодні особливо важливим є проведення аналізу досвіду функціонування та подальшого розвитку пенітенціарних систем розвинених держав світу, таких як Німеччина та Франція. Основна мета цього аналізу полягає у виявленні відмінностей та схожості у сфері запобігання адміністративним правопорушенням у системі Державної кримінально-виконавчої служби України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти використання досвіду пенітенціарних систем зарубіжних країн при реформуванні Державної кримінально-виконавчої служби України неодноразово, в різних аспектах, досліджувалися такими науковцями, як: О. А. Банчук, Є. Ю. Бараш, В. С. Батир-Горєєва, О. В. Бец, І. Г. Богатирьов, О. Г. Боднарчук, М. Г. Вербенський, А. О. Галай, С. К. Гречанюк, Л. Ф. Гула, А. П. Гель, О. Грязнова, Г. В. Войтов, С. О. Демченко, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, В. М. Др'юмін, В. Л. Дубік, О. О. Єрмак, С. В. Зливко, Н. Г. Калашнік, Л. В. Кнодель, О. Г. Колб, О. І. Зубков, Я. О. Ліховіцький, О. В. Лисодєд, О. С. Міхлін, В. Ф. Пузирний, О. В. Сокальська, В. Стерн, А. Х. Степанюк, М. О. Стручков, О. Г. Ткаченко, В. М. Трубніков, О. С. Христюк, О. В. Фазикош, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та іншими. Але комплексних досліджень досвіду діяльності пенітенціарних систем у зарубіжних країнах, зокрема досвіду таких провідних країн Європи, як Німеччина та Франція, і саме під кутом запобігання адміністративним правопорушенням у системі Державної кримінально-виконавчої служби України, обмаль. Здебільшого ці напрацювання присвячені лише висвітленню окремих проблемних аспектів функціонування пенітенціарних систем України.

Мета статті. Метою дослідження є вивчення позитивного досвіду діяльності пенітенціарних систем провідних країн Європи, таких як Німеччина та Франція, із запобігання адміністративним правопорушенням у системі, узагальнення його позитивних елементів та розроблення, на його основі, основних шляхів з реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. Для досягнення поставленої мети було здійснено такі завдання: досліджено та узагальнено позитивний досвід діяльності пенітенціарних систем провідних країн Європи, таких як Німеччина та Франція, із запобігання адміністративним правопорушенням у системі; сформульовано пропозиції щодо реформування Державної кримінально-виконавчої служби України з використанням запозиченого позитивного європейського досвіду у сфері запобігання адміністративним правопорушенням у пенітенціарній системі країни.

Виклад основного матеріалу. Досвід європейських держав становить особливий інтерес щодо дослідження набутих цими країнами ноу-хау і прикладів успішних реформ, які можуть бути запозичені Україною у процесі європейської інтеграції Державної кримінально-виконавчої служби України щодо адміністративних правопорушень персоналу.

У більшості країн Європи, які належать до континентальної правової сім'ї, справи про адміністративні правопорушення належать до сфери кримінального права, тобто такі порушення вважаються різновидом злочинів.

У Німецькому кримінальному кодексі (§ 12) передбачено поділ злочинних діянь на злочин (Verbrechen) та проступок (Vergehen). За такою класифікацією основним критерієм виступає формальна ознака – мінімальний розмір покарання: злочином вважається діяння, за яке може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі терміном від одного року, а проступком – діяння, за яке передбачено покарання коротшим строком або грошовим штрафом. При цьому для цієї класифікації не мають значення обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність [1].

У німецькому законодавстві, якщо діяння містить ознаки як проступку, так і злочину, перевага у застосуванні надається кримінальному закону [2, с. 179].

У правовій системі Франції наявна чітка диференціація адміністративно-деліктного законодавства та кримінального права, що полягає в неможливості застосування до адміністративних правопорушень і відповідних правовідносин загальних положень кримінальних норм [3]. Конкретніше, відповідальність та покарання за злочини й проступки регулюються Кримінальним кодексом, тоді як режим відповідальності за адміністративні правопорушення визначається окремими постановами уряду, згідно зі статтею 111-2 Кримінального кодексу Франції.

У Франції законодавчо встановлено поділ злочинних діянь за їх тяжкістю на такі три категорії: злочини (*crimes*), проступки (*délits*) та порушення (*contraventions*) (ст. 111-1 Кримінального кодексу). При цьому лише злочини та проступки становлять посягання на суспільні цінності, тоді як порушення – це діяння, що порушують дисципліну у суспільному житті. Відповідно до ст. 131-13 Кримінального кодексу до порушень належать правопорушення, за які може бути призначено штраф до 3 000 євро [4].

В Україні адміністративні проступки з боку персоналу ДКВС України належать до загальної категорії адміністративних правопорушень.

Проте можна виділити окрему групу адміністративних правопорушень, пов'язаних саме зі специфікою діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, – незаконна передача заборонених предметів особам, яких тримають у слідчих ізоляторах, установах виконання покарань (ст. 188 КУпАП). Оскільки одним із найпоширеніших способів проникнення заборонених речей до місць позбавлення волі є їх передача ув'язненим співробітниками, то суспільна небезпека таких проступків полягає не лише в посяганні на діяльність цих установ, а й у зниженні ефективності застосування заходів виправлення до засуджених. Крім того, це створює умови для порушень режиму відбування покарання засудженими та навіть вчинення ними злочинів. Отже, такі дії персоналу негативно впливають

не лише на роботу установ, а й перешкоджають реалізації їх основних функцій [5, с. 6].

Відповідальність за це несуть не всі працівники, а лише ті, хто працює за трудовим договором [6]. Особи рядового та начальницького складу за аналогічні дії вже притягуються до відповідальності за Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ.

До чинників, що сприяють скоєнню професійних адміністративних правопорушень персоналом ДКВС України, можна віднести:

- прагнення засуджених, зокрема лідерів та осіб зі значним впливом, маніпулювати персоналом закладу з метою виконання власних завдань і зміцнення власної позиції;
- схильність окремих осіб до зловживання своїм становищем шляхом отримання неправомірних вигод;
- низький рівень доходів основного персоналу;
- низькі моральні якості окремих керівників, що скоюють корупційні діяння та заохочують це в підлеглих;
- наділення керівників дискреційними повноваженнями, що можуть бути використані неналежним чином;
- помилки під час відбору та розстановці кадрів [7, с. 119].

Обговорюючи запобігання проникненню заборонених предметів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України, можна виділити три рівні запобіжної діяльності. Перший – загальносоціальне запобігання, що охоплює загальний рівень; другий – спеціально-кримінологічне запобігання, яке є спеціалізованим рівнем; третій – індивідуальне запобігання, що стосується конкретних випадків. Така диференціація рівнів запобіжної діяльності характерна для всіх адміністративних правопорушень, що мають місце в пенітенціарній системі [8, с. 184].

Загальносоціальні заходи опосередковано зменшують ймовірність правопорушень у системі органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України. У цьому контексті особливу роль відіграють великомасштабні загальнодержавні ініціативи, такі як належне фінансове забезпечення ДКВС України, соціально-правовий захист та підготовка персоналу пенітенціарної системи, оптимізація законодавства у сфері виконання покарань тощо [9, с. 102].

У Німеччині питання запобігання адміністративним правопорушенням серед пенітенціарного персоналу регулюються, зокрема, Законом про службу в'язничних установ (Strafvollzugsgesetz) та Законом про дисциплінарну відповідальність службовців (Disziplinargesetz). Ці нормативні акти встановлюють чіткі правила та процедури контролю за діяльністю персоналу, а також механізми відповідальності за порушення службових обов'язків.

До основних проблем пенітенціарної системи Німеччини, як і в Україні, належать значний брак кадрів, низька престижність професії та відносно невисока заробітна плата персоналу. Проте на відміну від України в Німеччині працівники системи звертають увагу передусім на необхідність підвищення обізнаності громадськості про свою діяльність, впроваджуючи так званий «соціальний маркетинг», метою якого є підвищення престижу професії через краще розуміння її ролі суспільством.

У Німеччині налагоджена ефективна система оплати праці персоналу пенітенціарних установ, яка дозволяє уникнути ймовірних зловживань і справедливо оплачувати надгодинну працю, що є одним з методів запобігання правопорушенням серед особового складу.

До відповідальності за адміністративні правопорушення персонал пенітенціарних установ притягується на загальних підставах.

У Німеччині велика увага приділяється професійній підготовці та підвищенню кваліфікації пенітенціарного персоналу. Спеціальні навчальні програми розробляються з урахуванням останніх наукових досліджень і практичних потреб. Регулярні курси та тренінги допомагають працівникам удосконалювати свої навички та знання щодо роботи з в'язнями та запобігають правопорушенням.

Німецька система надає велике значення соціально-психологічній підтримці персоналу пенітенціарних установ. Це охоплює як регулярні консультації психологів, так і програми з управління стресом та запобігання професійному вигоранню. Такий підхід допомагає знизити ризик конфліктів і порушень серед працівників.

У Німеччині функціонує система внутрішнього та зовнішнього контролю за діяльністю пенітенціарних установ. Внутрішній контроль здійснюється спеціальною службою внутрішнього аудиту, яка регулярно проводить перевірки та розслідування. Зовнішній контроль забезпечується незалежними органами, такими як омбудсмен і громадські комісії, які мають право відвідувати виправні заклади та оцінювати умови утримання й діяльність персоналу, що теж запобігає правопорушенням серед персоналу пенітенціарних установ.

Німецький досвід демонструє високу ефективність у запобіганні правопорушенням серед персоналу пенітенціарних установ. Зокрема, завдяки комплексному підходу, який охоплює як професійну підготовку, так і контроль і підтримку працівників. Однак викликами залишаються питання адаптації нових методик та постійне вдосконалення системи.

Франція, відповідно, також має власну систему нормативно-правового регулювання діяльності пенітенціарного персоналу, яка містить Кодекс пенітенціарної служби (*Code de procédure pénale*) та Закон про етику державної служби (*Loi relative à la déontologie et aux droits et obligations des fonctionnaires*) [10]. Ці акти визначають основні принципи етичної поведінки та процедури розслідування адміністративних правопорушень.

Французька система також досягла значних успіхів у сфері запобігання адміністративним правопорушенням, зокрема завдяки розвиненій системі навчання та контролю. Однак певні виклики, такі як підвищення ефективності моніторингу і вдосконалення соціально-психологічної підтримки, залишаються актуальними.

У пенітенціарній системі Франції передбачається обов'язкове навчання для всіх працівників установ. Це охоплює як базову підготовку для нових співробітників, так і регулярні курси підвищення кваліфікації для досвідчених працівників. Для всієї кримінально-виконавчої системи навчання забезпечує єдиний навчальний заклад, яким є Національна адміністративна пенітенціарна школа. Особлива увага приділяється питанням етики та професійної поведінки, що дозволяє знизити ризик правопорушень.

У навчанні пенітенціарних кадрів передбачено чергування теоретичного курсу з практичними заняттями, що сприяє підвищенню якості підготовки та забезпечує практично орієнтований підхід, відповідний європейським пенітенціарним стандартам, а в подальшому у запобігає правопорушенням серед персоналу.

Франція також активно розвиває системи соціально-психологічної підтримки для працівників виправних закладів. Психологічні консультації, тренінги з управління стресом та програми підтримки працівників є невід'ємною частиною французької пенітенціарної системи. Це сприяє створенню здорового робочого середовища і зменшенню ймовірності правопорушень серед персоналу.

Французька система контролю також містить внутрішні та зовнішні механізми. Внутрішній контроль здійснюється керівництвом пенітенціарних установ і спеціальними підрозділами, відповідальними за дотримання етики. Зовнішній контроль забезпечується через регулярні інспекції та аудити, проведені незалежними органами, включно з парламентськими комісіями і правозахисними організаціями.

Україна може скористатися досвідом Німеччини у сфері професійної підготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу. Важливо запровадити регулярні навчальні програми, орієнтовані на сучасні методики роботи з в'язнями та запобігання адміністративним правопорушенням. Це може охоплювати як базове навчання для нових працівників, так і курси підвищення кваліфікації для досвідчених співробітників.

Окрім того, варто запровадити систему внутрішнього та зовнішнього контролю, подібну до тієї, що функціонує в Німеччині. Внутрішній аудит і регулярні перевірки дозволять оперативно виявляти та реагувати на порушення, а незалежні органи контролю забезпечать об'єктивність оцінки діяльності пенітенціарних установ.

Французький досвід у сфері етичної підготовки та соціально-психологічної підтримки персоналу може бути корисним для України. Запровадження обов'язкових тренінгів з етики та професійної поведінки допоможе знизити ризик адміністративних правопорушень. Крім того, програми психологічної під-

тримки й управління стресом сприятимуть створенню здорового робочого середовища та покращенню загальної атмосфери у виправних закладах.

Спеціально-кримінологічні заходи напряму обмежують виникнення правопорушень у системі органів та установ ДКВС України і застосовуються безпосередньо персоналом. До них можна віднести проведення модернізації інженерно-технічного оснащення пенітенціарних установ та ефективну організацію оперативно-розшукової діяльності в цих установах.

Німеччина активно використовує системи відеоспостереження у своїх виправних закладах. Камери встановлюються у ключових місцях, таких як коридори, загальні приміщення та зовнішні периметри. Це забезпечує високий рівень безпеки і допомагає попередити можливі правопорушення.

Електронні системи контролю доступу є ще одним важливим компонентом сучасних пенітенціарних установ. Вони дозволяють забезпечити контроль за переміщенням персоналу та в'язнів у межах виправних закладів, що знижує ризик несанкціонованого доступу до заборонених зон. У Німеччині такі системи широко використовуються у виправних закладах. Персонал використовує електронні картки для доступу до різних приміщень, що дозволяє вести точний облік переміщень і швидко виявляти порушення.

Франція також інтегрувала відеоспостереження у свої пенітенціарні установи. Французький підхід містить не лише встановлення камер, але й використання аналітичного програмного забезпечення, яке дозволяє автоматично виявляти підозрілі дії та повідомляти про них відповідним службам.

Франція, як і Німеччина, застосовує електронні системи контролю доступу у своїх пенітенціарних установах. Особлива увага приділяється інтеграції цих систем з іншими безпековими технологіями, такими як відеоспостереження та системи сигналізації, що забезпечує комплексний підхід до безпеки.

У німецьких тюрмах, як і в установах виконання покарань Франції, немає спеціальних оперативних підрозділів, властивих Україні, оскільки всі функції щодо профілактики та припинення правопорушень виконують поліцейські. Про те в разі, якщо

один із співробітників запідозрив іншого у здійсненні будь-якого проступку, а особливо проступку, пов'язаного з надходженням заборонених предметів на територію пенітенціарної установи, він зобов'язаний попередити керівництво про свої підозри [9, с. 126].

Однак можна стверджувати, що найефективнішими заходами з попередження проникнення заборонених предметів до установ ДКВС України є індивідуальні заходи, спрямовані на конкретних осіб або групи, адже вони є цілеспрямованими і дозволяють ефективно попередити пронесення заборонених речей. Якщо йдеться про персонал, застосовуються такі заходи:

- збір інформації про осіб, які можуть допомогти в такому проникненні [9, с. 132];
- проведення профілактичних бесід з працівниками та особами, що перебувають в установі, з нагадуванням про відповідальність;
- належне проведення оглядів осіб, які входять на територію установ ДКВС України.

Технічне забезпечення відіграє чималу роль у цьому питанні. Доречно врахувати досвід Німеччини та Франції у цій царині. Зокрема, доцільним є оснащення радіолокаційними сканерами всіх контрольно-пропускних пунктів для швидкого безконтактного огляду осіб радіохвильовою технікою. Це дозволить оперативно виявляти заборонені предмети.

Враховуючи успішний досвід зарубіжних країн, зокрема Франції та Німеччини, можна виділити кілька ключових аспектів, які можуть бути використані для покращення системи запобігання адміністративним правопорушенням серед персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України:

- регулярне проведення внутрішніх аудитів і перевірок дозволяє своєчасно виявляти та усувати порушення. Внутрішні аудити повинні бути незалежними та об'єктивними, з чітким дотриманням встановлених стандартів і процедур;
- важливо забезпечити залучення незалежних організацій для проведення зовнішнього аудиту та моніторингу діяльності кримінально-виконавчих служб. Це можуть бути як державні контролюючі органи, так і громадські організації, що спеціалізуються на правозахисній діяльності;

– розроблення і впровадження спеціальних навчальних програм для працівників кримінально-виконавчої служби, які містять курси з етики, права, управління стресом та інших аспектів, що сприяють підвищенню професійного рівня і відповідальності працівників;

– забезпечення постійного підвищення кваліфікації працівників через участь у семінарах, тренінгах, курсах підвищення кваліфікації. Це дозволяє працівникам постійно оновлювати свої знання та навички, що є необхідним для ефективного виконання їх обов'язків;

– впровадження етичних кодексів, які визначають основні моральні та етичні принципи діяльності працівників кримінально-виконавчої служби. Етичні кодекси повинні бути обов'язковими для всіх працівників і передбачати конкретні заходи відповідальності за їх порушення;

– проведення систематичної роботи з виховання високих моральних і етичних цінностей серед працівників. Це може містити лекції, семінари, дискусії та інші форми просвітницької роботи;

– встановлення систем відеоспостереження у приміщеннях кримінально-виконавчих установ дозволяє забезпечити прозорість та контроль за діяльністю працівників. Це також сприяє підвищенню безпеки як працівників, так і ув'язнених;

– використання електронних систем обліку та звітності для фіксації і аналізу всіх дій та операцій, що здійснюються в установах. Це дозволяє оперативно виявляти і реагувати на будь-які порушення;

– створення спеціальних психологічних служб для надання підтримки працівникам кримінально-виконавчої служби. Психологічна підтримка допомагає працівникам справлятися зі стресом, знижувати ризик професійного вигорання та запобігати адміністративним правопорушенням;

– впровадження програм з управління стресом, які містять тренінги, консультації, індивідуальні та групові заняття з психологами. Це сприяє покращенню психоемоційного стану працівників та їх здатності ефективно виконувати свої обов'язки.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що український уряд повинен дотримуватися всіх зобов'язань, які накладають впливові європейські організації,

і працювати над виконанням пенітенціарних стандартів, щоб продовжувати європейську інтеграцію.

Запобігання адміністративним правопорушенням серед персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України потребує комплексного підходу, який містить суворий контроль і моніторинг, постійне підвищення кваліфікації, формування високих етичних стандартів, використання сучасних інформаційних технологій та забезпечення психологічної підтримки. Досвід зарубіжних країн, таких як Франція та Німеччина, показує, що ефективно запобігання правопорушенням можливе лише за умов системного підходу і залучення всіх зацікавлених сторін. Україна має всі можливості для впровадження подібних практик та досягнення високих стандартів у діяльності кримінально-виконавчих служб.

Для подальшого вдосконалення системи запобігання адміністративним правопорушенням в Україні необхідно продовжувати вивчення досвіду інших країн і розробляти власні інноваційні підходи. Це охоплює проведення наукових досліджень, розроблення рекомендацій і впровадження пілотних проєктів. Особлива увага повинна бути приділена питанням підвищення прозорості та підзвітності діяльності кримінально-виконавчих служб, а також залученню громадськості до контролю за їх діяльністю.

Список використаних джерел

1. Strafgesetzbuch (StGB). URL: <http://bit.ly/1KEzVf8> (дата звернення: 20.12.2024).
2. Фазикош О. В. Зарубіжний досвід провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3–2. Том 2. С. 178–182.
3. Банчук О. А. Законодавство про адміністративні делікти європейських держав: загальна характеристика. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 1 (11). С. 96–110.
4. Code pénal (France). URL: <http://bit.ly/2xaZx3i> (дата звернення: 20.12.2024).
5. Ткаченко О. Г. Адміністративна відповідальність, пов'язана з порушенням режиму утримання в установах виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2012. 230 с.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 20.12.2024).

7. Лисенко В. О. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційним проявам у Державній кримінально-виконавчій службі України. *Право і суспільство*. 2013. № 1. С. 117–122.

8. Якименко Л. Г. Загальносоціальні заходи перекриття каналів потрапляння заборонених предметів, речей та речовин в установи виконання покарань та слідчі ізолятори Державної пенітенціарної служби України. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 183–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_2_33 (дата звернення: 20.12.2024).

9. Шаблистий В. В., Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шаблистою ; Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 168 с.

10. Code de dcontologic de service public penitc. URL: <https://www.sens-du-service-public.fr/communiques> (дата звернення: 20.12.2024).

Vasilyachenko A.,

Postgraduate of the Department of Administrative, Civil, Commercial Law and of the Faculty of Law, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0007-8334-9513;

Rybalka N.,

Doctor of Sciences of Law, Associate Professor, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0003-3391-5709

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE FOREIGN COUNTRIES EXPERIENCE ON PREVENTING ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE SYSTEM OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

The article uses a comparative analysis to examine the positive and negative experience of various aspects of the functioning and further development of the penitentiary systems of developed countries, such as Germany and France, with a view to identifying the differences and similarities in the prevention of administrative offenses in the system of the State Criminal and Executive Service. The article characterizes various approaches and strategies for effective control and prevention of violations in this direction. The author assesses the possibility of using certain progressive achievements of the penitentiary systems of European countries, best practices and international standards in the activities of

the State Criminal and Executive Service of Ukraine on the way to the system reforming, increasing its authority and humanization.

The article also examines the possibility of using the progressive experience of European countries, best practices and international standards to reform the Ukrainian penitentiary system, prevent administrative offenses, strengthen its authority and humanize it. The progressive foreign experience was analyzed, and it is possible to draw a conclusion and outline progressive ways to modernize and improve the system of the State Criminal and Executive Service in Ukraine, as well as to prevent administrative offenses in the system. The results of the study may be useful for the scientific community interested in criminal justice and law and order issues, as well as for the development of an effective strategy for preventing offenses in the criminal and executive system of Ukraine.

Key words: *administrative offenses, offense, penitentiary systems, state criminal and executive service of Ukraine, European integration, modernization of legislation, improvement of practical implementation of norms, international cooperation, increase of efficiency and humanization of execution of sentences, development of a modern legal system, implementation of best practices and international standards.*

References

1. Strafgesetzbuch (StGB), available at: <http://bit.ly/1KEzVf8> (accessed 20 December 2024).
2. Fazikosh, O. V. (2015), "Foreign experience in proceedings on administrative offenses", *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Legal Sciences"*, Issue 3–2, Vol. 2, pp. 178–182.
3. Banchuk, O. A. (2015), "Legislation on Administrative Torts of European States: General Characteristics", *Administrative law and procedure*, No. 1 (11), pp. 96–110.
4. Code penal (France), available at: <http://bit.ly/2xaZx3i> (accessed 20 December 2024).
5. Tkachenko, O. H. (2012), Administrative liability related to violations of the detention regime in penal institutions, Irpin.
6. Code of Ukraine on Administrative Offenses of December 7, 1984, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed 20 December 2024).
7. Lysenko, V. O. (2013), "Criminological characteristics and prevention of corruption in the state criminal-executive service", *Law and Society*, No. 1, pp. 117–122.
8. Yakymenko, L. H. (2014), "General social measures to block channels of prohibited items, objects, and substances entering penal institutions and pre-trial detention centers of the State Penitentiary Service of Ukraine", *Law and Society*, No. 2, pp. 183–188.
9. Shablysty, V. V., Yakymenko L. H. (2017), Prevention of the Penetration of Prohibited Items into Penal Institutions: monograph, Lira LTD, Dnipro.
10. Code de dcontologic de service public penite, available at: <https://www.sens-du-service-public.fr/communiqués> (accessed 20 December 2024).

УДК 341.1/8/342.9

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.033

Гречанюк Р. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та судочинства,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
ORCID: 0009-0001-5102-3718;

Гречанюк С. К.,

доктор юридичних наук, професор, ректор,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2000-9523

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК КЛЮЧОВІ ЗАСАДИ ДОБРОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

У статті проаналізовано основні документи Європейського Союзу, які закріплюють право на добре адміністрування. Зроблено висновок, що базові принципи адміністративної процедури мають конституційну основу, а інші є наслідком гармонізації національного законодавства з документами Ради Європи щодо захисту прав і свобод приватних осіб у відносинах з адміністративними органами.

Ключові слова: *принципи адміністративної процедури, адміністративна процедура, добре адміністрування, адміністративний орган, адміністративний акт, гармонізація законодавства, європейські стандарти.*

Постановка проблеми. Право на добре адміністрування є фундаментальним правом особи звертатися до адміністративних органів щодо розгляду та вирішення своєї адміністративної справи неупереджено, справедливо і в розумні строки. Воно потребує від органів публічної адміністрації приділяти належну увагу правам, свободам та законним інтересам людини і громадянина, надавати якісні державні послуги, забезпечувати юридичну визначеність і передбачуваність адміністративних процедур і прозору та справедливу взаємодію адміністративних органів з приватними особами. Ефективний розгляд і вирішення адміністративних справ у дусі демократичної та правової держави з метою забезпечення права і закону є важливим критерієм формування довіри до держави та її інституцій.

Питання правового регулювання відносин адміністративних органів з приватними особами, гармонізація його з нормами Європейського Союзу та запровадження в правозастосовну діяльність цих органів сучасних принципів права, а також стандартів і вимог доброго адміністрування набувають сьогодні особливої актуальності. Адже принципи є основними та базовими ідеями, що визначають механізм і правила правового регулювання певної сфери суспільних відносин. Особливо важливого значення принципи набувають саме в публічно-правовій сфері. Оскільки запровадження та дотримання найкращих стандартів відносин адміністративних органів з приватними особами сприятимуть не лише дотриманню прав і свобод людини та громадянина, а й стануть певним запобіжником зловживань з боку публічної адміністрації.

Справедливою є думка про те, що принципи мають ключове значення ефективного та раціонального регулювання адміністративно-процедурних відносин з точки зору методології, а також правильного застосування відповідних правових норм. Вони є тим каркасом, що допомагає не схибити як у правотворчості, так і в правозастосуванні [1, с. 32].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання правового регулювання адміністративної процедури висвітлюються в роботах В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, Д. С. Астахова, В. М. Бевзенка, П. В. Діхтєвського, Т. О. Гуржія, Н. Ю. Задираки, О. Т. Зими, Д. А. Козачук, Т. О. Коломєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, О. С. Лагоди, Д. М. Лук'янця, Д. В. Лученка, Р. С. Мельника, О. І. Миколенка, А. Ю. Осадчого, Д. В. Приймаченка, С. Г. Стеценка, Д. В. Суценка, О. К. Туркової, А. М. Школика та інших. Особливу увагу принципам адміністративної процедури приділяли такі науковці, як: І. В. Бойко, Т. О. Карабін, І. В. Криворучко, О. М. Соловійова, В. П. Тимошук, А. А. Шарай. Однак ухвалення Закону України «Про адміністративну процедуру» (далі – ЗАП) потребує більш детального дослідження та аналізу її основних принципів.

Метою статті є аналіз змісту основних принципів адміністративної процедури і дослідження їх практичного значення

у правозастосовній діяльності та для забезпечення права особи на добре адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Право на добре адміністрування, закріплене у статті 41 основоположних прав Європейського Союзу від 18 грудня 2000 року, гарантує особам право звертатися до адміністративних органів щодо розгляду і вирішення своєї адміністративної справи та містить у собі, зокрема:

- право кожної особи бути заслуханою до вжиття стосовно неї заходів індивідуального характеру, здатних мати для неї несприятливі наслідки;

- право кожної особи мати доступ до матеріалів своєї справи за умови дотримання законних інтересів конфіденційності, професійної та комерційної таємниці;

- обов'язок адміністративних органів мотивувати свої рішення;

- право на відшкодування збитків, завданих інституціями Європейського Союзу або його співробітниками під час виконання своїх обов'язків [2].

Також концепцію доброго адміністрування було закріплено і в низці документів м'якого права Європейського Союзу. Зокрема у 2007 році Комітет Міністрів Ради Європи схвалив Рекомендацію CM/Rec (2007)7 державам-членам про добре адміністрування. Цей документ узагальнив та вдосконалив положення, що містилися в рекомендаціях і резолюціях Ради Європи, схвалених раніше: про захист особи щодо актів адміністративних органів (1977), про здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами (1980), про адміністративні процедури, які зачіпають велику кількість осіб (1987), та інші. Рекомендація CM/Rec(2007)7 також містить додаток – модельний Кодекс доброго адміністрування, що встановлює принципи і правила, які повинні застосовуватись публічною адміністрацією у їх відносинах з приватними особами. На виконання зазначеної Рекомендації стандарти доброго адміністрування були впроваджені в загальні акти про адміністративну процедуру окремих країн ЄС. Сьогодні більшість принципів та правил адміністративної процедури є невід'ємною частиною законодавства ЄС і мають статус «загальних принципів права Європейського Союзу».

В Україні тривалий період бракувало окремого законодавчого акта про адміністративну процедуру. Порядок взаємодії адміністративних органів з приватними особами регламентувався великою кількістю нормативно-правових актів різної спрямованості та юридичної сили. Частково правила доброго адміністрування були закріплені в Кодексі адміністративного судочинства України ще у 2005 році. Ці питання безпосередньо не належать до предмета регулювання КАСУ, однак така позиція законодавця була обґрунтована саме за браком окремого закону про адміністративну процедуру. У ч. 2 ст. 2 КАСУ містяться певні загальні вимоги, якими повинні керуватися суб'єкти владних повноважень (до яких належать і адміністративні органи) під час ухвалення рішень та вчинення дій. Під час оскарження цих рішень і дій адміністративні суди перевіряють їх відповідність визначеним критеріям.

Забезпечення якісного рівня законодавчої регламентації процедур зовнішньоуправлінської діяльності адміністративних органів та їх відносин з приватними особами, гармонізація національного законодавства з *aquis* Європейського Союзу та впровадження концепції доброго врядування, зокрема окремої його складової – доброго адміністрування, стало однією з основних євроінтеграційних вимог для України.

17 лютого 2022 року було ухвалено Закон України «Про адміністративну процедуру» № 2073-IX, який набрав чинності 15 грудня 2023 року. Сьогодні він є рамковим нормативно-правовим актом, що регулює відносини адміністративних органів з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом ухвалення та виконання адміністративних актів. ЗАП у змісті своїх принципів значною мірою відобразив критерії, визначені ч. 2 ст. 2 КАСУ з метою гармонізації цих законодавчих актів між собою.

Перелік принципів адміністративної процедури визначений ч. 1. ст. 4 ЗАП, а саме: верховенство права, зокрема законності та юридичної визначеності; рівність перед законом; обґрунтованість; безсторонність (неупередженість) адміністративного органу; добросовісність і розсудливість; пропорційність; відкритість; своєчасність і розумний строк; ефективність; презум-

пція правомірності дій та вимог особи; офіційність; гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні; гарантування ефективних засобів правового захисту [3].

Зміст цих принципів, що розкривається у нормах ЗАП, закріплює і деталізує правила та стандарти доброго адміністрування. Базові принципи адміністративної процедури мають конституційну основу. Так, з положень Конституції України походять принципи: верховенства права (ст. 8), законності (статті 6, 19, 92, 120), рівності учасників адміністративного провадження перед законом (ст. 24), гарантування правового захисту (ст. 55). Окремі принципи адміністративної процедури, закладені в ЗАП, є наслідком гармонізації національного законодавства з документами Ради Європи щодо захисту прав і свобод приватних осіб у відносинах з адміністративними органами. Зокрема, це стосується принципів обґрунтованості, безсторонності (неупередженості) адміністративного органу, пропорційності (включно із застосуванням повноваження з належною метою), гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні, гарантування правового захисту [4, с. 47].

Важливим для правильного застосування принципів адміністративної процедури є те, що закон не лише закріплює їх перелік, а й деталізує і розкриває їх зміст в окремих статтях та інших положеннях. Варто наголосити, що додатковою гарантією забезпечення права і закону є вимога ЗАП щодо обов'язку адміністративних органів керуватися принципами адміністративної процедури під час адміністративної діяльності, що не потребує ухвалення адміністративних актів, наприклад, у випадку видачі певних довідок, надання доступу до публічної інформації тощо.

Необхідно враховувати, що законом можуть бути встановлені особливості адміністративного провадження для окремих категорій адміністративних справ, так звані спеціальні адміністративні процедури. Однак здійснення адміністративних процедур, що регулюються нормами спеціального законодавства, повинні відповідати принципам адміністративної процедури, визначеним ЗАП. У цьому випадку принципи адміністративної процедури виступають головним інструментом вирішення правових прогалин і колізій. Адже до приведення законодавчих

актів у відповідність із ЗАП вони застосовуються в частині, що не суперечить принципам цього закону. Пропонуємо детальніше розглянути окремі принципи адміністративної процедури.

Принцип верховенства права, зміст якого розкривається у ст. 5 ЗАП, дублює положення ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [5], а також закріплений у ст. 8 Конституції України та є фундаментальним принципом правотворення і державотворення. Одним з виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а охоплює й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством та зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [6].

Принцип законності в Україні як елемент верховенства права також належить до конституційних і походить зі ст. 19 Конституції України, яка передбачає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України [5]. Цей принцип зобов'язує адміністративні органи діяти за формулою, відповідно до якої їм дозволено лише те, що передбачено законом. Новелою ЗАП є вказівка на необхідність урахування при здійсненні адміністративної процедури практики Європейського суду з прав людини. Адже багато рішень, що ухвалюються адміністративними органами, стосуються прав і свобод, які захищає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї. Відповідно гарантії та принципи справедливої процедури, закріплені у ст. 6 СКПЛ, є універсальними для всіх галузей права, а тому повинні застосовуватись не лише органами правосуддя, а й адміністративними органами і поширюватись не тільки на судовий розгляд спорів, а й на їх вирішення на досудовому етапі розгляду.

Важливою новелою ЗАП, що гарантує дотримання принципів доброго адміністрування, є закріплення на законодавчому рівні визначення дискреційних повноважень адміністративних органів та чітких умов законності здійснення цих повноважень, а саме:

- 1) дискреційне повноваження передбачено законом;
- 2) дискреційне повноваження здійснюється в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законом;
- 3) правомірний вибір здійснено адміністративним органом для досягнення мети, з якою йому надано дискреційне повноваження, і відповідає принципам адміністративної процедури, визначеним цим Законом;
- 4) вибір рішення адміністративного органу здійснюється без відступлення від попередніх рішень, ухвалених тим самим адміністративним органом в однакових чи подібних справах, крім обґрунтованих випадків [3]. До цього жоден нормативно-правовий акт в Україні не визначав правил реалізації адміністративними органами своїх повноважень розсуду.

Важливою умовою законності дискреційних повноважень є вимога законодавця, відповідно до якої вибір рішення повинен здійснюватися без відступлення від попередніх рішень, ухвалених в однакових чи подібних справах, та обов'язкова відповідність такого рішення принципам адміністративної процедури. Така норма суттєво обмежує адміністративний орган у здійсненні адміністративного розсуду. Однак саме ця вимога є реалізацією принципу юридичної визначеності як елемента верховенства права та передбачає надання практиці адміністративного органу значення правозастосовного джерела.

Принцип правової визначеності первинно був сформульований практикою Європейського суду з прав людини і розглядається як складова частина верховенства права з точки зору стану правового регулювання та умов реалізації права [7, с. 83]. Метою закріплення цього принципу є однакове застосування норми права, недопущення можливостей для її довільного трактування та надання можливості учасникам суспільних відносин бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях.

Також принцип законності передбачає обов'язок адміністративного органу, що порушив право, свободу чи законний інтерес особи, поновити його за власною ініціативою протягом розумного строку з дня виявлення такого порушення, не чекаючи подання скарги чи пред'явлення позову та запобігаючи повторенню порушення в майбутньому. Відповідна норма зо-

бов'язує органи публічної адміністрації діяти на випередження, вона покликана сприяти розумному розв'язанню конфліктних ситуацій за власним офіційним уповноваженням адміністративних органів та спрямована передусім на підвищення довіри особи до держави і має на меті зменшення кількості позовів до суду та адміністративних оскаржень.

Із проаналізованими принципами та умовами здійснення дискреційних повноважень дуже тісно пов'язані такі принципи адміністративної процедури, як: рівність перед законом, обгрунтованість та безсторонність (неупередженість) адміністративного органу. Принцип рівності перед законом гарантований Конституцією України та Європейською конвенцією з прав людини і спрямований на захист осіб від будь-яких виявів дискримінації та забезпечення справедливого функціонування адміністративних органів. Одночасно він передбачає надання додаткових гарантій під час здійснення адміністративного провадження окремим вразливим категоріям осіб.

Принцип обгрунтованості передбачає не лише належність та повноту з'ясування обставин справи, а є на практиці важливим механізмом обмеження дискреційних повноважень. Відповідно до змісту цього принципу адміністративний орган зобов'язаний надати належне обгрунтування у випадку зміни оцінки та висновків в однакових чи подібних справах. Важливою вимогою та новелою ЗАП є норма, що зобов'язує адміністративний орган обгрунтовувати адміністративні акти, які можуть негативно вплинути на право, свободу чи законний інтерес особи. Цей принцип є одним із ключових для адміністративної процедури і доброго адміністрування. Адже на практиці недотримання принципу обгрунтованості та брак мотивувальної частини в адміністративному акті, для якого вона є обов'язковою, є автоматичною підставою для скасування акта у разі його оскарження. Також варто враховувати, що адміністративний акт, який є позитивним для однієї особи, може бути негативним для іншої, і в такому випадку також повинен містити мотивувальну частину.

Зміст принципу безсторонності (неупередженості) адміністративного органу містить у собі два елементи, що не є тотож-

ними. Адже вимога щодо безсторонності розкривається у ч. 1 ст. 9 ЗАП та передбачає «однакове ставлення до всіх учасників адміністративного провадження». Своєю чергою неупередженість «не допускає неправомірну заінтересованість адміністративного органу в результатах розгляду та вирішення справи» (ч. 2. ст. 9 ЗАП). Забезпечення неупередженості адміністративного провадження передбачає сукупність інструментів, починаючи від механізмів відводу і самовідводу посадових осіб адміністративного органу й закінчуючи новими інституційними підходами до розгляду скарг в адміністративному порядку [4, с. 71].

Процедура адміністративного оскарження врегульована безпосередньо нормами ЗАП, а право особи оскаржувати рішення, дії та бездіяльність адміністративних органів як до адміністративного органу вищого рівня, так і до суду забезпечується принципом гарантування ефективних засобів правового захисту (ст. 18 ЗАП). Реалізація цього принципу є своєрідною формою зовнішнього контролю за діяльністю адміністративного органу. Адже відповідно до ЗАП особа може оскаржувати не лише адміністративний акт, а й процедурні дії та рішення, що ухвалюються та вчиняються в адміністративному провадженні.

Принципи добросовісності і розсудливості, а також пропорційності не є новими для національного законодавства. Вони корелюють з положеннями КАСУ, що визначають критерії перевірки правомірності діяльності адміністративних органів та спрямовані насамперед на обмеження дискреційних повноважень цих органів. Справедливою є думка про те, що добрим варто вважати публічне адміністрування, що базується на юридичних нормах, але ними не обмежується і максимально враховує конкретні фактичні обставини з метою найповнішого та найшвидшого задоволення як інтересів приватних осіб, так і публічного інтересу [8, с. 116]. Важливе практичне значення норми-принципу добросовісності і розсудливості в тому, що обов'язкам адміністративного органу кореспондує обов'язок особи здійснювати надані їй права добросовісно та не зловживати ними, що має на меті гармонізувати відносини цих суб'єктів.

Наступна група принципів забезпечує вирішення адміністративної справи ефективно, з найменшими витратами коштів

та інших ресурсів, а також своєчасно і протягом розумного строку. Своєю чергою ЗАП містить низку положень і норм, що деталізують зміст дотримання зазначених принципів.

Також ЗАП закріплює низку принципів, що визначають правила та порядок участі особи в адміністративному провадженні. Наприклад, принцип відкритості забезпечує реалізацію права особи на доступ до інформації, що пов'язана з ухваленням і виконанням адміністративного акта стосовно неї та виходить зі ст. 32 Конституції України.

Важливою новелою ЗАП є забезпечення права особи знати про початок адміністративного провадження та про своє право на участь у такому провадженні. Відповідна законодавча норма надає особі більше можливостей щодо захисту своїх прав та інтересів у відносинах з адміністративними органами. Із принципом відкритості тісно пов'язаний принцип гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні, що є одним із фундаментальних принципів адміністративної процедури та однією із ключових засад доброго адміністрування. Адже саме цей принцип наближає відносини адміністративних органів з приватними особами до європейських стандартів. Зокрема Резолюція (77)31 Комітету Міністрів Ради Європи про захист особи від актів адміністративних органів від 28 вересня 1977 року визначає такі права осіб: право особи бути вислуханою, право на доступ до інформації, право на допомогу і представництво [9]. Український законодавець також робить особливий акцент на обов'язку адміністративного органу здійснювати інформування та консультування учасників адміністративного провадження з питань, що стосуються адміністративного провадження, а також щодо змісту їхніх прав і обов'язків.

Право особи бути заслуханою адміністративним органом означає можливість такої особи висловлювати свою позицію у справі до ухвалення адміністративного акта, який може негативно вплинути на право, свободу чи законний інтерес особи. Варто також враховувати, що особою визнаються всі учасники адміністративного провадження, зокрема і заінтересовані особи. А право «бути заслуханою» передбачає не лише усну, а, як правило, письмову форму обґрунтування особою власної пози-

ції. Механізм реалізації цього права-принципу забезпечується багатьма нормами ЗАП.

Принципу-праву особи на участь в адміністративному провадженні і праву надавати документи, а також інші докази, що стосуються обставин адміністративної справи, кореспондують принцип офіційності, який відповідно зобов'язує адміністративний орган встановлювати обставини, що мають значення для вирішення справи, і за необхідності збирати для цього документи та інші докази з власної ініціативи, зокрема без залучення особи. До того ж адміністративний орган не може вимагати від особи надання документів та відомостей, що перебувають у володінні інших суб'єктів, які можуть їх надати.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що під принципами адміністративної процедури варто розуміти ключові ідеї (засади) та правила відносин адміністративних органів з приватними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ. Законодавець не лише закріпив перелік цих принципів у ст. 4 ЗАП, а й розкриває їх зміст та механізм забезпечення в нормах цього закону. Ухвалення окремого законодавчого акта, що визначає порядок здійснення загальної адміністративної процедури, стало логічним продовженням гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС на євроінтеграційному шляху України. Дотримання принципів адміністративної процедури не лише наближає нас до європейських стандартів, а й є ключовими вимогами і засадами забезпечення права на добре адміністрування.

Принципи адміністративної процедури являють собою комплексну систему взаємоузгоджених та взаємозалежних елементів, що мають на меті гармонізувати відносини адміністративних органів з приватними особами, забезпечувати і захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина та збалансувати їх з публічним інтересом держави. Адже належне вирішення адміністративної справи неможливе без урахування і дотримання всіх принципів адміністративної процедури, а порушення хоча б одного з них призводить до порушення інших і має наслідком визнання адміністративного акта недійсним.

Законодавче закріплення принципів адміністративної процедури є основною гарантією недопущення зловживань з боку адміністративних органів, а також важливим практичним інструментом вирішення колізій, що можуть виникати до приведення у відповідність положень інших нормативно-правових актів з положеннями ЗАП.

Список використаних джерел

1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги: зарубіжний досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд. В. П. Тимошук. Київ : Факт, 2003. 496 с.
2. Хартія основних прав Європейського Союзу. *Європейське право*. 2013. № 1–2. С. 294–304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25 (дата звернення: 30.01.2025).
3. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#n69> (дата звернення: 30.01.2025).
4. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенко та ін. ; за заг. ред. В. П. Тимошука. Київ, 2023. 545 с.
5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.01.2025).
6. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15–рп. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ks04020?an=122> (дата звернення: 30.01.2025).
7. Бойко І. В., Соловйова О. М. Принципи адміністративної процедури як маркери її змісту. URL: https://www.researchgate.net/publication/350689682_Principi_administrativnoi_proceduri_ak_marke ri_ii_zmistu (дата звернення: 30.01.2025).
8. Школик А. М. Адміністративно-процедурне законодавство в Україні: становлення та систематизація : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 417 с.
9. Резолюція (77)31 Комітету Міністрів Ради Європи про захист особи стосовно актів адміністративних органів влади від 28.09.1977 р. URL: <https://rm.coe.int/16804dec56> (дата звернення: 30.01.2025).

Hrechaniuk R.,

Doctor of Sciences of Law, Associate Professor,
Associate Professor of Department
of Administrative Law and Judicial Procedure,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine
ORCID: 0009-0001-5102-3718;

Hrechaniuk S.,

Doctor of Sciences of Law, Professor, Rector,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2000-9523

PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE AS KEY PRINCIPLES OF GOOD ADMINISTRATION

The article analyzes the main documents of the European Union, which enshrine the right to good administration. It is substantiated that an important guarantee of its provision is the adoption of separate legislative acts on administrative procedure, which regulate the rules of relations between administrative bodies and private individuals.

It is proven that the adoption of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" was an important step towards the harmonization of national legislation with the acquis of the European Union and the implementation of the concept of good governance and, in particular, its separate component, good administration. The author analyzed the main principles of the administrative procedure and proved their practical importance for ensuring the right to good administration.

The article concludes that the basic principles of administrative procedure have a constitutional basis, and others are a consequence of the harmonization of national legislation with the documents of the Council of Europe on the protection of the rights and freedoms of individuals in relations with administrative bodies. Also, the list of principles of administrative procedure correlates with the criteria that decisions and actions of subjects of power must meet, defined in Part 2 of Article 2 of the Code of Administrative Procedure.

The author provides an author's definition of the principles of administrative procedure. It is concluded that the principles of administrative procedure represent a complex system of mutually agreed and interdependent elements aimed at harmonizing the relations of administrative bodies with private individuals, ensuring and protecting the rights, freedoms or legitimate interests of a person and a citizen, and balancing them with the public interest of the state.

The results of the study substantiate that the principles of administrative procedure are key principles and standards of good administration, an effective safeguard against abuses by public administration, and an important practical tool for resolving legal conflicts.

Key words: *principles of administrative procedure, administrative procedure, good administration, administrative body, administrative act, harmonization of legislation, European standards.*

References

1. Tymoshchuk, V. P. (2003), Administrative procedure and administrative services: foreign experience and proposals for Ukraine, Fakt, Kyiv.
2. "Charter of Fundamental Rights of the European Union" (2013), *European Law*, No. 1–2, pp. 294–304, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25 (accessed 30 January 2025).
3. Ukraine (2022), On Administrative Procedure : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
4. Andriiko, O. F., Bevzenko, V. M. (2023), Scientific and Practical Commentary on the Law of Ukraine "On Administrative Procedure", Edited by V. P. Tymoshchuk, Kyiv.
5. Constitution of Ukraine of 28.06.1996, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 30 January 2025).
6. Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 02.11.2004 No. 15-rp., available at: <https://ips.ligazakon.net/document/ks04020?an=122> (accessed 30 January 2025).
7. Boiko, I. V. and Soloviova, O. M., Principles of administrative procedure as markers of its content, available at: https://www.researchgate.net/publication/350689682_Principi_administrativnoi_proceduri_ak_marke_ri_ii_zmistu (accessed 30 January 2025).
8. Shkolyk, A. M. (2021), Administrative procedural legislation in Ukraine: formation and systematization, Zaporizhzhia.
9. Resolution (77)31 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the protection of individuals in relation to acts of administrative authorities of 28.09.1977, available at: <https://rm.coe.int/16804dec56> (accessed 30 January 2025).

УДК 341:349.6"364" (477)

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.047

Денисенко К. В.,

кандидат наук з державного управління, доцент,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9637-1361

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню міжнародно-правових засад охорони навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану. Підкреслюється, що збройна агресія російської федерації виявляється в забрудненні та знищенні об'єктів природи, що має довготривалі негативні екологічні наслідки не тільки для України, а й для сусідніх держав. Констатується, що ведення агресивної війни російською федерацією на території України призводить до лісових пожеж, забруднення водойм, земель, об'єктів природно-заповідного фонду, знищення середі існування тваринного світу тощо.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, екологічна безпека, міжнародні нормативно-правові акти, збройна агресія, екологічні права, біорізноманіття.

Постановка проблеми. Охорона навколишнього природного середовища на глобальному рівні є складовою належного функціонування екосистеми планети Земля, збереження життєздатності всіх живих організмів, сталого розвитку держав і благополуччя її громадян. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію суверенної та незалежної України численні факти екологічних злочинів стали однією з трагічних тем у контексті збройного нападу. В умовах воєнного стану, коли територія України перебуває під загрозою збройної агресії та посягань на її територіальну цілісність з боку країни-агресора, ефективно забезпечення екологічної безпеки стає надскладним завданням. Воєнні дії на території України призводять до порушення екологічних прав громадян, спричиняють значні негативні довготривалі наслідки та збитки для довкілля, зокрема внаслідок забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтів, а також знищення природних екосистем і біорізноманіття тощо.

Окреслена вище ситуація зумовлює необхідність аналізу міжнародно-правових засад охорони навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану. Важливо також оцінити роль міжнародних правових норм у забезпеченні ефективного захисту екологічних прав та інтересів у таких умовах, оскільки війна часто призводить до значних порушень екологічної рівноваги та викликає наслідки для довкілля.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти проблематики щодо охорони навколишнього природного середовища були прямо чи опосередковано предметом дослідження таких науковців, як: І. М. Алмаші, У. В. Антонюка, Ю. М. Бисаги, Л. Б. Васильчука, В. В. Корольова, О. О. Сурілова та ін. Попри значний науковий інтерес до цієї теми, потреба в подальших дослідженнях залишається актуальною у зв'язку із запровадженням дії воєнного стану. У цьому контексті міжнародно-правові засади охорони навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану потребують поглибленого аналізу.

Метою статті є дослідження системи міжнародно-правового регулювання навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану та аналіз дотримання російською федерацією окреслених правових норм при збройній агресії проти України.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна спільнота вже давно усвідомила важливість збереження об'єктів навколишнього природного середовища. Розуміння того, що екологічні проблеми не мають кордонів і впливають на всі аспекти людського життя спонукало Організацію Об'єднаних Націй (далі – ООН) до колективних зусиль у розробленні міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють використання окремих природних ресурсів, зменшення забруднення, збереження біорізноманіття в умовах збройних конфліктів. Попри зазначене, цивілізоване суспільство визнало, що розв'язання проблем щодо охорони навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану потребує спільних зусиль і активної співпраці між державами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством. З огляду на зазначене ООН було розроблено та ухвалено низку міжнародних стандартів в окресленій сфері.

У статті 1 Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище зазначено, що кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язується не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способи руйнування, нанесення шкоди або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці [1]. З метою забезпечення ефективного захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, на фоні виникнення нових типів збройних конфліктів, ООН було прийнято Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. У ч. 3 статті 35 вказаного нормативно-правового акта передбачено заборону застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди правому середовищу. Попри зазначене, у статті 55 цього документа закріплено, що при веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довготривалої і серйозної шкоди. Такий захист містить заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій заборонено [2]. Окремі положення щодо захисту об'єктів природи в умовах збройних конфліктів окреслено в Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10.04.1972 р., де закріплено обов'язок приділяти першочергову увагу дотриманню режиму безпеки людей та захисту навколишнього середовища, і відповідно здійснювати співробітництво з іншими державами-учасницями у цьому напрямі [3].

Узагальнення зазначених вище міжнародних нормативно-правових актів дозволяють виділити декілька ключових аспектів щодо охорони навколишнього природного середовища в умовах збройного конфлікту, зокрема: уникнення викорис-

тання природи як інструменту війни; захисту об'єктів природи від використання її у військових цілях; мінімізації потенційних екологічних катастроф внаслідок збройних конфліктів, які можуть мати довгострокові наслідки; співпраця держав для зниження загроз екологічній безпеці в умовах збройних конфліктів; дотримання правил, які обмежують використання біологічної та токсичної зброї.

російська федерація систематично порушує зазначені вище міжнародні нормативно-правові акти у сфері охорони навколишнього природного середовища в умовах повномасштабного вторгнення. Екологічні злочини, які вчиняються країною-агресором з початку повномасштабного вторгнення, задокументовані відповідними державними органами та громадськими організаціями, міжнародними партнерами.

Загалом, станом на 29.01.2025 р., сума збитків від наслідків воєнних дій у результаті російської агресії, нарахована Державною екологічною інспекцією відповідно до затверджених методик, становить 3,183 трлн грн. Зафіксовано 7304 фактів заподіяння шкоди довкіллю внаслідок збройної агресії російської федерації [4]. Попри зазначене, на сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України окреслено низку задокументованих кейсів порушень міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють питання щодо охорони об'єктів природи в умовах збройних конфліктів.

Руйнівного впливу внаслідок російської агресії зазнало чимало лісових насаджень. Зокрема, близько 9,5 тисяч гектарів лісу нацпарку «Святі Гори» випалено вогнем війни. 10 тисяч гектарів потребує обстеження та знешкодження вибухонебезпечних предметів. Національний природний парк «Святі Гори» був в окупації протягом березня-вересня 2022 року – і зараз знаходиться під постійними обстрілами з боку ворога, які призводять до численних пожеж [5]. Міністр Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України наголошує, що через бойові дії та лісові пожежі за майже три роки війни потенціал поглинання парникових газів українськими лісами зменшився на 1,7 млн тонн. Загалом через війну вже пошкоджено 3 млн гектарів лісів. «Навіть у мирному європейському місті повітря

може містити сліди вибуху російської ракети. Продукти горіння, викинуті в повітря внаслідок ракетних ударів Росії, вже потрапили до Румунії, Молдови, Болгарії, Угорщини, Латвії, Литви, Естонії, Сербії, Хорватії та Польщі» [6]. Пожежі в лісах, що виникають внаслідок бойових дій, несуть негативні екологічні наслідки для навколишнього природного середовища та біорізноманіття, а також соціальні наслідки для населення. Ліси є об'єктом життєдіяльності для низки видів рослин і тварин, багато з яких є унікальними або знаходяться під загрозою зникнення. Своєю чергою пожежі в лісах руйнують середовища їх існування. Як наслідок – втрата унікальних видів рослин і тварин. Попри зазначене, під час пожеж лісів здійснюється виділення вуглекислого газу та токсичних речовин, що впливає як на зміну клімату, так і здоров'я населення.

Значної шкоди в результаті збройної агресії зазнає атмосферне повітря. Наприкінці червня 2024 року, внаслідок ворожої атаки, сталася масштабна пожежа на одному зі складів в Одеській області. Площа загоряння становила понад 3 тисячі кв. метрів. На основі вихідних даних було встановлено, що в результаті пожежі відбувся викид понад 240 тисяч тонн забруднювальних речовин в атмосферне повітря. Орієнтовний розмір збитків – понад 720 тисяч гривень [7]. Світлана Гринчук у своєму виступі на засіданні 31-го економіко-довкіллевого Форуму ОБСЄ підкреслила факти впливу на кліматичну систему європейського континенту внаслідок російських ракетних ударів: ракетний удар по Дністровській ГАЕС у жовтні 2022 року, де мало місце горіння 56 тонн трансформаторної оливи, викид 194 тис. тонн забруднювальних речовин. Рух повітряних мас був зафіксований у напрямку Румунії, Молдови, Болгарії й навіть Туреччини; обстріл трансформаторів у селі Підбірці на Львівщині у травні 2022 року. Понад 48 тонн трансформаторної оливи, 167 тис. тонн забруднювальних речовин. Повітряні маси рухалися до Польщі, Румунії, Угорщини, Болгарії, Литви, Республіки Молдова; бомбардування аеропорту Івано-Франківська у лютому та березні 2022 року. Загоряння понад 413 тонн паливно-мастильних матеріалів. 1432 тонни забруднювальних речовин у повітрі. Вітер у сторону Румунії, Болгарії, Хорватії, Сер-

бії, Республіки Молдова [8], що черговий раз підкреслює транс-кордонний характер впливу російської агресії на екологію. Внаслідок бомбардувань, артилерійських обстрілів та руйнувань інфраструктури, хімічних заводів, нафтопереробних підприємств, знищення складів боєприпасів тощо російськими військами в атмосферне повітря потрапляють шкідливі речовини, які погіршують якість повітря, негативно впливають на флору і фауну, а також сприяють зміні клімату в довгостроковій перспективі.

У результаті повномасштабного нападу російської федерації на територію України невідворотних руйнувань зазнали об'єкти природно-заповідного фонду. Так, у Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України наголошують, що «... війною уражено 1,24 млн га заповідних територій. Постійними обстрілами, вибухами порушуються геологічні і гідрологічні властивості територій, гинуть рослини і тварини, йде руйнування екосистем, забруднення ґрунтів, відбувається втрата біорізноманіття. Близько 900 видів тварин опинилися під загрозою зникнення через цю зухвалу війну» [9]. Збитки природно-заповідному фонду Запорізької області від збройної агресії РФ уже становлять понад 1,5 млрд грн, це лише внаслідок підриву росіянами греблі Каховської ГЕС. З часу окупації парку «Приазовський» пожежами пройдено 709 га, площа забруднення та руйнування об'єктів парку становить 954 га, а площа можливих мінувальних – 54 га. Екосистема національного заповідника «Хортиця», який постраждав внаслідок підриву росіянами греблі Каховської ГЕС, змінилися. Площа водної поверхні заплави тут скоротилася на 85 %, а територія острова збільшилась майже на 200 га. Відбулася масова загибель донної рослинності та водних рослин, змінилися умови існування тварин [10]. Національні парки, заповідники, природні території та інші об'єкти навколишнього природного середовища, які відіграють важливе значення для збереження біорізноманіття та екологічної рівноваги, перебувають під прицілом пошкодження / повного знищення військами російської федерації. Вибухи, артилерійські обстріли, бомбардування спричиняють руйнування природних екосистем, несуть загрозу існування низки видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, а також зменшення їх популяції.

Окреслені вище факти є грубим порушенням Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) та Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення. Нівелюючи положення міжнародно-правових актів, російська федерація систематично завдає неправної шкоди навколишньому природному середовищу України, яка матиме довготривалі наслідки, та здоров'ю населення. Низка об'єктів природи зруйновані в результаті російської агресії, а пошкоджені екосистеми потребують десятиліть для відновлення, забруднені території можуть залишатись непридатними для існування флори та фауни після завершення бойових дій. Протягом воєнного стану були зафіксовані численні випадки забруднення водойм, земель, об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря, знищення лісів, об'єктів тваринного світу тощо. Знищення об'єктів критичної інфраструктури також негативно позначається на життєдіяльності екосистем.

Висновки. Отже, проведене дослідження наочно продемонструвало численні факти порушень російською федерацією міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють питання щодо охорони навколишнього природного середовища в умовах збройних конфліктів. Збройна агресія російської федерації виявляється в забрудненні та знищенні об'єктів природи, що має довготривалі негативні екологічні наслідки не тільки для України, а й для сусідніх держав. Ведення агресивної війни російською федерацією на території України призводить до лісових пожеж, забруднення водойм, земель, об'єктів природно-заповідного фонду, знищення середовища існування тваринного світу тощо. З огляду на негативні екологічні наслідки транскордонного характеру постає необхідність посилення уваги міжнародної спільноти до питань щодо виконання міжнародних нормативно-правових актів у сфері охорони природи в умовах збройних конфліктів, а також формування механізмів для відшкодування збитків, завданих навколишньому природному середовищу.

Список використаних джерел

1. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10.12.1976 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostenv.shtml (дата звернення: 29.01.2025).

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 29.01.2025).

3. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10.04.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 29.01.2025).

4. ЕкоЗагроза / Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 29.01.2025).

5. Війна знищила близько 80 % лісових насаджень нацпарку «Святі гори». URL: <https://mepr.gov.ua/vijna-znyshhyla-blyzko-80-lisovyh-nasadzhen-natsparku-svyati-gory/> (дата звернення: 29.01.2025).

6. 71 млрд доларів збитків та 180 млн тонн викидів: на COP29 Україна назвала масштаб шкоди природі за 1000 днів війни. URL: <https://mepr.gov.ua/71-mlrd-dolariv-zbytkiv-ta-180-mln-tonn-vykydiv-nasor29-ukrayina-nazvala-masshtab-shkody-prirody-za-1000-dniv-vijny/> (дата звернення: 29.01.2025).

7. Війна отруєє довкілля: внаслідок збройної атаки росії по складах на Одещині у повітря потрапило понад 240 тонн забруднюючих речовин. URL: <https://mepr.gov.ua/vijna-otruyuje-dovkillya-vnaslidok-zbrojnoyi-ataky-rosiyi-po-skladah-na-odeshyni-u-povitrya-potrapylo-ponad-240-tysyach-tonn-zabrudnyuyuchyh-rechovyn/> (дата звернення: 29.01.2025).

8. Гринчук Світлана. Транскордонний вплив на довкілля Європи через бойові дії вже сягає 62 млн тонн шкідливих речовин. URL: <https://mepr.gov.ua/transkordonnij-vplyv-na-dovkillya-yevropy-cherez-bojovi-diyi-vzhe-syagaye-62-mln-tonn-shkidlyvyh-rechovyn-svitlana-grynchuk/> (дата звернення: 29.01.2025).

9. Збитки заповідному фонду та біорізноманіттю України від війни становлять орієнтовно понад 600 млрд грн: вже зараз потрібно напрацьовувати кроки по його відновленню. URL: <https://mepr.gov.ua/zbytky-zapovidnomu-fondu-ta-bioriznomanittyu-ukrayiny-vid-vijny-stanovlyat-oriyentovno-ponad-600-mlrd-grn-vzhe-zaraz-potribno-napratsovuvaty-kroky-po-jogo-vidnovlennyu/> (дата звернення: 29.01.2025).

10. Міністр Світлана Гринчук з робочим візитом у Запоріжжі: збитки природно-заповідному фонду від збройної агресії РФ перевищують 1,5 млрд грн. URL: <https://mep.gov.ua/ministr-svitlana-grynchuk-z-robochym-vizytom-u-zaporizhzhizhi-zbitky-pryrodno-zapovidnomu-fondu-vid-zbrojnoyi-agresiyi-rf-perevyshhuyut-1-5-mlrd-grn/> (дата звернення: 29.01.2025).

Denysenko K.,

Ph.D. in Public Administration, Associate Professor,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9637-1361

INTERNATIONAL LEGAL PRINCIPLES FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW: CHALLENGES FOR UKRAINE

The article is dedicated to the study of international legal foundations for environmental protection during a state of war. It is emphasized that with the onset of the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of sovereign and independent Ukraine, numerous environmental crimes have become one of the tragic themes in the context of the armed attack. In conditions of martial law, when the territory of Ukraine is under the threat of armed aggression and violations of its territorial integrity by the aggressor state, ensuring ecological security becomes an extremely challenging task. Armed actions on the territory of Ukraine lead to violations of citizens' environmental rights, cause significant long-term negative consequences, and result in damage to the environment, particularly through the pollution of the atmosphere, water resources, soils, as well as the destruction of natural ecosystems and biodiversity, among others.

The facts outlined in the article represent a gross violation of the Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Methods of Warfare that Affect the Natural Environment, the Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 concerning the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), and the Convention on the Prohibition of the Development, Production, and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxic Weapons and on Their Destruction. By undermining the provisions of international legal instruments, the Russian Federation systematically causes unlawful harm to the environment of Ukraine, which will have long-lasting consequences for the environment and public health. A number of natural objects have been destroyed as a result of Russian aggression, and the damaged ecosystems will require decades to recover. Polluted areas may remain uninhabitable for flora and fauna even after the hostilities cease.

The article stresses the need for increased international attention to issues concerning the implementation of international legal instruments in the field of environmental protection during armed conflicts, as well as the formation of mechanisms for compensating for the damage caused to the natural environment.

Key words: environment, ecological security, international legal instruments, armed aggression, environmental rights, biodiversity.

References

1. United Nations (1976), Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostenv.shtml (accessed 29 January 2025).

2. International Committee of the Red Cross (1977), Additional Protocol I to the Geneva Conventions of 12 August 1949, relating to the protection of victims of international armed conflicts, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (accessed 29 January 2025).

3. United Nations (1972), Convention on the prohibition of the development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (accessed 29 January 2025).

4. EcoThreat, available at: <https://ecozagroza.gov.ua/> (accessed 29 January 2025).

5. The war destroyed about 80% of the forest plantations in the Holy Mountains National Park, available at: <https://mepr.gov.ua/vijnaznyshhyla-blyzko-80-lisovyh-nasadzhen-natsparku-svyati-gory/> (accessed 29 January 2025).

6. 71 billion dollars of damage and 180 million tons of emissions: at COP29 Ukraine outlined the scale of environmental harm after 1000 days of war, available at: <https://mepr.gov.ua/71-mlrd-dolariv-zbytkiv-ta-180-mln-dniv-vijny/> (accessed 29 January 2025).

7. The war poisons the environment: over 240 tons of pollutants entered the air after a Russian attack on warehouses in Odesa region, available at: <https://mepr.gov.ua/vijna-otruyuye-dovkillya-vnaslidok-zbrojnyy-ataky-rosiyi-zabrudnyuyuchy-rechovyn/> (accessed 29 January 2025).

8. The cross-border environmental impact of the war in Europe has already reached 62 million tons of harmful substances, says Svitlana Hrynychuk, available at: <https://mepr.gov.ua/transkordonnyj-vplyv-na-dovkillya-yevropy-grynchuk/> (accessed 29 January 2025).

9. Damage to Ukraine's protected areas and biodiversity from the war is estimated at over 600 billion UAH: steps for restoration need to be developed now, available at: <https://mepr.gov.ua/zbytky-zapovidnomu-fondu-ta-grn-vzhezarezaraz-potribno-napratsovuvaty-kroky-po-jogo-vidnovlennyyu/> (accessed 29 January 2025).

10. Minister Svitlana Hrynychuk visits Zaporizhzhia: damage to protected areas from Russian military aggression exceeds 1.5 billion UAH, at: <https://mepr.gov.ua/ministr-svitlana-grynchuk-z-robochym-vizytom-u-zaporizhzi-zbytky-pryrodo-zapovidnomu-fondu-vid-zbrojnyy-agresiyi-rf-perevshhuyut-1-5-mlrd-grn/> (accessed 29 January 2025).

УДК 342.7

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.057

Марущак Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права юридичного факультету,

Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-9636-6274;

Запрудська С. С.,

студентка 127 навчальної групи,

Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0000-9668-9292

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено аналіз забезпечення прав і свобод громадян України та їх правових обмежень в умовах воєнного стану. Наголошено, що такі обмеження мають бути тимчасовими, пропорційними та відповідати міжнародним стандартам. У статті розкрито низку сучасних правових викликів, серед яких виділено правову невизначеність. Акцентовано увагу на проблемі недостатнього моніторингу дотримання прав людини в умовах війни.

Ключові слова: *забезпечення прав і свобод громадян, воєнний стан, міжнародні стандарти прав людини, обмеження прав в умовах воєнного стану, правові виклики.*

Постановка проблеми. Проблема забезпечення прав і свобод громадян в умовах воєнного стану є однією з ключових у сучасному правовому та суспільному дискурсах України. З моменту здобуття незалежності Україна постійно стикалася з викликами, що ставили під загрозу дотримання прав людини. Ці виклики посилилися у 2014 році після анексії Криму та початку збройної агресії на сході України, а також досягли свого піку під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році.

Воєнний стан, введений для забезпечення національної безпеки, супроводжується численними обмеженнями прав громадян, серед яких свобода пересування, недоторканність власності, свобода вираження поглядів, право на страйк та інші. Такі обмеження, хоча й обґрунтовані необхідністю протидії загрозам, викликають питання щодо їх пропорційності та відповідності міжнародним стандартам. Особлива тривога пов'язана

з недостатнім моніторингом за дотриманням прав людини, що створює ризики зловживань з боку державних органів та силових структур.

Одним із головних викликів є правова невизначеність, пов'язана зі швидкими змінами законодавства в умовах війни. Така ситуація ускладнює адаптацію громадян до нових правових реалій, створює ризики для підприємницької діяльності та обмежує доступ до правосуддя. Додатково на функціонування правової системи негативно впливають перевантаженість судів, неефективність механізмів компенсації за вилучене майно, а також недостатнє забезпечення правового захисту внутрішньо переміщених осіб.

Корупційні ризики є ще однією значною проблемою. У період воєнного стану виникають численні випадки зловживань ресурсами, зокрема у сфері державних закупівель для оборони, що підривають довіру до державних інституцій. Приклади нецільового використання бюджетних коштів та неналежного виконання функцій органами влади демонструють потребу в посиленні прозорості та підзвітності державних органів.

Соціальні виклики стосуються гуманітарної кризи, викликані масовим переміщенням населення, руйнуванням інфраструктури та втратою робочих місць. Це порушує базові соціальні стандарти, такі як право на житло, працю, освіту та соціальне забезпечення. Нестача ресурсів для відновлення інфраструктури та недостатнє інформування громадян про їхні права ще більше ускладнюють ситуацію.

Актуальність дослідження підкреслюється необхідністю вдосконалення національної правової системи для адаптації до сучасних викликів, зокрема розроблення механізмів, які забезпечують баланс між безпековими потребами держави та дотриманням прав людини. Крім того, важливим є залучення міжнародних правових механізмів та врахування найкращих практик для подолання наявних недоліків і викликів у сфері захисту прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми захисту прав людини в Україні після повномасштабного вторгнення Російської Федерації показує, що значна увага приділяється по-

рушенням прав людини в умовах збройного конфлікту, діяльності міжнародних організацій, а також удосконаленню правових механізмів для захисту громадян. У працях таких авторів, як І. Гончаренко, О. Іваненко та В. Кравченко детально розглядаються питання доступу до правосуддя, забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб і вплив війни на соціально-економічні права громадян.

Метою цієї статті є проведення теоретико-правового аналізу ситуації з правами людини в Україні після повномасштабного вторгнення Російської Федерації, визначення основних правових викликів, з якими стикаються громадяни в умовах воєнного стану, перспектив захисту їхніх прав у таких умовах, необхідності інтеграції міжнародних правових стандартів у національне законодавство та адаптації наявних механізмів до нових викликів.

Науково-теоретичним підґрунтям для дослідження цієї проблеми стали основоположні міжнародні акти у сфері прав людини, зокрема Загальна декларація прав людини, а також праці вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджують питання захисту прав громадян у надзвичайних умовах. Оскільки цілі Загальної декларації ще не були повною мірою досягнуті, вона зберігає свою актуальність і потребує подальшого науково-теоретичного переосмислення, а також здійснення практичних заходів, спрямованих на ефективізацію її положень у сучасних умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення прав і свобод громадян завжди було викликом для Української держави, і від часу набуття незалежності Україна постійно стикалася з численними загрозами, які впливали на права людини та основи державного ладу. Історія правового захисту громадян показує, що ці загрози походили та походять не лише ззовні, а й ізсередини: недостатньо чіткі реакції держави на нові виклики та недосконалість правової системи. Аналіз цієї проблеми має важливе значення для розуміння ситуації щодо захисту прав людини в Україні, оцінювання поточного стану прав людини та розроблення стратегій подальшого розвитку суспільства.

У перші роки незалежності Україна стикнулася з проблемами, пов'язаними з трансформацією політичної системи, становленням ринкової економіки та закріпленням національної ідентичності. Брак чіткої державної політики, спрямованої на захист суверенітету і прав громадян, призвів до низки ситуацій, коли національна безпека, а відтак і безпека громадян, опинилися під загрозою. Зокрема, це стосувалося випадків корупції, політичного тиску на судову систему, обмеженого контролю над правоохоронними органами, що іноді призводило до порушень прав людини в межах самої України.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну є складною та багатогранною проблемою, яка має серйозні наслідки для українського суспільства та міжнародного співтовариства. Сутність цього вторгнення полягає в агресивних діях РФ, спрямованих на порушення територіальної цілісності та суверенітету України. Початок воєнної агресії РФ пов'язаний з анексією Криму 2014 року, коли Російська Федерація незаконно анексувала український півострів, порушуючи міжнародне право та основні принципи державного правопорядку. Це вторгнення мало важкі наслідки для України: на сході розпочалася збройна агресія, де були проголошені так звані «донецька» та «луганська народні республіки», які отримали військову підтримку з боку Росії. Конфлікт призвів до людських жертв, руйнування міст та інфраструктури, а також масового переміщення населення, що створило гуманітарну кризу.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 2022 року значно ускладнило ситуацію із захистом прав людини. Крім фізичної безпеки громадян, під загрозою опинилися їхні базові права і свободи, що потребувало невідкладної реакції з боку міжнародної спільноти та органів державної влади [1, с. 424].

Україна імплементувала низку міжнародних договорів, які закріплюють права людини та спрямовані на їх захист навіть в умовах надзвичайного чи воєнного стану. Одним із основоположних документів, який закріплює права людини на міжнародному рівні, є Загальна декларація прав людини (1948), що була першим кроком до створення глобальної системи захисту прав. А також стала основою для формування сучасного правового

порядку в Україні, адже багато її положень втілено в Конституції України. Це підтверджує прагнення Української держави прийняти та закріпити міжнародні стандарти у сфері захисту прав і свобод людини. Наприклад, стаття 1 Декларації, яка проголошує, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах», відтворена у статті 21 Конституції України, що також гарантує рівність гідності та прав усіх людей. Положення статті 3 Декларації, де йдеться про «право кожної людини на життя, свободу та особисту недоторканність», закріплені у статтях 27 і 29 Конституції України, у яких передбачається право на життя та особисту свободу, а також недоторканність особи. Стаття 5 Декларації забороняє « катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання », що повністю відтворюється у статті 28 Конституції України. Положення статті 7 Декларації, що встановлює принцип рівності перед законом, втілено у статті 24 Конституції України, яка гарантує рівність громадян незалежно від їхнього походження, статі, релігійних переконань та інших ознак. Право на захист особистого і сімейного життя, недоторканність житла і таємницю кореспонденції, закріплене у статті 12 Декларації, відтворено у статтях 30, 31 і 32 Конституції України [2, с. 42].

На основі Загальної декларації прав людини були укладені Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), які Україна ратифікувала 1973 року як частина колишнього СРСР, а після здобуття незалежності підтвердила їхню дію. Ці пакти встановлюють широкий спектр прав, зокрема право на життя (стаття 6 МПГПП), заборону катувань (стаття 7 МПГПП), а також права на участь у культурному житті, освіту та працю (статті 13–15 МПЕСКП) [3, с. 110–111]. Конституція України втілила ці права у статтях, що гарантують право на життя (стаття 27), свободу думки і слова (стаття 34), право на освіту (стаття 53) та інші основні соціальні права [4, с. 105].

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифікована Україною 1997 року, стала важливим кроком у закріпленні міжнародних стандартів

у національній правовій системі. З моменту ратифікації Конвенція набула статусу частини українського законодавства і забезпечує захист основоположних прав, таких як право на справедливий судовий розгляд (стаття 6), свободу вираження поглядів (стаття 10) і недоторканність особистого та сімейного життя (стаття 8). Ці положення мають свої аналоги у статтях Конституції України (статті 21–68), які гарантують права і свободи громадян, а також створюють правову основу для звернень до Європейського суду з прав людини у разі порушення цих прав на національному рівні [5, с. 311–312].

Крім того, ратифікація Україною Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання у 1987 році була спрямована на повне викорінення практики катувань і жорстокого поводження. Відповідно, Конституція України відображає ці стандарти у статті 28, яка прямо забороняє катування, а також будь-яке поводження, що є нелюдським або таким, що принижує гідність. Інтеграція цих положень у національне законодавство свідчить про відданість України захисту прав людини відповідно до міжнародних зобов'язань, підвищуючи стандарти захисту прав і свобод громадян та закладаючи основи для їх надійного захисту в умовах сучасних викликів [6, с. 37–39].

У статті 64 Конституції України зазначено, що конституційні права і свободи людини та громадянина можуть бути обмежені лише в умовах воєнного або надзвичайного стану і лише в межах, передбачених Основним Законом держави. Водночас такі обмеження мають бути тимчасовими й чітко визначеними за строком дії, що відповідає вимогам міжнародного права. Важливо, що зазначені обмеження не повинні суперечити міжнародним стандартам прав людини, а також забезпечувати баланс між безпекою та свободою.

Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан був введений через збройну агресію проти України та загрозу національній безпеці і територіальній цілісності держави. В умовах воєнного стану органи державної влади та військово командування отримали розширені повноваження для забезпечення оборони та захисту держави, що стосується тимча-

сового обмеження певних прав і свобод громадян, визначених у спеціальних нормативно-правових актах.

Попри ці обмеження Конституція України гарантує, що деякі права не можуть бути обмежені навіть у період воєнного стану. Це право на життя, право на повагу до гідності, право на особисту недоторканність, право на доступ до правосуддя, право на захист від катувань та нелюдського поводження, а також право на правову допомогу. Згідно з міжнародними стандартами прав людини такі обмеження мають бути пропорційними ситуації і відповідати вимогам міжнародного права.

Під час воєнного стану вже введено обмеження таких прав громадян:

1. Право на свободу пересування (ст. 33 Конституції України) – введено обмеження на свободу пересування, зокрема заборону на виїзд з країни або обмеження на переміщення по території України, що здійснюється для забезпечення безпеки та стабільності в умовах війни.

2. Право на недоторканність власності (ст. 41 Конституції України) – держава вилучає майно для потреб оборони, включно з транспортними засобами, спорудами, технікою та іншими об'єктами.

3. Право на страйк (ст. 44 Конституції України) – на час воєнного стану введено заборону на проведення страйків, оскільки вони можуть негативно вплинути на національну безпеку та обороноздатність держави. Проте в Україні, де домінує державна власність, страйки з політичних мотивів неминучі.

4. Право на свободу слова (ст. 34 Конституції України) – свобода вираження поглядів була обмежена в інтересах національної безпеки, щоб уникнути поширення ворожої пропаганди чи дезінформації.

5. Право на приватність (ст. 32 Конституції України) – тимчасово обмежено право на недоторканність особистого життя, що охоплює заходи з контролю за особистими і сімейними даними, а також обмеження приватного спілкування.

6. Право на вільний вибір місця проживання (ст. 33 Конституції України) – в умовах воєнного стану здійснюється приму-

сове переміщення громадян до безпечніших територій або для організації оборони [7, с. 223–227].

Одним із головних правових викликів під час воєнного стану є відсутність належного виконання законів, що виникає через перенавантаження органів державної влади та військових структур. В умовах надзвичайної ситуації, коли існує необхідність термінових дій для забезпечення безпеки, ці органи часто не справляються з виконанням усіх обов'язків, що призводить до правових прогалин і порушень.

Зокрема, в умовах воєнного стану часто виникають випадки корупції, коли контроль над ресурсами, такими як вилучення майна або використання державного бюджету, може призвести до зловживань. Наприклад, стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» дозволяє вилучити майно для потреб оборони, що може бути використано не за призначенням або з порушенням прав громадян. Проблеми виникають також з тим, що система компенсацій за вилучене майно, передбачена статтею 23 цього самого закону, не завжди ефективно працює, а процес відшкодування часто затягується або не здійснюється.

Ще одним наочним прикладом зловживань в умовах воєнного стану є ситуація з розкраданням бюджетних коштів на закупівлі для Збройних Сил України. Колишнім заступнику міністра оборони та керівнику Департаменту державних закупівель Міноборони було повідомлено про підозру в розтраті майже мільярда гривень. Підозри стосуються закупівлі 50 тисяч бронежилетів, які не відповідали встановленим вимогам та не могли бути використані в бойових умовах.

Закупівля здійснювалася в компанії-нерезидента, кінцевими бенефіціарними власниками якої є громадяни Росії. Товари, що не відповідали стандартам, спричинили збитки на суму 948 млн гривень. Цей випадок є прикладом того, як термінові закупівлі в умовах війни можуть призвести до нецільового використання ресурсів, а також до корупційних схем, що підривають ефективність воєнних зусиль і завдають значних фінансових втрат державі [8].

Крім зазначених викликів, існують й інші суттєві проблеми, з якими стикається правова система України в умовах воєнного стану.

Однією з них є недостатня правова освіта та поінформованість громадян щодо їхніх прав та обмежень у цей період. В умовах воєнного стану багато людей не мають чіткого уявлення про свої права, що може призвести до їх порушення або недостатньої захищеності. Уряд та органи місцевої влади мають обов'язок інформувати громадян про зміни в законодавстві, але через обмежені ресурси та надзвичайну ситуацію такі заходи можуть бути недостатніми.

Також варто відзначити відсутність ефективного моніторингу за виконанням прав і свобод громадян, що призводить до зловживань з боку органів влади та силових структур. Під час воєнного стану часто виникає проблема забезпечення належного контролю за діями правоохоронних органів, що можуть призводити до неправомірних наслідків, таких як незаконні арешти, порушення прав на свободу пересування чи навіть насильство з боку державних органів.

Не менш важливим є непередбачуваність та зміни в правовому середовищі, що можуть відбуватися дуже швидко під впливом змін в умовах війни. Законодавчі акти, що запроваджують на період воєнного стану, можуть змінюватися без попередження, що ускладнює адаптацію громадян до нових вимог та обмежень. Це створює правову невизначеність і ризик для підприємців, які працюють в умовах високої нестабільності.

Висновки. Отже, Україна імплементувала основні міжнародні документи, що стосуються прав людини, у своє законодавство. А саме: Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейську конвенцію з прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Ці документи є важливою частиною правової системи України і забезпечують основу захисту прав і свобод громадян, а також визначають стандарти, яким повинна відповідати державна політика у цій сфері.

Проте в умовах воєнного стану деякі права людини можуть бути обмежені відповідно до Конституції України та Закону

України «Про правовий режим воєнного стану». Це стосується, зокрема, обмежень на свободу пересування, на свободу вираження поглядів, а також на право на страйк. Однак основоположні права, такі як право на життя, право на повагу до гідності, право на особисту недоторканність, право на доступ до правосуддя, не можуть бути обмежені навіть у таких умовах. Вони мають гарантуватися державою, що є важливою складовою забезпечення верховенства права в Україні.

Попри це в умовах воєнного стану існують численні правові виклики, серед яких основними є такі: непередбачуваність правових змін та ускладнення виконання законів через перенавантаження органів державної влади та військових структур, корупція та зловживання владою, недостатнє інформування громадян щодо їхніх прав в умовах воєнного стану. Усе це спричиняє правову невизначеність, ускладнює адміністрування важливих державних функцій та завдає непоправної шкоди особі, державі, інтересам громадян. Зважаючи на всі ці фактори, Україна потребує вдосконалення механізмів забезпечення прав людини в умовах воєнного стану для збереження балансу між безпекою держави та правами громадян.

Список використаних джерел

1. Наливайко О. І. Виклики та перспективи захисту прав людини в Україні після повномасштабного вторгнення РФ: теоретико-правовий аналіз. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7 (25). С. 424–433. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7\(25\)-424-433](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7(25)-424-433) (дата звернення: 20.12.2024).

2. Кириченко В. М., Соколенко Ю. Імплементція положень загальної декларації прав людини до Конституції України. *Конституційно-правові академічні студії*. 2018. № 2. С. 39–45. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30723> (дата звернення: 20.12.2024).

3. Чуб А. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. *Правозахисний рух: історія і сучасність* : матеріали X Всеукр. студ. наук.-практ. конф. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. С. 109–111. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/9371> (дата звернення: 20.12.2024).

4. Федорова А. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права як складова універсальної системи захисту прав лю-

дини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. № 96. Ч. I. С. 104–109. URL: [file:///C:/Users/user/Desktop/apmv_2011_96\(1\)_17.pdf](file:///C:/Users/user/Desktop/apmv_2011_96(1)_17.pdf) (дата звернення: 20.12.2024).

5. Ільченко І. М. Імплементация Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентного права Європейського суду з прав людини: міжнародно-правовий аналіз практики держав. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2009. Вип. 15. С. 311–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2009_15_42 (дата звернення: 20.12.2024).

6. Хавронюк М. І., Гацелюк В. О. Законодавство України проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Науково-практичний коментар. Київ : ВАІТЕ, 2014. 320 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/368926.pdf> (дата звернення: 20.12.2024).

7. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 222–230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_2_24 (дата звернення: 20.12.2024).

8. Експосадовцям Міноборони повідомлено про нові підозри за фактом розтрати ще майже мільярда гривень на закупівлях бронежилетів. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/eksposadovcyam-minoboroni-povidomleno-pro-novi-pidozri-za-faktom-roztrati-shhe-maize-milyarda-griven-na-zakupivlyah-broneziletiv> (дата звернення: 20.12.2024).

Marushchak N.,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Theory and History of State and Law,
Constitutional Law Faculty of Law,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9636-6274;

Zaprudska S.,

Student of the 127th academic group,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0000-9668-9292

PROBLEMS OF PROTECTING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS IN UKRAINE UNDER MARTIAL STATE

This article analyzes the provision of rights and freedoms of Ukrainian citizens under martial law. The full-scale invasion by the Russian Federation in 2022 com-

plicated the human rights situation. Martial law led to restrictions on freedom of movement, strikes, and other civil rights necessary to preserve democratic values.

The article emphasizes the importance of international human rights standards for shaping Ukraine's national legislation. The article identifies several contemporary legal challenges, including legal uncertainty arising from rapid legislative changes, overburdening of state authorities, military structures, and the justice system. The problem of insufficient monitoring of human rights compliance during wartime, which often leads to abuses by law enforcement agencies and other state structures, is highlighted.

Particular attention is paid to corruption risks associated with resource utilization during wartime, exemplified by wasteful expenditure of budget funds and misuse of property.

The issue of insufficient public awareness about their rights under martial law is also highlighted, which contributes to rights violations and weakens their protection. Insufficient awareness often results in people not understanding their rights in the context of martial law restrictions, such as limitations on freedom of movement or property seizures. The need to intensify state policy to clarify legislative changes, especially those related to rights restrictions and guarantees that remain inviolable even during wartime, is noted.

Ways to improve mechanisms for protecting citizens' rights and increasing the effectiveness of implementing legal norms during emergency periods are proposed.

Key words: *ensuring rights and freedoms of citizens, martial law, international human rights standards, restrictions on rights under martial law.*

References

1. Nalyvaiko, O. I. (2024), "Challenges and prospects of human rights protection in Ukraine after the full-scale invasion of Russia: theoretical and legal analysis", *Current Issues in Modern Science*, No. 7 (25), pp. 424–433, available at: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7\(25\)-424-433](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7(25)-424-433) (accessed 20.12.2024).

2. Kyrychenko, V. M. and Sokolenko, Y. (2018), "Implementation of the provisions of the Universal Declaration of Human Rights into the Constitution of Ukraine", *Constitutional and Legal Academic Studies*, No. 2, pp. 39–45, available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30723> (accessed 20.12.2024).

3. Chub, A. (2017), "The International Covenant on Civil and Political Rights", *Human Rights Movement: History and Modernity*: materials of the 10th All-Ukrainian Student Scientific-Practical Conference, PNUK, Poltava, pp. 109–111, available at: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/9371> (accessed 20.12.2024).

4. Fedorova, A. (2011), "The International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights as a component of the universal system of human rights protection", *Actual Problems of International Relations*, No. 96,

Vol. 1, pp. 104–109, available at: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/741/697> (accessed 20.12.2024).

5. Ilchenko, I. M. (2009), "Implementation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the precedent law of the European Court of Human Rights: International-legal analysis of state practices", *Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine*, Iss. 15, pp. 311–318, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2009_15_42 (accessed 20.12.2024).

6. Khavroniuk, M. I., and Hatselyuk, V. O. (2014), Legislation of Ukraine against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment and punishment. Scientific-Practical Commentary, VAITE, Kyiv, 320 p., available at: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/368926.pdf> (accessed 20.12.2024).

7. Figel, Y. O. (2015), "Limitation of human rights under martial law", *Scientific Bulletin of Lviv Academy of Commerce. Series: Legal*, Iss. 2, pp. 222–230, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_2_24 (accessed 20.12.2024).

8. Prosecutor General's Office (2024), Former Ministry of Defense officials are suspected of embezzling nearly one billion hryvnias on bulletproof vest procurements, available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/eksposadovcyaminoboroni-povidomleno-pro-novi-pidozri-za-faktom-roztrati-shhe-maize-milyarda-griven-na-zakupivlyax-broneziletiv> (accessed 20.12.2024).

УДК 347.1

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.070

Ніщимна С. О.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу
юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-7424-7688

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ВИКОНАВЧОГО НАПИСУ НОТАРІУСА ТА УМОВИ ЙОГО ВЧИНЕННЯ

У статті розглядається юридична природа виконавчого напису та умови його вчинення. Автором розглянуті диференціальні ознаки виконавчого напису, що відмежовує виконавчий напис від правочинів. Визначаються умови вчинення виконавчого напису, аналізуються процесуальні особливості. Зазначається, що гідною альтернативою більш складному за змістом процесу судового захисту є виконавчий напис, проте, незважаючи на його позитивні риси, у законодавстві відсутнє закріплення поняття виконавчого напису.

Ключові слова: виконавчий напис, нотаріальна дія, договірні конструкції, умови вчинення виконавчого напису, виконавче провадження, позасудовий захист.

Постановка проблеми. Відповідно до положень статті 3 Конституції України «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Однією з форм захисту прав та охоронюваних законом інтересів є нотаріат, який справедливо вважають інститутом превентивного правосуддя. Водночас виконання нотаріатом функцій органу попереджувального правосуддя ні в якому разі не замінює собою діяльність суду. Нотаріат посідає окреме специфічне місце в юридичному механізмі, який забезпечує в державі законність і правопорядок.

Відповідно до статті 18 Цивільного кодексу України здійснення нотаріусом захисту цивільних прав та інтересів особи можливе лише шляхом виконавчого напису [2]. Виконавчий напис, як зазначають учені-процесуалісти, є ефективною формою позасудового захисту цивільних прав фізичних і юридичних осіб та гідною альтернативою більш складному за змістом

процесу судового захисту. Проте, незважаючи на позитивні риси, у законодавстві відсутнє закріплення поняття виконавчого напису та його диференціальні ознаки.

Мета статті: визначити юридичну природу та ознаки виконавчих написів нотаріусів, а також умови їх вчинення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемними аспектами визначення правової природи виконавчого напису займалися такі вчені: С. Я. Фурса, В. В. Комаров, Я. М. Шевченко, Л. К. Радзівська, М. М. Дякович, Н. С. Горбань, Т. С. Андрущенко. Проте недостатньо дослідженими залишаються низка питань щодо характеристики виконавчого напису нотаріуса як позасудової форми захисту цивільних прав та інтересів, його відмінностей від інших юридичних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Виконавчий напис як правовий інструмент захисту цивільних прав не є новелою в юриспруденції. Історія здійснення виконавчих написів нотаріусами бере свій початок від Цивільного кодексу Франції 1804 року (кодекс Наполеона). Стягнення безспірної заборгованості в позасудовому порядку передбачалося у ч. 2 тому X «Зводу законів цивільних» 1857 р., де зазначалося, що будь-який договір і будь-яке зобов'язання, законно вчинене, вважалось безспірним і приводилося до виконання «безпосереднім застосуванням закону без будь-якого судочинства; якщо ж виникав спір проти таких договорів та зобов'язань, то він, призупиняючи стягнення, вирішувався судовим способом, але без формального суду в остаточному варіанті» [3, с. 16].

Значного розвитку інститут вчинення виконавчих написів набув у радянський період. Зокрема, порядок вчинення виконавчих написів регулювався в Українській РСР Положенням про державний нотаріат Української РСР, затверджений постановою Ради Міністрів УРСР від 31 серпня 1964 р. № 941 та Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріальними конторами Української РСР, затвердженою постановою Президії Верховного Суду Української РСР від 22 січня 1965 р. Правомочними на вчинення виконавчих написів були нотаріальні контори і консульські установи [4, с. 124].

Постановою Ради Міністрів Української РСР від 31 серпня 1964 р. № 941 встановлювався перелік документів, на підставі яких нотаріальні органи мали право вчиняти виконавчі написи. Цей перелік містив доволі багато видів заборгованості, за якими можна було вчиняти виконавчі написи. Крім того, кожен із цих видів (окрім стягнень за нотаріально посвідченими угодами) мав ще й підвиди. Порядок та умови вчинення виконавчого напису, які існували за радянського періоду, частково збережені і в сучасному нотаріаті [4, с. 124].

У сучасній цивілістичній науці існує кілька поглядів на визначення поняття «виконавчий напис». Це поняття слід розглядати у двох аспектах. Зокрема, С. Фурса зазначає, що існує правовий зміст виконавчого напису – це посвідчення факту невиконання умов договору боржником, а також процесуально-правовий, тобто «надання оригіналам документів, що встановлюють заборгованість, виконавчої сили» [5, с. 58]. В. Комаров визначає виконавчий напис як розпорядження про примусове стягнення з боржника належної стягувачеві певної грошової суми або витребування майна [6, с. 57]. М. Дякович, аналізуючи виконавчий напис як форму позасудового захисту цивільних прав та інтересів осіб, визначає останній як вольовий акт нотаріуса, спрямований на відновлення порушених прав громадян та юридичних осіб, розпорядження про примусове стягнення з боржника заборгованості, вчинене на документах, які підтверджують безспірні зобов'язання останнього [6, с. 58].

У юридичній літературі радянського періоду виконавчий напис визначався як спосіб вирішення спору між сторонами – боржником і кредитором. Проте з таким твердженням складно погодитися, оскільки інститут вчинення виконавчих написів, хоч і має свою історію, але повинен залишатися саме несудовою формою захисту прав кредиторів. Вирішення спору між кредитором та боржником – винятково повноваження суду, оскільки є незаперечні умови, без дотримання яких вчинення виконавчого напису стає неможливим, і одна з таких умов – саме безспірність відносин. С. Фурса зазначає, «що сутність діяльності нотаріусів зводиться до встановлення безспірних обставин, які після посвідчення наділяються законодавством пев-

ними правовими властивостями – юридичною вірогідністю. Він зможе вчинити нотаріальну дію лише тоді, коли у нього немає сумнівів у достовірності встановленого ним факту і законності власних дій, а особи адекватно розуміють наслідки посвідчуваного ним правочину» [7, с. 13].

Виконавчий напис як позасудова форма захисту прав за своєю правовою природою має доволі багато спільних рис з іншими юридичними конструкціями, зокрема договорами (правочинами). Не можна не оминати той факт, що вчинення виконавчого напису, як і укладення договору, може здійснюватися винятково у випадку відсутності спору між сторонами. Крім того, виконавчий напис та договір мають своє обмеження в часі, тобто є строковими. Проте суттєві відмінності полягають у тому, що договір укладається для врегулювання відносин між сторонами з метою запобігання порушенню їх інтересів у майбутньому. Виконавчий напис вчиняється, коли права та інтереси кредитора вже порушені, являючи собою спосіб відновлення порушених прав.

У юридичній літературі є й інші погляди щодо диференціації виконавчого напису від правочину. Так, наприклад, М. Дякович зазначає, що одним із критеріїв диференціації правочину від виконавчого напису є те, що правочин визнається недійсним відповідно до статті 203 ЦК України [6, с. 70], а виконавчий напис визнається таким, що не підлягає виконанню, відповідно до статті 88 Закону України «Про нотаріат» [8]. Тобто вчений звертає увагу, що підстави, закріплені у статті 203 ЦК України, можуть бути застосовані винятково до правочинів і ніяк не можуть бути використані до виконавчих написів нотаріусів, оскільки їх юридична природа є різною.

У цивілістичній літературі виокремлюються певні умови, перевірка яких є обов'язком нотаріуса у випадку вчинення виконавчого напису.

Першою умовою вважається з'ясування нотаріусом, чи належить документ до переліку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 року № 1172, згідно з яким стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів. Факт дотримання

цієї умови підтверджується шляхом перевірки та зіставлення поданої кредитором заяви зі змістом вищезгаданого переліку.

Другою умовою вважають дотримання встановлених законом строків. Питання визначення та дотримання строковості в цивілістичній науці заслуговує на окрему увагу, оскільки до недавня у ч. 1 статті 87 Закону України «Про нотаріат» було зазначено, що нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями – не більше одного року. Отже, з аналізу частини першої статті 88 Закону України «Про нотаріат» вбачається, що строки для вчинення виконавчого напису нотаріусом є відмінними залежно від кола учасників правовідносин: у відносинах між юридичними особами строк скорочений порівняно зі строком, який застосовується у відносинах між фізичними особами. Таким чином, встановлюючи порядок нормативного регулювання діяльності нотаріату в частині визначення строків, у межах яких нотаріус може вчинити виконавчий напис, законодавець запровадив чітку їх диференціацію залежно від суб'єктного складу учасників правовідносин. Такий підхід законодавця, на перший погляд, порушує принцип рівності, справедливості та неупередженості. Проте в рішенні Конституційного Суду України від 01 липня 2020 року № 3-239/2019 (5444/19) зазначається, що норми статті 88 Закону України «Про нотаріат» не суперечать приписам Конституції України (а саме: статті 6; частини першої статті 8; статті 19; пункту 14 частини першої статті 92). Конституційний Суд України вважає, що положення частини першої статті 88 Закону України «Про нотаріат», відповідно до яких «нотаріус вчиняє виконавчі написи за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між юридичними особами – не більше одного року, є чіткими, зрозумілими та однозначними» [9]. Тобто таке нормативне регулювання виключає можливість довільного його трактування, тому застосування оспорюваних положень Закону особами (органами), ді-

яльність яких ґрунтується на принципі верховенства права, жодним чином не призводить до протиправного позбавлення права власності [9]. Якщо для вимоги, згідно з якою видається виконавчий напис, законом встановлено інший строк давності, виконавчий напис видається в межах цього строку.

Третя умова стосується перевірки пред'явлених усіх необхідних для вчинення виконавчого напису документів, які підтверджують наявність зобов'язання та його безспірність.

Четверта умова полягає в перевірці відсутності заперечення з боку боржника. Як правило, боржник, будучи проінформованим про вчинення виконавчого напису, заперечує порушення з його боку зобов'язань, тому саме після цього нотаріус зупиняє нотаріальне провадження і роз'яснює сторонам їх право звернення до суду.

Висновки. Таким чином, виконавчий напис, будучи позасудовою формою виконання зобов'язань, є доволі ефективним способом досягнення консенсусу між кредитором і боржником. Така нотаріальна дія як вчинення виконавчого напису є альтернативним позасудовим способом захисту цивільних прав, а виконавчий напис нотаріуса – це самостійна підстава для задоволення вимог кредитора шляхом стягнення грошових сум або витребування майна від боржника за цим виконавчим документом, якщо така вимога є безспірною.

Виконавчий напис має багато спільних рис з іншими юридичними конструкціями. Вчинення виконавчого напису, як і укладення договору, може здійснюватися винятково у випадку відсутності спору між сторонами та має певні обмеження в часі, тобто є строковим. Суттєвими відмінностями є те, що договір укладається для врегулювання відносин між сторонами з метою запобігання порушенню їх інтересів у майбутньому, а виконавчий напис – коли права та інтереси кредитора вже порушені, являючи собою спосіб відновлення порушених прав.

Вчиненню виконавчого напису має передувати перевірка нотаріусом таких умов: 1) з'ясування нотаріусом, чи належить документ до переліку документів, згідно з якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів; 2) дотримання встановлених

законом строків; 3) перевірка пред'явлених усіх необхідних для вчинення виконавчого напису документів, які підтверджують наявність зобов'язання та його безспірність; 4) перевірка відсутності заперечення з боку боржника.

Список використаних джерел

1. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. Харків : Право, 2016. 82 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Демченко О. Виконавчий напис нотаріуса як позасудова форма захисту цивільних прав та законних інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 15–20.
4. Безсмертна Н. Виконавчий напис як один із способів захисту суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2007. № 74–76. С. 123–126.
5. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Нотаріат в Україні : навч. посіб. Київ : Вентурі, 1999. 207 с.
6. Дякович М. М. Виконавчий напис як позасудова форма захисту цивільних прав та інтересів осіб // Виконавчий напис нотаріуса у цивілістичному процесі: нотаріат, суд, виконавче провадження : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Алерта, 2021. С. 51–71.
7. Фурса С. Я. Виконавчий напис нотаріуса в нових правових умовах: теорія та нотаріальна, судова практика і законодавча регламентація // Виконавчий напис нотаріуса у цивілістичному процесі: нотаріат, суд, виконавче провадження : наук.-практ. посіб. Київ : Алерта, 2021. С. 8–50.
8. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
9. Рішення Конституційного Суду від 01.07.2020 № 3-239/2019 (5444/19). *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7-р(І).

Nishchymna S.,

Doctor of Sciences of Law, Professor,
Head of the Department of Administrative,
Civil and Economic Law and Process Faculty of Law,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7424-7688

LEGAL NATURE OF A NOTARY'S EXECUTIVE WRIT AND CONDITIONS FOR ITS EXECUTION

The article examines the legal nature of the writ of execution and the conditions for its execution. The author considered the differentiating features of the executive inscription, which distinguishes the executive inscription from deeds. It is impossible not to ignore the fact that the execution of an executive writ, as well as the conclusion of a contract, can be concluded only in the absence of a dispute between the parties. In addition, the executive inscription and the contract have their own time limit, that is, they are fixed-term. However, the essential differences are, firstly, that the contract is concluded to regulate relations between the parties in order to prevent violations of their interests in the future. Executive inscription, in turn, when the rights and interests of the creditor have already been violated, thus representing a way of restoring the violated rights.

The author draws attention to the fact that the writ of execution is a worthy alternative to the process of judicial protection, which is more complex in terms of content, however, despite the positive features of the writ of execution, the concept of writ of execution is not established in the legislation.

The article defines the conditions for making an executive inscription and analyses their procedural features, such as determination by a notary whether a document is included in the List of documents for which debt collection is carried out indisputably on the basis of executive inscriptions of notaries; compliance with the statutory deadlines; verification of all documents required for making an executive inscription, which confirm the existence of an obligation and its indisputability; verification of the absence of objections by the debtor.

Key words: *executive inscription, contractual structures, conditions for making an executive inscription, enforcement proceedings, extrajudicial protection.*

References

1. Constitution of Ukraine (2016), Pravo, Kharkiv, 82 p.
2. Ukraine (2003), Civil Code of Ukraine dated 16 June 2003 No. 435-IV, *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 40–44, Art. 356.
3. Demchenko, O. (2019), "The executive inscription of the notary as an out-of-court form of protection of civil rights and legitimate interests", *Entrepreneurship, Economy and Law*, No. 3, pp. 15–20.

4. Bezsmertna, N. (2007), "The executive inscription as one of the methods of protection of subjective civil rights", *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies*, No. 74–76, pp. 123–126.

5. Fursa, S. Ya. and Fursa, Ye. I. (1999), *Notary in Ukraine : study guide*, Venturi, Kyiv, 207 p.

6. Dyakovich, M. M. (2021), "The executive inscription as an extrajudicial form of protection of civil rights and interests of individuals", *The executive inscription of the notary in the civil process: notary, court, executive inscription : manual* / Fursa, S. Ya. (Ed.), Alerta, Kyiv, pp. 51–71.

7. Fursa, S. Ya (2021), "The executive inscription of the notary in new legal conditions: theory and notarial, judicial practice and legislative regulation", *The executive inscription of the notary in the civil process: notary, court, executive inscription : manual*, Alerta, Kyiv, pp. 8–50.

8. Ukraine (1993), *On the Notary : Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

9. Ukraine (2020), Decision of the Constitutional Court, dated June 01, 2020 No. 3-239/2019 (5444/19), *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 7-r(I).

УДК 349.3:347.764:061.2(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.079

Панченко А. О.,кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення,

Національний університет «Одеська юридична академія»,

м. Одеса, Україна

ORCID: 0000-0001-6230-4171

**ПОЗИТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРАВІ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ:
ВІД ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО
СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ
ДО БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті досліджується явище позитивної відповідальності у праві соціального забезпечення України. Особлива увага приділяється понятійно-категоріальному апарату в цій сфері. Зокрема, розкриваються поняття «відповідальність», «юридична відповідальність», «правова відповідальність», їх види. Робиться висновок, що на сучасному етапі розвитку науки права соціального забезпечення наявну раніше доктрину соціального захисту, за якої передусім на державу покладался обов'язок здійснювати соціальний захист, витісняє нова.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, право соціального забезпечення, принципи, юридична відповідальність, правова відповідальність, позитивна юридична відповідальність, відповідальність у праві соціального забезпечення.

Постановка проблеми. У Національній доповіді «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу і держави» (2009) [1, с. 289–290] вперше на державному рівні звертається увага на проблему панування патерналістських настанов у мисленні населення, що виявляється у перекладенні обов'язків за свій добробут на державу, очікуванні допомоги від неї, покладанні не на власні сили, звичці претендувати тільки на безкоштовну підтримку тощо. Негативно доповнюють такі упередження слабка підприємницька активність, низький рівень зацікавленості та особистої участі громадян у прийнятті рішень як стосовно себе, так і загальнодержавного життя. Основою для формування зазначених орієнтирів та хибних цінностей стало радянське минуле. Але виклики сьогодення демонструють не-

обхідність змін через неспроможність системи соціального захисту продовжувати розвиватися в нинішньому форматі, що став неефективним. З огляду на це постає необхідність пошуку нових засад формування системи соціального захисту, серед яких є ідея позитивної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню юридичної (правової) відповідальності присвячена велика кількість спеціальної літератури як із загальної юриспруденції, так і з окремих галузей права. Окремі її аспекти у праві соціального забезпечення висвітлюються в роботах І. С. Андрієнко, К. В. Бориченко, Н. О. Галузінського, О. В. Гоц-Яковлевої, О. П. Денєги, М. М. Шумила та інших учених. Проте юридична відповідальність загалом розглядається ними в негативному значенні (як певні несприятливі наслідки), водночас на можливість говорити про відповідальність у позитивному сенсі майже не звертається увага, що наштовхнуло на вибір теми статті.

Мета статті – дослідження явища позитивної відповідальності у праві соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Не секрет, що сьогодні кожен має усвідомлювати той факт, що рівень життя, нерідко – можливість одержувати підтримку та її обсяг, залежать від самої людини: активності позиції в сенсі волевиявлення, трудової діяльності (зокрема, в минулому), її оформлення, участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування тощо.

Слід підтримати твердження М. М. Шумила, що «в основу нового підходу до розбудови соціальної держави має бути покладений принцип особистої відповідальності громадян» [2, с. 112]. Це означає, що кожному з нас необхідно робити все можливе, аби забезпечити себе сьогодні та в майбутньому. На думку вченого, впровадження цього принципу до соціально-забезпечувального законодавства відіграє головну роль при «формуванні нової парадигми країни соціального добробуту», у якій на державу покладатимуться нові завдання – не того суб'єкта, який забезпечує соціальний захист, а такого, який його гарантує, регулює здійснення та організовує ефективне існування всієї системи соціального захисту населення [2, с. 112].

Цю думку видається можливим продовжити міркуваннями Н. М. Хоми, яка вважає, що за сучасних умов держава не завжди має можливості взяти на себе повну відповідальність за добробут населення та кожного окремого громадянина, а тому змушена субсидіарно перекласти низку обов'язків на недержавний сектор (інститути громадянського суспільства, бізнес тощо). На основі цього стає можливим спостерігати світову тенденцію переходу від ідеї загального добробуту до утвердження мінімальної держави, якою гарантуються базові соціальні права та виконуються переважно сервісні функції [3].

Вдалими видаються також висновки В. А. Скуратівського, який, розмірковуючи над процесами, що відбуваються нині у соціальній сфері, зазначив, що «за нових демографічних та економічних умов на місце старій доктрині соціального захисту почала приходити нова, якою проголошується відповідальність суспільства загалом за добробут його членів» [4, с. 100].

Знаковою, з огляду на зазначене, стала практика Королівства Нідерландів – передової держави у сфері соціальних реформ. У першому зверненні монарха Вілла-Олександра до парламенту ще 2013 року прозвучало: «Класичне уявлення про соціальну державу поступово, але чітко перетворюється на ідею «співучасті суспільства (громадян)». Мова йшла про необхідність розпочати заохочення державою самозабезпечення населення, поволі відмовляючись від їх державної залежності [5].

Усе вищесказане спонукає до думки про існування позитивної відповідальності у праві соціального забезпечення, яка в найбільш узагальненому вигляді являє описану відповідальність кожного за власний рівень життя сьогодні та в майбутньому, відповідальність членів суспільства один за одного поза участю держави через реалізацію заходів на основі усталеного принципу солідарності, притаманного системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, наприклад, за допомогою благодійної діяльності тощо. Такий підхід до розуміння відповідальності ще не був висвітлений на рівні праць представників науки права соціального забезпечення.

Варто розпочати з того, що поняття юридичної відповідальності як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній літературі трактується по-різному.

В «Енциклопедії сучасної України» «відповідальність» пропонується розуміти як «здатність особи чи колективу не тільки усвідомлено вибирати дії, способи поведінки і життя, а й оцінювати їх під кутом зору їхніх наслідків» [6, с. 21]. В «Оксфордському тлумачному словнику» відповідальність розкривається як «здатність зробити щось без чужого наказу чи підказки або того, за що відповідає особа» [7]. Категорію «відповідальність» не слід розглядати винятково через призму юриспруденції, вона міждисциплінарна. Ця категорія досліджується з точки зору філософії, психології, соціології, культури тощо. Відповідальність як феномен може містити моральну, політичну, етичну та інші складові.

У філософських працях цю досліджувану категорію розуміють як усвідомлення людиною своєї поведінки, прагнення здійснювати соціальний контроль і бажання дотримуватися правил, здатність прогнозувати наслідки поведінки та оцінювати результати. Відповідальність у цьому сенсі наближена за значенням до «почуття обов'язку», яке має бути в людини [8, с. 24].

Для опису такого стану, почуття в юриспруденції використовуються різні терміни: функціональна відповідальність, добровільна відповідальність, перспективна відповідальність, активна відповідальність, помірно-позитивна відповідальність, попередня відповідальність, статусна відповідальність, перспективна відповідальність, персональна відповідальність, суб'єктивна позитивна відповідальність, конституційна відповідальність, активний аспект відповідальності, моральна відповідальність, внутрішня відповідальність, правова відповідальність, інтроспективна відповідальність, активно-позитивна відповідальність, заохочувальна, правова відповідальність та інші [9, с. 470].

Безклубий І. у своїй роботі звертає увагу на ще один проблемний аспект. Учений розмірковує над доцільністю говорити про «юридичну» чи «правову» (або «правну») відповідальність [10, с. 9]. Ця проблема лише на перший погляд видається філо-

логічною, насправді, як доводить науковець, означення «юридична» є вузьким, адже стосується тільки негативного її контексту, тобто стягнень, які можуть бути застосовані до особи за порушення закону. Водночас позитивна та негативна складова відповідальності виходять за рамки букви закону, охоплюючи право, мораль та інші площини існування.

Описана позиція має підтримку в науковій літературі. Відповідальність у найбільш традиційному розумінні як юридичний наслідок вчинення правопорушення пропонується називати юридичною, а перспективну (позитивну) – правовою [9, с. 473]. Ототожнення цих видів відповідальності уособлюватиме позитивістський підхід у розумінні права та відповідальності. Вдало зазначає В. Сердюк: «При такій позиції ігнорується аксіологічний підхід до змісту права та юридичної відповідальності, адже правова відповідальність становить фундамент юридичної». Правова відповідальність базується на вимогах природного (ідеального) права, його цінностях: свободі, рівності, справедливості [11]. Розкрити термін «правова відповідальність» намагалося широкі коло вчених, не лише представники юриспруденції.

Так, наприклад, М. Р. Штокало у дисертації «Генеza ідеї відповідальності в праві: філософсько-правовий вимір» (2012 рік) пропонує правову відповідальність розуміти як «зумовлену історичними, соціальними та культурно-світоглядними умовами усвідомлену необхідність суб'єкта права виконувати вимоги правових норм, яка забезпечує йому гарантовану суспільством і державою можливість безперешкодної реалізації свободи» [12, с. 9].

Шевченко Я. М. у своєму дослідженні зазначає, що правова відповідальність – це «ущемлення (втрата блага), яке міститься в правовій нормі і реалізується в правовідносинах відповідальності, втілене в мірі відповідальності, що несе в собі осуд суспільства і держави здійсненого особою правопорушення» [13, с. 4]. Вочевидь, у цьому визначенні вчений розглядає лише негативну складову відповідальності, вкладаючи в неї вузький зміст.

У філософській та юридичній літературі відповідальність розглядається з різних сторін: і в позитивному аспекті, і в негативному. Спільною для них є мета – забезпечення правопорядку

ку. Здебільшого вважається, що позитивна відповідальність за дія цього запобігає правопорушенню. Тобто, чим вищий рівень позитивної відповідальності, тим менший – негативної [9, с. 469–470]. Позитивна відповідальність відіграє роль трансформатора у свідомості суспільства, адже впливає на поступовий перехід від таких інструментів забезпечення правопорядку як примус у вигляді санкцій до переконання, заохочення, виховання тощо.

Відштовхуючись від протилежного, варто сказати, що обмеження юридичної відповідальності лише негативним аспектом призводило б до зменшення обсягу її функцій, негативно відобразилося би на правовому вихованні, правоохоронній діяльності. Вона б не забезпечувала запобігання правопорушенням, а лише виконувала завдання щодо застосування санкцій. В основу правової дійсності були б покладені не демократичні методи соціального реагування (забезпечення існування таких умов, за яких виконання обов'язку, дотримання норм права були б свідомою необхідністю), а примус. Особа не діяла б відповідально, керуючись моральними міркуваннями та правовими приписами, а лише остерігаючись негативних наслідків.

Такий розширений підхід до розуміння відповідальності дозволить змістити фокус уваги на проблему забезпечення позитивної відповідальності, а не притягнення до відповідальності за вчинені правопорушення.

На нашу думку, варто підтримати позицію Х. Б. Соломчак про те, що під час визначення правової відповідальності мають бути враховані два розкриті вище аспекти. Це пояснюється тим, що позитивна її складова впливає з інтерпретації права з точки зору філософії, розуміючи відповідальність як певну правову цінність. Водночас негативна сторона правової відповідальності ґрунтується на трактуванні права як системи своєрідних правил поведінки, які існують з метою врегулювання суспільних відносин [9, с. 473–474].

Враховуючи все зазначене, вважаємо більш вдалим у процесі нашого дослідження говорити саме про позитивну правову відповідальність, не юридичну. Проте справедливим буде згадати і точку зору авторів, які пропонують відмовитися від ви-

окремлення у структурі відповідальності негативного та позитивного аспектів, що може призводити до формування хибного уявлення про існування двох видів правової відповідальності, адже вона єдина.

Отже, в найбільш загальному уявленні позитивна відповідальність передбачає розуміння необхідності діяти згідно із законом та можливість отримання певного заохочення за корисне діяння.

Відомим теоретиком права Ю. Н. Оборотовим досліджуване поняття пропонується розуміти як «вид юридичної відповідальності, який є відповідною реакцією держави та суспільства на соціально корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування різних засобів правового заохочення: особистого характеру (подяка, присвоєння почесного звання тощо); майнового характеру (премія, цінний подарунок та ін.); організаційного характеру (підвищення у посаді) [8, с. 23]. Проте вчений розглядає позитивну відповідальність переважно через призму трудових відносин, а ми в цьому дослідженні доводимо доцільність вкладати в неї набагато ширший зміст, зокнайменше розглядати також як явище, притаманне для соціально-забезпечувальних відносин.

Аналіз запропонованих у спеціальній літературі визначень дає можливість дійти висновків про те, що вченими переважно робиться акцент саме на якійсь одній особливості позитивної правової відповідальності. Наприклад, одна група вчених розглядає її як моральний обов'язок, осмислення та розуміння обрання варіанту дій з точки зору максимальної користі для себе чи суспільства, свідоме дотримання певного формату поведінки, прагнення добре виконувати свої обов'язки перед суспільством та державою тощо. Інша – підкреслює роль досліджуваної відповідальності в рамках певного «ставлення» або через певний «соціальний зв'язок», розкриваючи її через добросовісне виконання обов'язків перед державою, громадянським суспільством, певною групою людей чи навіть окремою людиною [9, с. 471].

Вітчизняні науковці О. В. Іваненко [14, с. 48], Н. М. Оніщенко [15, с. 5] описують позитивну відповідальність за допомогою правомірної поведінки або правомірного соціально корисного діяння.

Іваненко О. В. зазначає, що «позитивна юридична відповідальність виступає способом закріплення юридичного обов'язку з дотримання та виконання вимог норм права, який реалізується у правомірній поведінці суб'єктів права і схвалюється або заохочується державою» [14, с. 48].

Свою чергою Н. М. Оніщенко називає її «видом юридичної відповідальності, який є відповіддю суспільства та держави на соціально корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування до неї різного роду заохочень» [15, с. 5].

Усе вищезазначене дозволяє позитивну правову відповідальність у праві соціального забезпечення в найбільш узагальненому вигляді визначати як правовідношення, у якому суб'єктивні права та юридичні обов'язки реалізуються добровільно, свідомо, що виявляється у правомірній поведінці. Проте, розширюючи зазначене, варто звернути увагу на ще один момент. Ми вважаємо за доцільне саме в контексті права соціального забезпечення та сфери соціального захисту говорити про позитивну відповідальність не як про мотив до правомірної поведінки, тобто до «непорушення» законодавчих приписів, а як про можливість добровільно і свідомо брати на себе додаткові обов'язки задля покращення особистого становища (матеріального, соціального, засобом добровільної участі в недержавному пенсійному страхуванні). Зазначене може стосуватися і суспільства загалом – наприклад, допомога тому, хто цього потребує (у вигляді благодійних пожертв, волонтерської допомоги, донорства), ведення соціального підприємництва тощо. Вочевидь, юридичної відповідальності за нездійснення цього на законодавчому рівні не існує і не може існувати апіорі. Але описаний підхід дозволяє розкривати позитивну правову відповідальність під новим кутом, відійшовши від традиційного розуміння, описаного в літературі.

Позитивну правову відповідальність також видається можливим розглядати як окремий інститут права соціального забезпечення, що тільки починає розвиватися. Його розширення в майбутньому буде зумовлено потребою пошуку нових шляхів здійснення соціального захисту не завжди через можливість держави на високому рівні виконувати соціальну функцію. Та-

кож сприятимуть цьому трансформації, які поступово відбуваються у свідомості людей і на рівні суспільства: розуміння важливості власної ролі в тому рівні життя, який вони матимуть; усвідомлення необхідності допомагати тим, хто цього потребує; перехід від споживчого ставлення до держави до ідей партнерства і співпраці та багато інших.

Позитивна правова відповідальність може й повинна набувати проявів передусім у соціальному страхуванні (як загальнообов'язковому державному, так і в недержавному пенсійному забезпеченні особливо). Насамперед вона виявляється у взаємозв'язку між трудовою діяльністю (набутим страховим стажем) та можливістю отримувати виплати, розміром виплат. Крім цього, питання відповідальності особливо актуальним стало з огляду на гостру проблему поступового послаблення ідеї «угоди між поколіннями та різними соціальними групами населення», закладеної в основу організації соціального захисту в Україні. Причини цього – економічні зміни, демографічна криза та низка інших негативних факторів, які не дозволяють описаному підходу утримати свої позиції. Сьогоднішнє працездатне населення вже не в змозі утримувати непрацездатних, тому очевидною стає необхідність шукати нові механізми, підходи до розв'язання соціальних проблем. У літературі в контексті пенсійних відносин вдало висвітлюється необхідність розвивати ідею «угоди із самим собою» [2, с. 151], що означало б для особи самостійний прогноз свого матеріального становища в майбутньому та визначення рівня достатку сьогодні й потім. Такий ціннісний орієнтир має бути притаманний загалом способу мислення населення, звісно, не виключаючи необхідність гарантування державою мінімального рівня життя для всіх і кожного.

Крім зазначеного, саме благодійна діяльність через різні її форми також може слугувати доказом існування позитивної відповідальності в суспільстві. Адже ініціативне, свідоме, добровільне надання підтримки тим, хто цього потребує, – яскравий приклад розуміння власної ролі та необхідності участі в забезпеченні соціального захисту населення за наявності для того особистих ресурсів (грошей, здоров'я, часу тощо).

Висновки. Розвиток системи соціального захисту в Україні нині має бути сфокусований навколо двох основних складових: 1) державний захист тих, хто не в змозі забезпечувати себе самотійно, адже будь-яка держава, що проголосила себе соціальною, не може позбавити себе цього обов'язку; 2) самотійний захист через економічні, правові, організаційні механізми, функціонування яких забезпечується державою (недержавне пенсійне забезпечення, благодійна діяльність тощо).

Отже, ми переконані, що позитивна правова відповідальність за рівень життя на сучасному етапі набуває ознак самотійного принципу соціального захисту в Україні. Насамперед це стосується саме такої його форми, як недержавне соціальне забезпечення, адже в рамках недержавного соціального забезпечення позитивна правова відповідальність набуває найбільших проявів. Але тенденції, які відбуваються нині у сфері соціального захисту, дають підставу говорити про існування й поступове утвердження ідей та ціннісних орієнтирів, які формують його зміст, і в рамках інших організаційно-правових форм.

Список використаних джерел

1. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу і держави : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця. Київ : НВЦ НБУВ, 2009. 687 с.
2. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2016. 670 с.
3. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід : монографія. Київ : Юридична думка, 2012. 592 с.
4. Скуратівський В. А., Палій О. М. Основи соціальної політики : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 200 с.
5. Sanandaji Nima. The dutch rethink the welfare state. URL: <https://www.newgeography.com/content/004028-the-dutch-rethinkwelfare-state> (дата звернення: 30.01.2025).
6. Лісовий В. С. Відповідальність. *Енциклопедія сучасної України* : електронна версія. Київ, 2005. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34408 (дата звернення: 30.01.2025).
7. Oxford Advanced learner's dictionary of current English. Oxford, 1982. Vol. 11. 217 p.
8. Дашковська О. Р., Яворський В. О., Безсонова К. Д. Позитивна юридична відповідальність : загальнотеоретична характеристика. *На-*

уковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2021. Вип. 64. С. 21–25.

9. Соломчак Х. Б. Позитивна правова відповідальність людини: філософсько-правовий вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 469–479.

10. Безклубий І. Правова відповідальність. *Соціологія права*. 2011. № 2. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/socpr/2011_2/Bezklubiy.pdf (дата звернення: 30.01.2025).

11. Середюк В. Співвідношення позитивної відповідальності та поняття правосвідомості. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/socpr/2011_2/Bezklubiy.pdf (дата звернення: 30.01.2025).

12. Штокало М. Р. Генеза ідеї відповідальності в праві: філософсько-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 176 с.

13. Шевченко Я. М. Що таке юридична відповідальність? *Юриспруденція. Теорія і практика*. 2011. № 1 (75). С. 2–5.

14. Іваненко О. В. Теоретико-правові аспекти визначення поняття та сутності позитивної юридичної відповідальності. *Держава і право*. 2008. № 42. С. 44–49.

15. Оніщенко Н. М. Юридична відповідальність: теоретичний аналіз та практичні виміри. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 42. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. С. 3–10.

Panchenko A.,

Candidate of legal science,

Associate Professor of the Department of Labour Law
and Social Security Law,

National University "Odesa Law Academy",

Odesa, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6230-4171

POSITIVE RESPONSIBILITY IN SOCIAL SECURITY LAW: FROM MANDATORY STATE SOCIAL INSURANCE TO CHARITABLE ACTIVITIES

The article examines the phenomenon of positive responsibility in the law of social security of Ukraine. Special attention is paid to the conceptual and categorical apparatus in this area. In particular, the concepts of "responsibility", "juridical responsibility", "legal responsibility" and their types are revealed.

It is concluded that at the current stage of the development of the science of social security law, the previously existing doctrine of social protection, according to which the state was primarily responsible for provid-

ing social protection, is being replaced by a new one. Its content consists of the ideas of the individual's responsibility for his standard of living and future, as well as that of members of society for their well-being as a whole and of persons who need support. Thus, the classical idea of the welfare state is gradually being transformed.

The processes described in the article are proposed to call "positive responsibility".

In the most generalized form, it is proposed to understand it as the responsibility of everyone for their own standard of living today and in the future, the responsibility of members of society for each other without the participation of the state in this through the implementation of measures based on the principle of solidarity inherent for the system of mandatory state social insurance, but for example, with the help of charitable activities, etc.

The author notes that in the context of social security law and the sphere of social protection, one should talk about positive responsibility not as a motive for lawful behavior, that is, for "non-violation" of legislative prescriptions, but also about the possibility of voluntarily and consciously taking on additional responsibilities for the improvement of one's personal situation and society as a whole through, for example, helping someone who needs it (in the form of, for example, charitable activity, volunteer assistance, donation), conducting social entrepreneurship, etc.

On the basis of studies of special legal literature, the author concludes that the construction of "positive legal responsibility" is the most successful in view of the chosen subject of research, because it has the widest meaning.

In addition, it is concluded that positive legal responsibility is a separate institution of social security law, and today it also acquires the characteristics of an independent principle of social protection in Ukraine. The greatest manifestations of the principles underlying it are found precisely within such a form of social protection as non-state social security.

Key words: *social protection, social security, social security law, principles, juridical responsibility, legal responsibility, positive legal responsibility, responsibility in social security law.*

References

1. Heits, V. M. (ed.) et al. (2009), Socio-economic state of Ukraine: consequences for the people and the state : national report, NVC National Library of Ukraine, Kyiv.
2. Shumilo, M. M. (2016), Legal relations in the field of pension provision in Ukraine : monograph, Nika-Center, Kyiv.
3. Khoma, N. M. (2012), Models of the welfare state: global and Ukrainian experience : monograph, Yurydychna Dumka, Kyiv.

4. Skuratovskyi, V. A. and Paliy, O. M. (2002), *Fundamentals of social policy* : textbook, MAUP, Kyiv.
5. Sanandaji, N. (2025), *The Dutch rethink the welfare state*, available at: <https://www.newgeography.com/content/004028-the-dutch-rethink-welfare-state> (accessed 30 January 2025).
6. Lisovyi, V. S. (2005), "Responsibility", *Encyclopedia of Contemporary Ukraine* : electronic version, available at: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34408 (accessed 30 January 2025).
7. Oxford University Press (1982), *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford, Vol. 11.
8. Dashkovska, O. R., Yavorskyi, V. O. and Bessonova, K. D. (2021), "Positive legal responsibility: general theoretical characteristics", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, Iss. 64, pp. 21–25.
9. Solomchak, K. B. (2013), "Positive legal responsibility of a person: philosophical and legal dimension", *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, No. 3, pp. 469–479.
10. Bezklubiy, I. (2011), "Legal responsibility", *Sociology of law*, No. 2, available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/socpr/2011_2/Bezklubiy.pdf (accessed 30 January 2025).
11. Seredyuk, V. (2011), *Correlation of positive responsibility and the concept of legal consciousness*, available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/socpr/2011_2/Bezklubiy.pdf (accessed 30 January 2025).
12. Shtokalo, M. R. (2012), *Genesis of the idea of responsibility in law: philosophical and legal dimension* : PhD in law, Lviv University, Lviv.
13. Shevchenko, Y. M. (2011), "What is legal responsibility?", *Jurisprudence. Theory and Practice*, No. 1 (75), pp. 2–5.
14. Ivanko, O. V. (2008), "Theoretical and legal aspects of defining the concept and essence of positive legal responsibility", *State and Law*, No. 42, pp. 44–49.
15. Onishchenko, N. M. (2008), "Legal responsibility: theoretical analysis and practical dimensions", *State and Law: Collection of Scientific Papers. Legal and Political Sciences*, Iss. 42, pp. 3–10.

УДК 34:004.8:37.018

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.092

Петровська Ю. М.,

кандидат історичних наук, доцент, проректор,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0005-8131-2210;

Покришень Д. А.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
в. о. директора Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-9572-413X;

Попружна А. В.,

кандидат історичних наук, доцент,
т. в. о. начальника кафедри
теорії та історії держави і права, конституційного права
юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5079-2865

МОЖЛИВОСТІ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТІ: ЗАРУБІЖНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена висвітленню зарубіжного досвіду активного залучення штучного інтелекту в освітньому процесі як вияву технологічного прогресу, що нині випереджає можливості законодавців реагувати на стрімкі зміни, аналізу успіхів і недоліків правового регулювання штучного інтелекту на міжнародному та національному рівнях, специфіці правоздатності штучного інтелекту.

Ключові слова: штучний інтелект, ШІ, освіта, Європейський Союз, правове регулювання, етичні стандарти, авторські права.

Постановка проблеми. Згідно з Кембриджським словником штучний інтелект – «це використання або вивчення комп'ютерних систем чи машин, що мають деякі з властивостей людського мозку, такі як здатність інтерпретувати та створювати мову у спосіб, який здається людським, розпізнавати або створювати зображення, розв'язувати проблеми та вчитися на основі наданих їм даних» [1].

Водночас Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена 2020 року, визначає штучний інтелект як організо-

вану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [2].

Очевидним є те, що освіта сьогодення перебуває під вагомим впливом поширення технологій «Четвертої промислової революції (4IR): робототехніка, штучний інтелект та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ)» [3]. Одні дослідники наполегливо застерігають, що штучний інтелект може стати тією силою, яка зруйнує систему освіти, а інші «називають його реформатором, який привносить нову доступну інформацію та можливості автоматизації для покращення освітнього охоплення та якості» [4, с. 236].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці досліджують різні аспекти проблеми використання штучного інтелекту в галузі освіти. Утім, саме дослідження О. Кожухаря, Н. Бааджи, О. Гриценчук, Ю. Волкової, І. Пирого, Т. Харебової, Є. Харитоновна, О. Харитонової, Н. Фоміної містять аналіз динаміки залучення штучного інтелекту у сферу вищої освіти та аспекти правового регулювання.

Метою статті є висвітлення використання штучного інтелекту у вищій освіті, аналіз міжнародного досвіду та національного підходу до правового регулювання штучного інтелекту в цій царині.

Вклад основного матеріалу. Збільшуючи можливості здобувачів освіти та викладачів, створюючи ефективніші освітні середовища, автоматизуючи рутинні завдання, персоналізуючи навчання та адаптуючи освітній процес відповідно до індивідуальних потреб кожного студента, штучний інтелект став невід'ємною частиною повсякдення та складовою освітнього процесу [5]. Сьогодні вже саме системи штучного інтелекту аналізують рівень знань студентів, визначають слабкі місця та пропонують індивідуальні навчальні плани. Наприклад, платформа ALEKS, що використовується в університеті штату Ка-

ліфорнія, адаптує курси відповідно до рівня підготовки студентів (ALEKS, n.d.) [6].

Останніми роками зріс дослідницький інтерес до застосування штучного інтелекту в освіті, особливо після випуску ChatGPT у листопаді 2022 року. Усі учасники освітнього процесу все частіше звертаються до його технологій. Наприклад, система Gradescope, яка використовується ЗВО США, автоматично перевіряє письмові роботи, підвищуючи ефективність оцінювання (Gradescope, n.d.) [7].

Штучний інтелект також забезпечує підтримку студентів у режимі 24/7 через чат-боти, які відповідають на запитання студентів, допомагають в адміністративних питаннях і навіть надають психологічну підтримку. Відомим прикладом є чат-бот Pounce у Georgia State University (Mainstay, n.d.) [8]. Система Course Signals у Purdue University аналізує успішність студентів і надає рекомендації викладачам щодо необхідної допомоги [9]. Ще одним вагомим аспектом цифровізації освіти є можливості дистанційного навчання. Використання віртуальних викладачів та автоматизованих систем оцінювання дозволяє створювати ефективні онлайн-курси. Зокрема, Georgia Tech застосовує ШІ-асистента Jill Watson для допомоги студентам в онлайн-курсах (Georgia Tech, n.d.) [10].

Крім того, університети впроваджують системи розпізнавання облич та аналізу поведінки студентів для покращення безпеки в кампусах, наприклад, такі технології впроваджено в Пекінському університеті.

Використання штучного інтелекту в адміністративних процесах ЗВО сприяє оптимізації, допомагаючи автоматизувати реєстрацію курсів, розклад занять та фінансові питання. Університети впроваджують AI-powered ERP-системи для управління розкладом [11].

Застосування штучного інтелекту в наукових дослідженнях також демонструє значні переваги. Зокрема, Кембриджський університет використовує алгоритми машинного навчання для перевірки наукових робіт. У цьому випадку на перший план виходять питання академічної доброчесності, етичні норми та достовірність отриманих результатів. Наприклад, ChatGPT

надає можливість користувачу значно скоротити час на підготовку матеріалів до публікації та проведення аналізу отриманих результатів досліджень [12].

Втім, активне впровадження штучного інтелекту в освіту потребує і правового підґрунтя. Важливо, щоб штучний інтелект розробляли з урахуванням принципів справедливості, не порушуючи прав людини та враховуючи думку всіх зацікавлених сторін: викладачів, здобувачів освіти, освітніх інституцій та суспільства загалом. Не менш важливим є навчання молоді не лише використанню штучного інтелекту, а й розумінню його потенційних ризиків, що сприятиме формуванню етичної та обізнаної спільноти розробників і користувачів [5].

З огляду на збільшення впливу штучного інтелекту на освітню сферу, всебічну діджиталізацію життя та суспільних відносин залишаються актуальними питання аналізу нормативно-правових аспектів його використання: особливості визначення правового статусу штучного інтелекту, авторського права на праці, створені ним. Нині штучний інтелект не визнається суб'єктом права в більшості юрисдикцій, хоча питання про його правосуб'єктність активно обговорюється. Адже в Резолюції Європейського парламенту 2018/2088(INI) штучний інтелект позиціонується саме як «електронна особа». 21 квітня 2021 р. Європейська комісія представила комплексну юридичну пропозицію щодо регулювання штучного інтелекту, так званий Artificial Intelligence Act (AIA, 2021). «За правовим підходом ЄС поняття «система ШІ» охоплює майже всі комп'ютерні програми. Єдине, що їх об'єднує, – це те, що вони спрямовані на обробку даних».

Сьогодні поширеною є позиція, відповідно до якої штучний інтелект за аналогією з тваринами може розглядатися як суб'єкт права, але правосуб'єктність його передбачає тільки правоздатність, однак не в комплексі з дієздатністю. Дослідники Є. О. Харитонов та О. І. Харитонова пропонують визнати роботів зі штучним інтелектом квазіюридичною особою, а до переліку видів правосуб'єктності юридичної особи науковці пропонують внести також «кіберздатність» (здатність бути активним учасником відносин в ІТ-сфері). При цьому, на думку вчених,

кіберздатність може реалізовуватися за допомогою не лише правочинів, а й юридичних вчинків [13, с. 145].

Разом з тим переконливою є думка дослідників, які розуміють робота і штучний інтелект як об'єкт цивільних правовідносин. До того ж регулювання цивільно-правової відповідальності на рівні споживчих відносин дає підстави розуміти штучний інтелект як продукт (товар). З набранням чинності нового Закону «Про авторське право та суміжні права» результати роботи штучного інтелекту підпадають під правове регулювання як неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, що охороняється правом особливого роду (*sui generis*). «Ці права регулюють об'єкти, створені внаслідок роботи комп'ютерної програми. Ці об'єкти не містять творчого підходу та генеруються без участі людини. Як результат, особисті немайнові права на такі об'єкти не виникають, адже вони можуть належати лише фізичній особі, але аж ніяк не штучному інтелекту» [4].

Законодавчі ініціативи, що відбуваються в різних країнах світу, мають різні стадії розроблення, оскільки технології штучного інтелекту розвиваються дуже швидкими темпами. Ключовий виклик цих ініціатив – знайти баланс між регулюванням та стимулюванням інновацій у цій сфері. Дискусії навколо цього питання тривають у всьому світі. Учителі й викладачі, учні та студенти використовують системи штучного інтелекту, серед яких ChatGPT, Dall-E, Copilot, Bard, LLaMA, Sabule Diffusion, Midjourney, DALL-E, які не мають однозначної узгодженості щодо дотримання Загального регламенту щодо захисту даних (General Data Protection Regulation – GDPR) – регуляторного документа, укладеного в межах законодавства Європейського Союзу для забезпечення захисту персональних даних усіх осіб Європейського Союзу та Європейської економічної зони.

Станом на сьогодні лише кілька країн ухвалили комплексне законодавство щодо штучного інтелекту. Зокрема, 2021 року Китай ухвалив Закон про просування розвитку інтернету речей та штучного інтелекту. Закон передбачає принципи його відповідального розвитку, забезпечення безпеки даних, управління ризиками. Сінгапур також представив Директиву щодо належної практики використання штучного інтелекту. Документ

встановлює принципи його використання, такі як прозорість, підзвітність, недискримінація. США, Велика Британія, Японія, Канада та Індія теж активно працюють над формуванням нормативно-правової бази для штучного інтелекту [15].

13 березня 2024 року Європейський Союз ухвалив Закон про штучний інтелект, який став першим у світі всеосяжним законом про регулювання штучного інтелекту. Президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляен зазначила: «Штучний інтелект уже змінює наше повсякденне життя. І це лише початок. Розумне та широке використання штучного інтелекту обіцяє величезні переваги для нашої економіки та суспільства...» [16].

Науковець О. Кожухар наголошує щодо впливу етичних стандартів у запропоноване регулювання на прикладі таких груп вимог:

– «уникнення упереджень (bias), що дає змогу забезпечити рівність, а отже, запобігти дискримінації: ст. 10 Акта про ШІ вимагає належного управління даними. Положення вимагає від високоризикових систем збирати та обробляти дані в спосіб, достатній для уникнення дискримінації та негативного впливу на основоположні права;

– прозорість: згідно зі ст. 13 Акта про ШІ постачальник повинен створити систему так, щоб користувач системи міг розуміти її результати (outputs) та використовувати відповідним чином;

– безпечність: ст. 15 вимагає від деяких систем штучного інтелекту належного рівня точності, стійкості та кібербезпеки, щоби протидіяти зовнішнім впливам, зокрема з боку третіх осіб» [17, с. 70]

Водночас О. Кожухар зазначає, що ще від першого опублікування проєкту Акта про ШІ дослідники говорили «про недоліки регулювання, а також акцентували на тому, що це початок потенційного комплексного правового регулювання систем штучного інтелекту».

Також О. Кожухар спирається на думку Томаса Бюррі: хоч Акт про ШІ і втілює важливі етичні стандарти та цінності, втім, не містить імперативів, характерних для правового регулювання, натомість йому притаманні риси «м'якого права», а розв'язання багатьох питань залишається на розсуд постача-

льників і користувачів систем штучного інтелекту. Зокрема, неоліком дослідник вважає відсутність прямої заборони дискримінації [17, с. 70]

В умовах активного впровадження систем штучного інтелекту на практиці та відсутності спеціального законодавства Україна також стоїть перед потребою встановити стандарти розроблення та використання систем штучного інтелекту. На шляху до власного підходу до штучного інтелекту Україні доцільно орієнтуватися на стандарти ЄС. Це зумовлено євроатлантичним вектором розвитку держави та її зобов'язаннями щодо імплементації *acquis* ЄС відповідно до Угоди про асоціацію [17, с. 65].

Утім, в нашій державі нині існує лише «Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні на 2022–2030» – декларативний документ, у якому передбачається створення окремого Закону України. У жовтні 2023 року Міністерство цифрової трансформації України презентувало Дорожню карту законодавчого регулювання штучного інтелекту, у фокусі якого – права українців у цифровому просторі [18, с. 142]. Правове регулювання використання штучного інтелекту в Україні також частково здійснюється законами України «Про захист персональних даних», «Про авторське право та суміжні права», «Про захист прав споживачів» та «Про електронні довірчі послуги».

Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням № 1556-р від 02 грудня 2020 року схвалив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. Концепція розвитку технологій штучного інтелекту в Україні закріпила пріоритетність наряду штучного інтелекту у сфері науково-технологічних досліджень.

«Україна повинна прагнути до єдиних стандартів захисту прав і свобод людини в умовах розвитку технологій та кіберпросторі загалом», – наголосив Омбудсман України Дмитро Лубінець [19].

Нова редакція Закону України «Про авторське право та суміжні права», ухваленого 2023 року, також принесла чимало новел у плані регулювання штучного інтелекту, адже передбачила існування прав *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (тобто без участі фізичної особи). Схожа новела в Україні з'явилася вперше.

Водночас визначення автора твору (праці) залишилося незмінним. Відповідно до ст. 1 Закону автором твору вважається фізична особа, яка своєю творчою працею створила цей твір. Тобто в Україні, як і в більшості інших країн світу, необхідною умовою для охорони твору авторським правом є те, що твір має бути результатом оригінального та творчого авторства людини. Утім, ст. 33 Закону встановлює регулювання щодо неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою, під що можна підвести деякі результати роботи штучного інтелекту. Згідно з цією статтею такі об'єкти охороняються правом особливого роду (*sui generis*). Це право містить норми, які відрізняються від загальних правових положень і застосовуються лише до неоригінальних об'єктів, створених комп'ютерними програмами, тобто об'єктів, що відрізняються від наявних подібних об'єктів, утворених у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта. Тоді як твори, створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій, не вважаються неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою [2; 20].

Висновки. Таким чином, існує світова тенденція активізації використання технологій штучного інтелекту в системі підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Зарубіжне законодавство не встигає за бурхливим розвитком об'єктів регулювання штучного інтелекту, що є «правовою проблемою глобального масштабу», враховуючи темп і якість, у якій він еволюціонує. Завдяки вивченню генези виникнення регулювання штучного інтелекту (зокрема в ЄС), його сучасного стану та перспектив було розглянуто можливі шляхи й моделі того, який вигляд могло б мати правове регулювання штучного інтелекту в нашій державі.

Список використаних джерел

1. Definition of artificial intelligence from the Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. Cambridge University Press. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/artificial-intelligence> (дата звернення: 15.02.2025).

2. Харебава Т. Авторські права на об'єкт, створений штучним інтелектом. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytys/225383_avtorsk-prava-na-obekt-stvoreniy-shtuchnim-ntelektom (дата звернення: 20.02.2025).

3. Шваб К. Четверта промислова революція: як до неї готуватися. URL: <https://nubip.edu.ua/node/23076> (дата звернення: 20.02.2025).

4. Бааджи Н. П. Новітні інструменти юридичної освіти в добу штучного інтелекту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 233–239.

5. Milberg T. The Future of Learning: How AI is revolutionizing Education 4.0. World Economic Forum. 2024. URL: <https://www.weforum.org/stories/2024/04/future-learning-ai-revolutionizing-education-4-0/> (дата звернення: 20.02.2025).

6. ALEKS. ALEKS enables all students to have the same learning opportunity. URL: https://www.aleks.com/?_s=2423676083982925 (дата звернення: 20.02.2025).

7. Gradescope. URL: <https://www.gradescope.com/> (дата звернення: 20.02.2025).

8. Mainstay (n.d.). How Georgia State University supports every student with personalized text messaging. URL: <https://mainstay.com/case-study/how-georgia-state-university-supports-every-student-with-personalized-text-messaging/> (дата звернення: 20.02.2025).

9. Arnold K. E., Pistilli M. D. Course signals at Purdue: Using learning analytics to increase student success. *Proceedings of the 2nd International Conference on Learning Analytics and Knowledge*. 2012. PP. 267–270. URL: <https://doi.org/10.1145/2330601.2330666> (дата звернення: 20.02.2025).

10. Georgia Tech (n.d.). Virtual Teaching Assistant Jill Watson. URL: <https://gvu.gatech.edu/research/projects/virtual-teaching-assistant-jill-watson/> (дата звернення: 20.02.2025).

11. IBM (n.d.). AI in ERP. URL: <https://www.ibm.com/think/topics/ai-in-erp> (дата звернення: 20.02.2025).

12. Biswas S. S. ChatGPT for Research and Publication: A Step-by-Step Guide. *The journal of pediatric pharmacology and therapeutics: JPPT: the official journal of PPAG*. 2023. № 28 (6). PP. 576–584. URL: <https://doi.org/10.5863/1551-6776-28.6.576> (дата звернення: 20.02.2025).

13. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Цивілістичні категорії доби інформаційного суспільства у національній доктрині приватного права: правовідносини. *Право України*. 2019. № 1. С. 136–153. URL: file:///C:/Users/kafedra/Downloads/prukr_2019_1_13.pdf (дата звернення: 20.02.2025).

14. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> (дата звернення: 20.02.2025).

15. Гриценчук О. О. Нормативно-правова підтримка використання штучного інтелекту в освіті в контексті євроінтеграції. *Інформаційний бюлетень*. 2024. № 4. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742262/1/%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%91%D1%8E%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%204-2024.pdf> (дата звернення: 15.02.2025).

16. Європейська комісія вітає політичну домовленість щодо Закону про штучний інтелект. URL: https://www.ceas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%8F%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%94%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%88%D1%82%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82_uk?s=232 (дата звернення: 10.02.2025).

17. Кожухар О. Г. Правове регулювання систем штучного інтелекту в ЄС: передумови, сучасний стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2024. Т. 13. С. 65–73.

18. Волкова Ю. Ф., Пирого І. С. Право на використання технологій штучного інтелекту: нові виклики та загрози для людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 84. Ч. 1. С. 138–143.

19. Використання штучного інтелекту: переваги та ризики. Рекомендації Уповноваженого. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-perevagi-ta-riziki-rekomendaciyi-upovnovazhenogo (дата звернення: 26.02.2025).

20. Фоміна Н. Чи можуть твори, створені за допомогою ШІ, розраховувати на авторське право. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/chi-mozhut-tvori-stvoreni-za-dopomogoyu-shi-rozrahovuvati-na-avtorske-pravo.html> (дата звернення: 10.02.2025).

Petrovska Yu.,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor,
Vice-Rector,

Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0005-8131-2210;

Pokryshen D.,

PhD, Associate Professor,

Acting Director of the Institute of Professional Development,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9572-413X;

Popruzhna A.,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department of Theory and History
of State and Law, Constitutional Law Faculty of Law,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5079-2865

OPPORTUNITIES AND LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE

The article is devoted to the foreign experience of actively involving artificial intelligence in the educational process, the analysis of the successes and shortcomings of the legal regulation of artificial intelligence at the international and national levels.

Artificial intelligence is actively being introduced into the sphere of higher education of foreign countries and Ukraine, so it can be revolutionarily changed in the near future. Therefore, it is worth paying attention to the ethical and legal aspects of its use. The work of artificial intelligence can provoke a number of problems, in particular, the illegal or erroneous use of confidential information about a person. Therefore, its use requires regulation – measures should be introduced to ensure that the work of such technologies is safe and complies with the provisions of Ukrainian legislation and international standards.

Therefore, today there are problems with a clear legal definition and regulation of this concept. Analysis of the provisions of the domestic legislation of Ukraine is relevant for the development of a number of issues related to the legal status of copyrights to works created with the help of artificial intelligence.

In Ukraine, work has already begun on improving legal regulation in the sphere of artificial intelligence. Thus, in 2020, the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine was drawn up.

By the way, not only in Ukraine, but also in many countries of the world, there is the same regulation regarding artificial intelligence. Objects created using artificial intelligence can receive copyright protection only in the case of significant human influence during their creation.

It should be noted that European and, in particular, Ukrainian legislation is working to improve the legal regulation of artificial intelligence. The European Union is actively working to increase the ethics of artificial intelligence and update legislation in accordance with the challenges of the time and the rapid development of technologies.

Key words: *artificial intelligence, AI, education, European Union, legal regulation, ethical standards, copyright.*

References

1. Definition of artificial intelligence from the Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. Cambridge University Press, available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/artificial-intelligence> (accessed 15.02.2025).

2. Kharebava, T. Copyright for an object created by artificial intelligence, available at: https://jurliga.ligazakon.net/analytys/225383_avtorsk-prava-na-obkt-stvoreniy-shtuchnim-ntelektom (accessed 20.02.2025).

3. Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution: How to Prepare for It, available at: <https://nubip.edu.ua/node/23076> (accessed 20.02.2025).

4. Baadzhi, N. P. (2023), "The latest tools of legal education in the age of artificial intelligence", *Legal Scientific Electronic Journal*, No. 12, pp. 233–239.

5. Milberg, T. (2024), "The Future of Learning: How AI is revolutionizing Education 4.0.", *World Economic Forum*, available at: <https://www.weforum.org/stories/2024/04/future-learning-ai-revolutionizing-education-4-0/> (accessed 20.02.2025).

6. ALEKS. ALEKS enables all students to have the same learning opportunity, available at: https://www.aleks.com/?_s=2423676083982925 (accessed 20.02.2025).

7. Gradescope, available at: <https://www.gradescope.com/> (accessed 20.02.2025).

8. Mainstay (n.d.), How Georgia State University supports every student with personalized text messaging, available at: <https://mainstay.com/case-study/how-georgia-state-university-supports-every-student-with-personalized-text-messaging/> (accessed 20.02.2025).

9. Arnold, K. E. and Pistilli, M. D. (2012), "Course signals at Purdue: Using learning analytics to increase student success", *Proceedings of the 2nd International Conference on Learning Analytics and Knowledge*, pp. 267–270, available at: <https://doi.org/10.1145/2330601.2330666> (accessed 20.02.2025).

10. Georgia Tech (n.d.), Virtual Teaching Assistant Jill Watson, available at: <https://gvu.gatech.edu/research/projects/virtual-teaching-assistant-jill-watson> (accessed 20.02.2025).

11. IBM (n.d.), AI in ERP, available at: <https://www.ibm.com/think/topics/ai-in-erp> (accessed 20.02.2025).

12. Biswas, S. S. (2023), "ChatGPT for Research and Publication: A Step-by-Step Guide", *The journal of pediatric pharmacology and therapeutics: JPPT: the official journal of PPAG*, № 28 (6), pp. 576–584, available at: <https://doi.org/10.5863/1551-6776-28.6.576> (accessed 20.02.2025).

13. Kharitonov, E. O. and Kharitonova, O. I. (2019), "Civil categories of the information society era in the national doctrine of private law: legal relations", *Law of Ukraine*, No. 1, pp. 136–153, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2018_1_4 (accessed 20.02.2025).

14. Ukraine (2022), *On copyright and related rights*: Law of Ukraine dated 01.12.2022 No. 2811-IX, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> (accessed 20.02.2025).

15. Hrytsenchuk, O. O. (2024), Regulatory and legal support for the use of artificial intelligence in education in the context of European integration, *Newsletter*, No. 4, available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742262/1/%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%91%D1%8E%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%204-2024.pdf> (accessed 15.02.2025).

16. The European Commission welcomes the political agreement on the Law on Artificial Intelligence, available at: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%8F%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%94%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%88%D1%82%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82_uk?s=232 (accessed 10.02.2025).

17. Kozhukhar, O. G. (2024), "Legal regulation of artificial intelligence systems in the EU: prerequisites, current state and prospects", *NaUKMA Scientific Notes. Legal Sciences*, Vol. 13, pp. 65–73.

18. Volkova, Yu. F. and Pyroga, I. S. (2024), "The right to use artificial intelligence technologies: new challenges and threats to

humans", *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series: Law*, Iss. 84, Part 1, pp. 138–143.

19. Use of artificial intelligence: benefits and risks. Recommendations of the Commissioner, available at: https://ombudsman.gov.ua/news_details/vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-perevagi-ta-riziki-rekomendaciyi-upovnovazhenogo (accessed 26.02.2025).

20. Fomina, N. Can works created with the help of AI count on copyright, available at: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/chi-mozhut-tvori-stvoreni-za-dopomogoyu-shi-rozrahovuvati-na-avtorske-pravo.html> (accessed 10.02.2025).

УДК 343.9

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.106

Шагило С. О.,

аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права
та кримінології юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0006-7977-5643;

Пузирна Н. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7297-0829;

Малишенко Є. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
тактико-спеціальної підготовки,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4016-9276

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ УХИЛЯЮТЬСЯ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ

У статті автори вказують на необхідність проведення наукових досліджень напрямів діяльності щодо запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації та кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють протиправні діяння у зв'язку з тим, що в сучасних реаліях життя гостро постає питання забезпечення особовим складом Збройних Сил України та інших складових сил оборони.

Ключові слова: недоторканність державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, запобігання злочинам, військовослужбовці, мобілізація, особа злочинця, війна, військовий обов'язок.

Постановка проблеми. У реаліях сьогодення, пов'язаних з веденням війни за незалежність і територіальну цілісність нашої держави, гостро постає питання забезпечення особовим складом територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки (далі ТЦК та СП) Збройних Сил України та інших складових Сил оборони. Невиконання окремими громадянами України конституційного обов'язку щодо захисту

Вітчизни, незалежності та її територіальної цілісності, шанування державних символів значно ускладнює діяльність цього органу та призводить до кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема наукового розроблення кримінологічної характеристики особи злочинця була предметом дослідження таких вітчизняних учених: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, А. О. Галай, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. М. Літвінов, В. Г. Лукашевич, В. Г. Павлов, М. І. Порубов, М. С. Пузирьов, М. В. Салтевський, А. Х. Степанюк, М. І. Хавронюк, С. В. Царюк, К. О. Чаплинський, Ю. А. Чаплинська, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін. Натомість кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від мобілізації, тривалий час не розглядалася.

Метою статті є дослідження кримінологічної характеристики осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації.

Виклад основного матеріалу. У кримінології категорія особи злочинця посідає одне з провідних місць, оскільки без вивчення цього елемента складу механізму злочинної події неможливо визначити причини злочинності та методи боротьби з нею. Саме тому вивчення особистості злочинця має бути в основі діяльності щодо запобігання певного виду кримінальним правопорушенням. У своїй статті ми використовуємо термін «особа злочинця», а не особа кримінального правопорушника, оскільки цей термін характерний для кримінології та є загальноприйнятим для осіб, діяння яких містять ознаки правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом України.

Проблема особи злочинця з'явилася водночас з появою кримінології як науки. Фундатор наук кримінального спрямування Чезаре Беккарія у своєму трактаті «Про злочини і покарання» (1764) поряд з критикою кримінального права та суддівського свавілля феодальних держав ввів поняття вільної волі людини. Він висунув гіпотезу про те, що особа вчиняє злочини

з метою отримувати приємні відчуття на не відчувати неприємних. Вважається, що кримінологія сформувалася тоді, коли особа злочинця стала об'єктом пізнання, причому, як правило, її завжди розглядали як джерело злочинних дій. Це знайшло своє відображення і в сучасних кримінологічних теоріях щодо соціального та біологічного начала в поведінці злочинця.

Здійснивши аналіз останніх, варто погодитися з точкою зору І. В. Боднара, який вважає, що серед більшості досліджень особи злочинця найбільш вдалим є визначення американських психологів Л. Хелл і Д. Зіглер, які визначили чотири ключові положення, що об'єднують основні визначення компонентів особи людини:

1. У більшості визначень підкреслюється значення індивідуальності або індивідуальних відмінностей. В особі представлені такі особливі якості, завдяки яким ця людина відрізняється від решти людей.

2. Особа виступає у вигляді певної гіпотетичної структури або організації. Поведінка індивідуума, доступна безпосередньому спостереженню принаймні частково, розглядається як організована або інтегрована особою.

3. Більшість авторів підкреслює важливість вивчення особи у співвідношенні з життєвою історією індивідуума або з перспективами розвитку.

4. Особа наділена стійкими рисами, які забезпечують їй відносну незмінність і постійність у часі та у змінних ситуаціях (транситуативність) [1, с. 78].

На підставі цих поглядів найбільш об'єктивним вбачається визначення особи як стійкої і неповторної системи внутрішніх психологічних властивостей, що мають соціальне значення та які сформувалися під впливом соціальних умов життя людини.

Деяко складнішим є питання визначення поняття особи злочинця, оскільки воно вимагає досліджувати такі категорії, як «особа» і «суб'єкт злочину». Поняття суб'єкта злочину обмежує вивчення особи тільки в рамках правової науки, проте кримінологія використовує більш об'ємний потенціал наукових доробок не лише правових, а й соціальних та поведінкових наук. Саме тому

поняття особи злочинця є соціально-правовим, з чим погоджується більша частина сучасних кримінологів.

Відомий український учений-кримінолог А. Ф. Зелінський, досліджуючи особу злочинця, вказував, що вона містить чотири підструктури, які відрізняються одна від одної окремими особистими компонентами соціальних властивостей: спрямованість особи, тобто система установок (диспозицій) особи; підструктура досвіду (знання, уміння, навички, звички); сила й особливості протікання інтелектуальних, вольових та емоційних процесів; біологічно обумовлені властивості – темперамент, задатки, здібності, обдарованість [2, с. 97].

Науковець І. М. Даньшин наводить більш конкретизовану систему характеристики особи злочинця. Він вважає, що ознаки особи злочинця слід класифікувати на такі групи: соціально-демографічні ознаки; особистісно-рольові властивості; соціально-психологічні якості; риси правової і моральної свідомості; психічні відхилення і аномалії; кримінально-правові ознаки; загальнозначущі позитивні людські якості [3, с. 60].

На нашу думку, найбільш оптимальна класифікація ознак особи злочинця запропонована представниками Київської кримінологічної школи. Розглянемо їх більш детально.

1. Соціально-демографічні ознаки: вік, стать, освіта, певний вид професійної підготовки, наявність соціальних зв'язків, громадянство, матеріальне становище.

2. Соціально-рольові ознаки, які характеризують становище особи в суспільстві та в ієрархії формальних і неформальних малих груп.

3. Морально-психологічні ознаки. До них, як правило, належать: емоційні особливості, світогляд, інтелектуальні ознаки, ціннісні орієнтації, вольові ознаки, психічні аномалії, рівень розумових потреб тощо.

4. Кримінально-правові ознаки, які охоплюють мотиви злочину, характер та спрямованість посягань, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, рядову чи організаторську роль у груповому протиправному посяганні, вид кримінального правопорушення.

Науковці Пенітенціарної академії України виділяють ще одну складову особистості злочинця, а саме кримінально-виконавчі ознаки, які слід розглядати в таких формах: ставлення засуджених до встановленого законом порядку виконання і відбування покарання, засобів виправлення та ресоціалізації засуджених [4, с. 91–92].

Проведені нами дослідження не дають можливості охопити всі складові кримінологічної характеристики осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, і це буде здійснено в подальшому вивченні цієї теми.

За діяння, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (ст. 336 КК України) та ухиленням від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації (ст. 336-1 КК України), передбачена кримінальна відповідальність у виді позбавлення волі на певний строк, проте слід зазначити, що до кримінальної відповідальності не притягуються особи, які згідно із Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» підлягають отриманню відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації. Така категорія осіб доволі велика [5]. Пропонуємо авторську класифікацію цієї категорії.

1. За характером виконуваних завдань та соціально-рольовою характеристикою: броньовані на період мобілізації та на воєнний час; керівники міністерств та їх заступники, керівники державних органів, органів державного управління, юрисдикція яких поширюється на всю територію України; народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим; окремі, визначені законодавством, працівники законодавчої, судової та виконавчої влади в тому числі; працівники органів військового управління Сил оборони; дипломатичні службовці, які обіймають дипломатичні посади; які безпосередньо виконують функції із забезпечення кібербезпеки, кіберзахисту та безпеки інформаційних технологій, роботи з розроблення програмного забезпечення, адміністрування

баз даних, впровадження та підтримання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в органах влади України.

2. Особи, які забезпечують у встановленому законом порядку догляд за особами, які потребують стороннього нагляду та допомоги.

3. Особи, які зазнали втрат серед родичів за особливих обставин під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, а також під час забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України під час дії воєнного стану, або особи, стосовно яких у визначеному законом порядку встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок зазначених дій.

4. Особи, непридатні до несення служби у зв'язку з інвалідністю, або рішення військово-лікарської комісії про їх тимчасову непридатність.

5. Окремі категорії осіб, родичі яких проходять військову службу.

6. Особи, які здобувають певний вид освіти, та науковий науково-педагогічні працівники закладів вищої та фахової передвищої освіти, наукових установ та організацій.

7. За віком: не підлягають призову на військову службу під час мобілізації особи до досягнення 25-річного віку.

8. Інші категорії осіб, визначені в Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Крім визначених нами осіб, інші громадяни України повинні у разі їх мобілізації проходити службу в Збройних Силах України та інших складових Сил оборони.

Проведені нами дослідження кримінологічної характеристики осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації і не мали права на отримання відстрочки від призову, надали можливість сформулювати проміжні дані кримінологічної характеристики осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації.

Згідно з проведеними нами анкетуваннями співробітників ТЦК та СП та аналізу судової практики слід вказати, що вищезгадане кримінальне правопорушення вчиняють такі категорії осіб.

Соціально-демографічні дані. Стать: чоловіки (100 %), 25–35 років (31 %), 35–50 років (59 %), 50–60 років (10 %); місце народження: Україна (80 %), росія (8 %), білорусь (8 %), інше (2 %); місце проживання: міська місцевість (63 %), сільська місцевість (37 %), корінні жителі (96 %), переселенці (4 %); наявність родини: одружений (64 %), неодружений (36 %); наявність дітей: не має дітей (27 %), 1 дитина (52 %), 2 дитини (11 %).

Соціально-економічні показники. Освіта: неповна середня (9 %), середня (37 %), вища (54 %); наявність чи відсутність роботи до призову (92 %): був працевлаштований неофіційно (28 %); матеріальне становище: матеріально забезпечений вище від середнього рівня (35 %), середній рівень матеріального забезпечення (38 %), матеріально забезпечений нижче від середнього рівня (27 %).

Соціально-рольові ознаки. Стан у суспільстві: підприємець (26 %), робітник (37 %), працівник сфери обслуговування (11 %), сільськогосподарський працівник (14 %), інше (12 %).

Стан особи в момент скоєння злочину. Характер злочинного прояву: одноосібний (під час вчинення кримінального правопорушення за участю інших осіб – інша кримінально-правова кваліфікація діяння); раніше притягувався до кримінальної відповідальності: так (14 %), ні (86 %); якщо притягувався до кримінальної відповідальності, чи відбував покарання в місцях неволі: так (89 %), ні (11 %).

Морально-психологічні ознаки. Ставлення до виконання своїх громадських обов'язків негативне; ставлення до дотримання інших правових норм: байдуже (35 %), негативне (65 %); вибір засобів задоволення особистих потреб: незаконний (35 %), законний (65 %); рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід: низький (14 %), середній (52 %), високий (34 %); дії, які вчиняє особа (переважно): обдумані (81 %), імпульсивні та необдумані (19 %); у спілкуванні з іншими людьми особи: конфліктні (59 %), неконфліктні (41 %); у спілкуванні з іншими людьми особи: агресивні (50 %), неагресивні (50 %); вольові

властивості особи: сильні вольові якості (34 %), слабівільні, поступливі, неспроможні протистояти негативним зовнішнім впливам (66 %); ставлення до країни-агресора та її осіб: негативне (38 %), позитивне (15 %), нейтральне (47 %).

Висновки. Отже, вивчення кримінологічної характеристики осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, необхідно продовжувати. Проведені нами дослідження вказали на недоліки сучасної системи мобілізації, важливість подальшого її реформування та необхідність мотивування громадян України виконувати свій конституційний обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності, шанування її державних символів.

Список використаних джерел

1. Боднар І. В. Кримінологічні засади запобігання вчиненню злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 244 с.
2. Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків : Прапор, 1996. 260 с.
3. Даньшин І. М., Голіна В. В., Валумська М. Ю. та ін. Кримінологія. Загальна та особлива частини : підручник. Харків : Право, 2009. 288 с.
4. Митрофанов І. Поняття та значення кримінально-виконавчої характеристики наркозалежних засуджених. *Юридична Україна*. 2008. № 3. С. 91–96.
5. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-ХІІ. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (дата звернення: 29.01.2025).

Shatylo S.,

Post graduate of the Department of Criminal,
Criminal and Executive Law and
Criminology of the Law Faculty,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0006-7977-5643;

Puzyrna N.,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public
and Private Law,
Chernihiv Polytechnic National University
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7297-0829;

Malysenko Ye.,

PhD in Law, Associate Professor of the Department of
Tactical and Special Training,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4016-9276

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO EVADE MILITARY SERVICE DURING MOBILIZATION

In the article, the authors point out the need for scientific research due to the fact that in today's realities, the issue of manning the territorial recruitment centers and social support (hereinafter – TRC and SS) in the Armed Forces of Ukraine and other components of the defense forces is becoming acute. Failure by individual citizens of Ukraine to fulfil their constitutional obligation to protect the Motherland, independence and territorial integrity, and to respect its state symbols, not only negatively affects the defense of our country, but also the state of crime in the areas of protection of state secrets, inviolability of state borders, and conscription and mobilization.

Regarding the questionnaires of TRC and SS employees and analysis of court practice it should be noted that this criminal offence is committed by the following categories of persons.

According to socio-demographic data: gender: men, mostly 35–50 years old (59 %), whose place of birth is Ukraine; place of residence: urban areas, less often rural areas (37 %), married (64 %), with one child (52 %).

By socio-economic indicators: education: incomplete secondary (9 %), secondary (37 %), higher (54 %); presence or absence of a job before the service (92 %): was employed unofficially (28 %); financial situation: financially secure

above average (35 %), medium financially secure (38 %), financially secure below average (27 %).

In terms of social and role characteristics: the status in society is mainly workers, with a slightly smaller percentage being entrepreneurs.

The moral and psychological features are characterized by a negative attitude to the performance of their public duties, etc.

Key words: *inviolability of state borders, ensuring conscription and mobilization, crime prevention, military personnel, mobilization, personality of a criminal, war, military duty.*

References

1. Bodnar, I. (2012), *Criminological principles of crime prevention in closed-type penal institutions* : PhD thesis, Kharkiv.

2. Zelinskyi, A. (1996), *Criminology : course of lectures*, Prapor, Kharkiv.

3. Danshyn, I., Holina, V. and Valumska, M. (2009), *Criminology: General and Special parts* : textbook, Pravo, Kharkiv.

4. Mitrofanov, I. (2008), "The concept and significance of the criminal-executive characteristics of drug-addicted convicts", *Legal Ukraine*, No. 3, pp. 91–96.

5. Ukraine (1993), *About mobilization preparation and mobilization* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (accessed 29 January 2025).

УДК 342.9.03

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.116

Шестак Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу
юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4958-0838

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ

У статті досліджуються питання відповідальності за порушення правил адміністративного нагляду в Україні. Авторка аналізує проблеми, пов'язані з неефективністю правового регулювання, що нині існує, та вказує на недоцільність застосування такого нагляду до осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі.

Запропоновано узгодити положення ч. 1 ст. 187 КУпАП та ст. 10 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», збільшити розмір штрафів, застосувати альтернативні покарання (громадські та суспільно корисні роботи).

Ключові слова: адміністративний нагляд, адміністративна відповідальність, покарання, санкція, штраф, порушення правил.

Актуальність дослідження. Питання стримування злочинності в Україні не втрачають своєї актуальності. Одним зі способів такої превенції є забезпечення невідворотності адміністративної відповідальності за проступки. Особливо це стосується осіб, які перебувають у конфлікті із законом, тобто вже вчинили адміністративне чи кримінальне правопорушення. Для забезпечення правопорядку в суспільстві та виправлення громадян, які вчинили тяжкі злочини й відбули кримінальне ув'язнення, передбачено застосування заходів адміністративного нагляду, покликаного не допустити вчинення такими особами нових протиправних діянь та створити умови для їх виправлення.

Проте не всі особи, які перебувають під адміністративним наглядом, дотримуються встановлених щодо них обмежень. Тому Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП) передбачена можливість притягнення таких порушни-

ків до адміністративної відповідальності за порушення правил адміністративного нагляду. Застосування такої відповідальності є формою захисту суспільного порядку, запобігання вчиненню нових правопорушень, дозволяє відновити справедливість та забезпечити відповідальність осіб, які ігнорують встановлені правила й норми.

Метою статті є визначення недоліків правового регулювання питань адміністративної відповідальності за порушення правил адміністративного нагляду та визначення шляхів їх подолання.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до положень Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [1] за окремими особами, які відбували кримінальні покарання, встановлюється адміністративний нагляд. Це система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих повнолітніх осіб, звільнених з місць позбавлення волі, відповідно до переліку, визначеному в ст. 3 названого Закону України, що здійснюються органами Національної поліції.

Такий нагляд має свої особливості. По-перше, встановлюється виключно щодо повнолітніх осіб. По-друге, застосовується незалежно від волі суб'єктів, які перебувають під наглядом. По-третє, він має тимчасовий характер, тобто здійснюється у строк від одного до двох років і не може перевищувати термінів, передбачених законом для погашення або зняття судимості; для окремих категорій осіб, зазначених у пунктах «г», «д» ст. 3 зазначеного Закону, адміністративний нагляд встановлюється на строк до погашення судимості. По-четверте, встановлення адміністративного нагляду здійснюється з профілактичною метою: для запобігання вчиненню кримінальних правопорушень окремими особами, звільненими з місць позбавлення волі, і забезпечення щодо них виховного впливу.

Нині адміністративний нагляд встановлюється щодо таких категорій осіб:

1) засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо під час відбування покарання їх пове-

дінка свідчила, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними для суспільства;

2) засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження органів Національної поліції, систематично порушують громадський порядок і права інших громадян, вчиняють інші правопорушення;

3) засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

4) засуджених до позбавлення волі за злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи;

5) засуджених до довічного позбавлення волі;

6) звільнених умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби.

Відразу варто зазначити, що не зовсім логічною в наведеному вище переліку є така категорія осіб, як засуджені до довічного позбавлення волі. Адже більшість ознак адміністративного нагляду (тимчасовість, звільнення особи з місць позбавлення волі тощо) не є характерними для цих суб'єктів. Відповідно, адміністративний нагляд щодо таких осіб не може бути встановлений.

Перебування під адміністративним наглядом означає не лише знаходження «в полі зору» уповноважених працівників Національної поліції. Адже на осіб, які під ним перебувають, покладається ряд обов'язків, невиконання яких є підставою для застосування заходів адміністративної відповідальності за ст. 187 Кодексу України про адміністративні правопорушення [2], у межах якої визначено види порушення правил такого нагляду особами, щодо яких його встановлено, а саме:

1) неявка за викликом органу Національної поліції у вказаний термін і ненадання усних або письмових пояснень з питань, пов'язаних з виконанням правил адміністративного нагляду;

2) неповідомлення працівників Національної поліції, які здійснюють адміністративний нагляд, про зміну місця робо-

ти чи проживання або про виїзд за межі району (міста) у службових справах;

3) порушення заборони виходу з будинку (квартири) у визначений час, який не може перевищувати восьми годин на добу;

4) порушення заборони перебування у визначених місцях району (міста);

5) нереєстрація в органі Національної поліції;

6) повторне протягом року після накладення адміністративного стягнення вчинення діянь, передбачених пунктами 1–5.

Попри те, що адміністративний нагляд встановлюється щодо осіб, які перебувають у конфлікті із законом за вчинення тяжких кримінально караних діянь, застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення правил адміністративного нагляду є неефективним та потребує вдосконалення.

По-перше, зважаючи на зміст п. 1 ч. 1 ст. 187 КУпАП строки та періодичність обмежень, що покладаються на піднаглядного, встановлюються індивідуально щодо кожної особи і можуть варіюватися залежно від різних ознак (характеристики піднаглядного, виду кримінального правопорушення, за вчинення якого він був засуджений, особливостей поведінки особи в місцях позбавлення волі та за місцем проживання після звільнення, місця роботи тощо). На це звертають увагу й автори Науково-практичного коментаря Кодексу України про адміністративні правопорушення [3, с. 443]. Відповідно, щоб встановити факт порушення за п. 1 ч. 1 ст. 187, необхідно ознайомитися з особою справою звільненого з місць позбавлення волі або ж виконувати обов'язки дільничного інспектора, який безпосередньо контролює порядок здійснення адміністративного нагляду.

По-друге, застосування положень п. 1 ч. 1 ст. 187 є ускладненим через «розмите» формулювання прояву об'єктивної сторони зазначеної норми. Названою нормою передбачається застосування заходів адміністративної відповідальності за «неявку за викликом органу Національної поліції у вказаний термін і ненадання усних або письмових пояснень з питань, пов'язаних з виконанням правил адміністративного нагляду». Але доречно було б більш чітко прописати вказану норму та вказати, за яких умов неявка вважається правопорушенням,

наприклад, «неявка протягом одного місяця після встановленого строку за викликом органу Національної поліції» і далі за текстом норми.

По-третє, подібна проблема має місце і в п. 2 ч. 1 ст. 187 КУпАП, яка передбачає адміністративну відповідальність за «неповідомлення працівників Національної поліції, які здійснюють адміністративний нагляд, про зміну місця роботи чи проживання або про виїзд за межі району (міста) у службових справах». Адже особа, яка перебуває під адміністративним наглядом, може не повідомити відповідну інформацію взагалі, а може не повідомляти її протягом певного часу (дня, тижня, місяця тощо). Тому для усунення суперечностей під час розгляду й вирішення відповідних справ по суті, доречно вказати строк, закінчення якого утворює об'єктивну сторону діяння, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 187 КУпАП. Оскільки на працівників Національної поліції, крім здійснення адміністративного нагляду, покладається також здійснення інших повноважень і вони об'єктивно не можуть відслідковувати всі зміни в житті осіб, що перебувають під таким наглядом, то доречно встановити строк у 10 днів, протягом якого піднаглядні мають повідомити про відповідні зміни.

Варто виділити також і складність кваліфікації такого прояву порушень правил адміністративного нагляду, як порушення заборони перебування у визначених місцях району (міста), що передбачено п. 4 ч. 1 ст. 187 КУпАП. Адже єдиного переліку територій, де не можуть перебувати особи, які знаходяться під адміністративним наглядом, нині немає. Тому можна припустити, що відповідні обмеження мають індивідуальний характер і залежать від характеристики особи порушника, виду кримінального правопорушення, за яке він відбував покарання, поведінки піднаглядного в місцях позбавлення волі та під час перебування під адміністративним наглядом та інших обставин. Через це складним є забезпечення контролю з боку працівників Національної поліції за кожною піднаглядною особою та доведення фактів порушення заборони перебування в певних місцях (через недостатність доказової бази, необхідність виявлення та опитування значної кількості осіб, які могли виступати свід-

ками тощо). Крім того, названа заборона має бути певним чином обґрунтована, інакше вона може бути оскаржена. Викликає певні сумніви й формулювання такої заборони. На наш погляд, більш доречно було б викласти п. 4 ч. 1 ст. 187 КУпАП у коротшій редакції: «порушення заборони перебування у визначених місцях». Це дозволить виробити єдину практику застосування названої норми для піднаглядних, які живуть у містах та сільській місцевості; не виникатиме питань з приводу того, чи поширюється відповідна заборона на райони в містах тощо. Тим більше, що судова практика йде шляхом визначення конкретних локацій, доступ до яких має бути обмеженим у піднаглядного (кафе, ресторани, інші місця продажу алкоголю на розлив, місця масового скупчення людей тощо) [4].

Таких самих уточнень потребують і положення п. 5 ч. 1 ст. 187 КУпАП, що передбачає адміністративну відповідальність за нереєстрацію в органі Національної поліції. На нашу думку, доречно вказати час, протягом якого особа мала би зареєструватися (наприклад, 10 днів, два тижні), а також визначити початковий етап відліку такого часу – після звільнення з місць позбавлення волі, після прибуття до постійного місця проживання, після ознайомлення з постановою про призначення адміністративного нагляду тощо. Оскільки Законом України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» передбачено обов'язок особи, яка перебуває під адміністративним наглядом, реєструватися в органах Національної поліції від одного до чотирьох разів на місяць, то п. 5 ч. 1 ст. 187 КУпАП варто викласти в такій редакції: «Нереєстрація в органі Національної поліції протягом 10 днів з дня ознайомлення з постановою про призначення адміністративного нагляду, а так само порушення встановлених строків (періодичності) реєстрації в органах Національної поліції». На наш погляд, таке формулювання названої норми є більш чітким і дозволить забезпечити єдиний підхід до формування судової практики та забезпечить невідворотність адміністративної відповідальності за порушення правил адміністративного нагляду.

Також слід зазначити, що положення статті 187 КУпАП загалом не розраховані на умови воєнного стану чи дію надзви-

чайних обставин. Адже піднаглядний може вчинити визначені в диспозиції ч. 1 та ч. 2 ст. 187 КУпАП правопорушення, оскільки через тривогу, комендантську годину тощо перебував в укритті; не міг вийти на зв'язок; був змушений проживати не за місцем своєї реєстрації, оскільки останнє було пошкоджене чи зруйноване тощо. Так, наприклад, через те, що названа норма не переглядалася щодо відповідності її положень умовам воєнного часу, то юридично особу, яка перебуває під адміністративним наглядом, можна притягти до адміністративної відповідальності за п. 3 ч. 1 ст. 187 КУпАП – «порушення заборони виходу з будинку (квартири) визначений час, який не може перевищувати восьми годин на добу», якщо піднаглядний перебував в укритті чи бомбосховищі внаслідок тривалої повітряної тривоги. Звичайно, що ця обставина має бути врахована як така, що виключає адміністративну відповідальність, але може мати місце й ситуація службового тиску на піднаглядного. Тому варто визначити умови чинності положень ст. 187 КУпАП під час дії воєнного стану та надзвичайних обставин і викласти їх у примітці до ст. 187 Кодексу.

Доречно акцентувати увагу ще на одній особливості. Фактично порушення правил адміністративного нагляду, описаних у ст. 187 КУпАП, – це порушення обмежень, які тимчасово покладаються на особу, звільнену з місць позбавлення волі. Але нині положення ч. 1 ст. 187 КУпАП та ст. 10 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» збігаються лише частково. Так, у ст. 10 названого Закону передбачається й таке обмеження, як заборона виїзду чи обмеження часу виїзду в особистих справах за межі району (міста) (п. «в» ст. 10). Але, оскільки КУпАП не передбачає такого прояву протиправної поведінки порушника, то й застосувати заходи адміністративної відповідальності неможливо. Для усунення такої колізії доречно доповнити ч. 1 ст. 187 КУпАП пунктом 6 такого змісту: «порушення заборони виїзду та/або перевищення встановленого ліміту часу виїзду в особистих справах за межі району (міста)».

Варто зауважити щодо неефективності адміністративних покарань, які можуть бути застосовані до порушників правил

адміністративного нагляду, а подекуди й повної неможливості їх виконання. Зокрема, за правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 187 КУпАП, передбачено тільки один вид покарання – штраф, розмір якого варіюється від трьох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 51 до 170 гривень). Альтернативні санкції відсутні. Тобто навіть застосування штрафу не забезпечує належного виховного впливу, а відсутність інших видів покарань зводить нанівець каральну функцію адміністративної відповідальності [5, с. 195]. Таким чином, розмір штрафу, який передбачений санкціями ст. 187 КУпАП, має бути збільшено мінімум удесятеро.

Ще менш логічною є санкція ч. 2 ст. 187 КУпАП, яка передбачає за повторне протягом року вчинення діянь, передбачених ч. 1, застосування покарання у вигляді штрафу від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 170 до 255 гривень) або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, а в разі, якщо за обставинами справи з урахуванням особи порушника застосування цих заходів буде визнано недостатнім, – адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб [2]. Тобто знову розмір покарання є абсолютно незначним і має бути збільшений хоча б у десять разів, а можливість застосування покарання у вигляді виправних робіт є взагалі примарною, бо знайти офіційну роботу колишнім засудженим в умовах безробіття доволі складно. Відповідно до положень ст. 31 КУпАП виправні роботи порушник відбуває за місцем основної роботи, тобто тільки за наявності офіційного працевлаштування. І вже зовсім нелогічним видається чітко встановлений розмір відрахувань із заробітку, якщо порушник усе-таки працює, бо можуть мати місце ситуації, коли стягнення відповідних сум буде неможливим. Адже згідно з положеннями діючого трудового законодавства (ч. 3 ст. 128 Кодексу законів про працю [6]) при кожній виплаті заробітної плати загальний розмір усіх відрахувань із заробітної плати при відбуванні виправних робіт і при стягненні аліментів на неповнолітніх дітей не може перевищувати сімдесяти відсотків. Тобто суд під час визначення конкретного відсотка відрахувань має брати до уваги наявність інших виконавчих прова-

джень щодо особи та інших боргових зобов'язань, які у своїй сукупності не можуть бути більшими за 70 % заробітку. Подавати інформацію про наявність таких відрахувань із заробітної плати (аліментні, кредитні та інші зобов'язання), очевидно, має порушник як зацікавлена особа. Таким чином, може мати місце юридична колізія: якщо розмір відрахувань, які існували в порушника до винесення постанови про притягнення його до адміністративної відповідальності за ст. 187 КУпАП, становить понад 50 відсотків, то призначення покарання у вигляді виправних робіт з відрахуванням 20 відсотків заробітку вже буде незаконним (хоча це й пряма вимога КУпАП), а отже, юридично неможливим.

Тому важливо призначати такі види покарань, які б дозволяли принести користь суспільству, забезпечувати контроль з боку держави за їх виконанням та реалізовувати каральну функцію адміністративної відповідальності. На наш погляд, такою санкцією є громадські роботи, які можуть бути призначені як альтернатива штрафу за ч. 1 ст. 187 КУпАП та призначатися на строк до 60 годин, і суспільно корисні роботи, які можуть бути призначені як альтернативне покарання за ч. 2 ст. 187 КУпАП та призначатися на строк до 240 годин. Фактично обидві названі санкції полягають у виконанні простої некваліфікованої праці на користь громади, але тривалість суспільно корисних робіт і впродовж дня, і загалом є більш значною, ніж тривалість громадських робіт, тому їх застосування буде більш ефективним. Застосування покарання у вигляді адміністративного арешту, яке нині передбачено за ч. 2 досліджуваної статті, взагалі є недоцільним, оскільки покладає додаткові витрати на державу, спрямовані на охорону та утримання правопорушника, тоді як ефективність названої санкції є сумнівною, особливо в умовах воєнного стану, коли виникає потреба забезпечити не лише нагляд за особами, які перебувають під вартою, але й їх безпеку.

Піднаглядний може бути притягнутий до адміністративної відповідальності за ст. 187 КУпАП тільки за порушення, вчинені після оголошення йому постанови про встановлення чи продовження адміністративного нагляду і в межах строку, на який він встановлений.

Варто зауважити, що в тих випадках, коли адміністративний нагляд здійснюється формально (наприклад, порушник вільно пересувається в межах різних населених пунктів, вільно залишає своє місце проживання на невизначений час тощо, але систематично та відповідно до графіка відмічається в органах Національної поліції), то встановити факти порушення правил адміністративного нагляду неможливо і фактично виховний та превентивний вплив на особу не здійснюється.

Висновки. Отже, варто зазначити, що забезпечення ефективності адміністративної відповідальності за порушення правил адміністративного нагляду потребує здійснення низки заходів. По-перше, необхідно узгодити положення ч. 1 ст. 187 КУпАП з положеннями ст. 10 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», щоб передбачити можливість притягнення до адміністративної відповідальності за всі прояви порушень обмеження дій піднаглядних. По-друге, під час вирішення питання про застосування заходів адміністративної відповідальності за ст. 187 КУпАП варто встановити причини й мотиви порушення правил адміністративного нагляду та переконатися, чи не виникли вони внаслідок дії непередбачуваних обставин чи інших надзвичайних ситуацій. По-третє, доречно переглянути зміст ст. 187 КУпАП та визначити в примітці особливості дії її положень в умовах воєнного чи надзвичайного стану. По-четверте, необхідно переглянути зміст санкцій названої статті. Зокрема, розміри штрафів, передбачені цією нормою, варто збільшити в десять разів. Крім того, санкцію ч. 1 ст. 187 КУпАП доцільно доповнити таким альтернативним видом покарання як громадські роботи на строк до 60 годин, а із санкції ч. 2 прибрати покарання у вигляді виправних робіт, замінивши його на суспільно корисні роботи строком до 240 годин.

Список використаних джерел

1. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 52. Ст. 455. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.01.2025).

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 18.01.2025).

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / Р. А. Калужний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 781 с.

4. Ухвала Франківського районного суду м. Львова від 27.02.2024 по справі 465/69/24. URL: <https://opendatabot.ua/court/117319035-077382caa10d56f579d07d784e445b92> (дата звернення: 18.01.2025).

5. Шестак Л. В., Шульженко А. О. До питання про сутність понять «адміністративне стягнення» та «адміністративна санкція». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 194–197.

6. Кодекс Законів про працю України від 10.12.1971 р. Редакція від 01.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 18.01.2025).

Shestak L.,

PhD in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Administrative,
Civil and Commercial Law and Process Faculty of Law,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4958-0838

ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION RULES

The article examines current issues of administrative liability for violations of administrative supervision rules in Ukraine. The author analyzes problems related to the ineffectiveness of the existing legal regulation. In particular, it is noted that virtually every provision of Article 187 of the Code requires clarification. The author points out the ineffectiveness of the fines prescribed by this norm, as their amount is very low and has not been revised for almost 10 years. The position is advocated for the appropriateness of supplementing sanctions with types of punishment such as community service and socially useful work.

Given that individuals under administrative supervision are subject to certain restrictions, the necessity of defining the specifics of the implementation of such restrictions in conditions of martial law and state of emergency is also proven.

The author indicates the impracticality of applying administrative supervision to individuals sentenced to life imprisonment. Most characteristics of administrative supervision (temporariness, release from places of deprivation of liberty, etc.) are not typical for these subjects. Accordingly, administrative supervision over such individuals cannot be established.

When addressing the issue of applying measures of administrative liability under Article 187 of the Code, it is important to establish the causes and motives for violations of administrative supervision rules and to ensure that they did not arise as a result of unforeseen circumstances or other emergencies.

Ways to improve administrative liability for violations of administrative supervision rules are proposed. In particular, it is necessary to align the provisions of Part 1 of Article 187 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses with the provisions of Article 10 of the Law of Ukraine "On Administrative Supervision of Persons Released from Places of Deprivation of Liberty" to foresee the possibility of holding individuals administratively liable for all manifestations of violations of restrictions on the actions of those under supervision. It is also advisable to increase the amount of fines and introduce alternative types of punishment.

Key words: *administrative supervision, administrative responsibility, punishment, sanction, fine, violation of rules.*

References

1. Ukraine (1994), *On Administrative Supervision of Persons Released from Places of Imprisonment* : Law of Ukraine dated December 1 1994 No. 264/94-VR, *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 52, Art. 455, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 18 January 2025).

2. Ukraine (1984), *Code of Ukraine on Administrative Offenses* : Law of Ukraine dated 07 December 1984, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed 18 January 2025).

3. Kalyuzhnyi, R. A., Komzyuk, A. T., Pogribny, O. O. and others (2008), *Code of Ukraine on administrative offenses : scientific and practical commentary*, All-Ukrainian Association of Publishers "Legal Unity", Kyiv.

4. Ruling of the Frankivsk District Court of Lviv dated February 27, 2024, in case 465/69/24, available at: <https://opendatobot.ua/court/117319035077382caa10d56f579d07d784e445b92> (accessed 18 January 2025).

5. Shestak, L. V. and Shulzhenko, A. O. (2021), "To the issue of the essence of the concepts "administrative penalty" and "administrative sanction", *Juridical Scientific and Electronic Journal*, No. 9, pp. 194–197.

6. Ukraine (1971), *Labor Code of Ukraine* : Law of Ukraine dated December 10 1971 No. 322-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (accessed 18 January 2025).

UDC 341.31

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.128

Miden E.,

PhD in History, Associate Professor of the Department
of Theory and History of State and Law,
Constitutional Law Faculty of Law,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1625-7997;

Rybalka N.,

Doctor of Sciences of Law, Associate Professor,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0003-3391-5709

LEGAL FRAMEWORK FOR REGULATING THE PREVENTION OF MOBBING IN THE SYSTEM OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

The article highlights the legislative framework and problems of combating mobbing (harassment) in the environment of the State Criminal Executive Service of Ukraine. In 2017, attempts were made in Ukraine to implement a new draft law on combating mobbing into legislation. However, only in 2022, thanks to the adoption of Law No. 2759-IX, an official definition of mobbing was provided for the first time in Ukraine and amendments were introduced to the current Labor Code, as well as the Law of Ukraine "On Collective Agreements and Contracts".

Key words: *mobbing, State Criminal Executive Service of Ukraine, legal regulation, prevention, legislation, employee.*

Introduction. Mobbing, or workplace bullying, manifesting as systematic psychological pressure, discrimination, or even cruel treatment of employees, not only tramples upon their rights but also inflicts deep wounds on their psychological well-being, leading to a decline in productivity and fostering a toxic atmosphere within the collective. Unfortunately, even after the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Prevention and Counteraction of Mobbing (Bullying)" of November 16, 2022, No. 2759-IX, the problem of mobbing has not lost its relevance. The current legislation, while containing certain mechanisms to counter this problem, still has a number of shortcomings. In particular, the concepts of mobbing and its forms are not clearly defined, there are no effective levers to protect victims, and the sanctions for committing mobbing are often too

lenient. Moreover, in state bodies, particularly in the State Criminal Executive Service of Ukraine, there are no clear internal regulations regarding the prevention of mobbing, which makes it difficult to combat this phenomenon in practice.

The relevance of this study lies in the imperative need for a comprehensive analysis of the legal foundation for preventing mobbing within the State Criminal Executive Service of Ukraine, identifying gaps in current legislation, and formulating proposals for its improvement. Particular attention should be paid to the analysis of bills (draft laws) that were or continue to be under consideration by the Verkhovna Rada of Ukraine, especially those that provide for increased liability for mobbing and the introduction of additional preventive measures.

Review relevant existing scholarship. Specific issues of mobbing in labor relations have been highlighted in the works of such scholars as T. Krasiuk, A. Fedorchenko [1], and T. Koliada [2]. The legal regulation of mobbing has been studied by V. Puzyrnyi [3], T. Kolesnik [4], K. Lytvyniuk [5], I. Lomakina [6], and K. Kukhar [7]. Issues related to mobbing in law enforcement agencies, particularly within the State Criminal Executive Service, have been considered in the works of I. Lopushynskyi, O. Kovnir [8], and E. Miden [9; 10].

The purpose of the article is to study and analyze the current legislation and bills (draft laws) for preventing mobbing within the State Criminal Executive Service of Ukraine, and to develop proposals for improving the legal regulation of this area.

Results. As of the beginning of 2025, the fight against the spread of mobbing within the State Criminal Executive Service of Ukraine in the legislative field is based on national legislation.

The adoption of the Bill No. 5748 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Counteraction to Violations of Rights in the Field of Labor" as a Law of Ukraine No. 2759-IX was an important step towards combating mobbing in Ukraine. This Law for the first time at the legislative level established the concept of mobbing, defining it as "systematic (repeated) prolonged intentional actions or inaction by an employer, individual employees, or a group of employees of a labor collective, which are

aimed at humiliating the honor and dignity of an employee, their business reputation, including for the purpose of acquiring, changing, or terminating their labor rights and obligations, which are manifested in the form of psychological and/or economic pressure, in particular using electronic communication means, creating a tense, hostile, offensive atmosphere in relation to the employee, including one that forces them to underestimate their professional suitability" [11].

Law of Ukraine No. 2759-IX introduced amendments to the Labor Code of Ukraine, adding Article 2-2, which prohibits mobbing and defines the rights of employees who have suffered from it. In particular, an employee has the right to apply to the court with a statement on the protection of their labor rights from mobbing [12]. In addition, Law No. 2759-IX provides for amendments to the Law of Ukraine "On Collective Agreements and Contracts", providing for the possibility of including provisions on the prevention of mobbing and liability for its commission in collective agreements [13].

Despite the positive changes introduced by Law No. 2759-IX, a number of issues remain that require further regulation, including the difficulty employees face in gathering sufficient evidence of mobbing to prove it in court, the need to clearly define the types of liability applicable to those guilty of mobbing and establish effective mechanisms for holding them accountable, and the development of separate departmental regulations within the State Criminal Executive Service of Ukraine that address the unique ways mobbing manifests in this system and provide effective prevention mechanisms.

It should be noted that other bills (draft laws) have also been considered in the legislative field of Ukraine to counter the spread of mobbing. Early efforts, like Bill No. 7005 (2017), faced expert criticism regarding compensation and terminology. It was ultimately withdrawn [14]. Similarly, Bill No. 10118 (2019), proposing amendments to several codes and laws, was also withdrawn due to concerns about the definition of mobbing [15]. The conclusion of the Main Scientific and Expert Directorate dated May 13, 2019 noted that in this Bill, the definition of "mobbing" required clarification. In particular, the inclusion of physical violence against

an employee (since this is a separate offense) and economic violence (due to the unclear content of this concept) seemed somewhat dubious to experts. Alternative Bills (10118-1 and 10118-2) met the same fate [16; 17]. Bill No. 4306 (2020), focusing on administrative responsibility, also received criticism for its definition of mobbing and the burden of proof it placed on victims [18]. Despite these challenges, Ukraine adopted Bill No. 5749 as Law of Ukraine No. 2557-IX (2022), adding Article 173-5 to the Code of Administrative Offenses, introducing fines and community service for mobbing [19]. Currently, Bill No. 11044 (2024) is under review, aiming to address the issue of enforcing anti-mobbing legislation during martial law, which currently prohibits labor relation checks [20]. However, it requires further development.

For employees of the State Criminal Executive Service of Ukraine, the specific conditions of their work create a significant risk of mobbing in the work environment. The hierarchical structure, which is certainly important for the functioning of the Service, creates a system in which the top has the opportunity to abuse their power. And this, in turn, can lead to psychological pressure and persecution of subordinates.

Mobbing in this case can manifest itself in various forms, for example, in unjustified criticism, significant workloads or unfair treatment. The victim may face social isolation, verbal abuse or sabotage of their work. In addition, the militarized nature of the Service can create a culture of submission and fear, which makes it difficult for victims to report cases of mobbing or seek help. They may fear retaliation or believe that their concerns will be rejected. Therefore, it is extremely important that trade union organizations of enterprises of the State Criminal Executive Service of Ukraine supplement their collective agreements with the possibility of measures aimed at preventing, counteracting, and ending mobbing, in particular measures to restore the rights of employees harmed as a result of mobbing.

It is necessary to improve the legislation on mobbing, in particular, to develop clear mechanisms for proving mobbing and bringing the perpetrators to justice. It would also be worthwhile to develop departmental regulations that would take into account the

specifics of the manifestation of mobbing in the State Criminal Executive Service system and provide for effective mechanisms for its prevention. Institutions within the State Criminal Executive Service system must ensure the effective functioning of mechanisms for handling complaints of mobbing and providing assistance to affected employees. It would not be superfluous to conduct information campaigns and training to raise awareness of the State Criminal Executive Service of Ukraine personnel about the problem of mobbing and employee rights.

Conclusions. The analysis of the legal framework for regulating the fight against mobbing in the system of the State Criminal Executive Service reveals not only the achievements of Ukrainian legislation, but also certain shortcomings. Among the problems in combating mobbing, one can single out ineffective implementation and enforcement of this legislation, especially in the unique working environment of the Service.

The current legal framework for combating mobbing has been in place for many years, as evidenced by numerous bills that have been proposed and subsequently withdrawn (No. 7005, 10118, 10118-1, 10118-2, 4306, 11044). The adoption of Law No. 2557-IX, which introduced administrative penalties for mobbing, was also a positive achievement, but its effectiveness is questionable due to the current restrictions on labor inspections during martial law.

Furthermore, the hierarchical and militarized structure of the Service presents specific challenges. The potential for abuse of power by superiors, coupled with the close working environment, can create fertile ground for mobbing, including psychological pressure, discrimination, and bullying among colleagues. A culture of obedience and fear can further discourage reporting and help-seeking behaviors.

References

1. Kراسиук, T. V. and Fedorchenko, A. O. (2022), "Mobbing: causes and methods of overcoming", *Analytical and comparative jurisprudence*, No. 6, pp. 140–145. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.25>.
2. Koliada, T. A. (2010), "Mobbing in labor (service-labour) relations: before posing the problem", *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, No. 2, pp. 265–273.

3. Puzyrnyi, V. F. (2018), "Protection against mobbing in labor relations", *Actual problems of labor legislation, legislation on public service and service in law enforcement agencies* : materials of VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kharkiv, November 16, 2018), Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, pp. 95–97.

4. Koliesnik, T. V. (2023), "Mobbing: the essence and legal regulation of the protection of workers' rights", *Legal journal of Donbass*, No. 1 (82), pp. 16–21.

5. Lytvyniuk, K. (2021), "Legal regulation of mobbing: national and international experience (part 1)", Yurfem.ua: Association of Women Lawyers of Ukraine, available at: <https://jurfem.com.ua/pravove-reguluvannya-mobingu-ch-1/>.

6. Lomakina, I. Yu. (2024), "The problem of mobbing, ways of improvement", *Innovative psychological, pedagogical, linguistic and legal principles of agricultural science in the context of intercultural agricultural communication* : materials of the International Scientific and Practical conference, October 3, 2024, Bila Tserkva National Academy of Sciences, Bila Tserkva, pp. 70–72.

7. Kukhar, K. O. (2024), "Prevention and counteraction to mobbing in labor relations: regulatory and legal support in Ukraine", *Analytical and comparative legislation*, available at: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/56.pdf>.

8. Lopushynsky, I. P. and Kovnir, O. I. (2021), "Mobbing (bullying) in personnel management: mechanisms of legal regulation in Ukraine and the world", available at: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/13269/1/LopushynskyiKovnir.pdf>.

9. Miden, E. (2023), "Counteraction to mobbing within the penitentiary system of Ukraine: problems and solutions", *Integration of theory into practice: problems, searches, prospects in conditions of martial law* : materials of the III International Scientific-Practical Conference (Chernihiv, November 1, 2023), Chernihiv, pp. 209–212.

10. Miden, E. (2024), "Origins of the establishment and development of legal regulation of counteraction to mobbing in the system of the State Criminal and Executive Service of Ukraine", *Scientific Bulletin of the Sivershchyna. Series: Law*, No. 2 (22), pp. 26–39. DOI: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2024.02.026>.

11. Ukraine (2022), *On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the prevention and counteraction of mobbing (harassment)* : Law of Ukraine dated November 16 2022 No. 2759-IX, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text>.

12. Ukrainian SSR (1971), *Labor Code of Ukraine*: Law of the Ukrainian SSR dated December 10 1971 No. 322-VII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

13. Ukraine (1993), *About collective agreements and contracts*: Law of Ukraine dated July 1 1993 No. 3356-XII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>.

14. Ukraine (2017), *On Amendments to Certain Laws of Ukraine (Regarding Mobbing Prevention)*: Draft Law dated July 25 2017 No. 7005, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62371.

15. Ukraine (2019), *On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Counteracting Mobbing*: Draft Law dated March 1 2019 No. 10118, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65602.

16. Ukraine (2019), *On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Preventing and Counteracting Mobbing*: Draft Law dated March 18 2019 No. 10118-1, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65695.

17. Ukraine (2019), *On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Counteracting Mobbing and Other Manifestations of Prejudicial Attitude in the Workplace*: Draft Law dated March 19 2019 No. 10118-1, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65699.

18. Ukraine (2020), *On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses on Counteracting Mobbing*: Draft Law dated November 2 2020 No. 4306, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70300.

19. Ukraine (2021), *On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses regarding Counteraction to Violations of Rights in the Labor Sphere*: Draft Law dated July 12 2021 No. 5749, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72470.

20. Ukraine (2024), *On Amendments to Article 16 of the Law of Ukraine "On Organization of Labor Relations under Martial Law" regarding Conducting Inspections Regarding Mobbing*: Draft Law dated February 28 2024 No. 11044, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62371.

Міден Е. Л.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права, конституційного права
юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-1625-7997;

Рибалка Н. О.,

доктор юридичних наук, доцент,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0003-3391-5709

ПРАВОВА ОСНОВА РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ МОБІНГУ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті висвітлюється законодавча основа та проблеми боротьби з мобінгом (цькуванням) у середовищі Державної кримінально-виконавчої служби України. Протягом останніх років українське законодавство в цьому напрямі пройшло через помітні трансформації. Починаючи з 2017 року, в Україні відбувалися спроби імплементації в законодавство нового законопроекту щодо протидії мобінгу. Однак тільки 2022 року, завдяки ухваленню Закону № 2759-IX, уперше в Україні було надано офіційне визначення мобінгу та введено зміни до чинних Кодексу законів про працю, а також Закону України «Про колективні договори і угоди». Закон визначив мобінг як систематичні, тривалі та умисні дії чи бездіяльність, спрямовані на приниження гідності, репутації чи професійної придатності працівника, часто шляхом психологічного чи економічного тиску. Він також надав працівникам право звертатися до суду та дозволяє вносити положення про боротьбу з мобінгом у колективні договори. У 2022 році було ухвалено і Закон України № 2557-IX, який закріпив у Кодексі про адміністративні правопорушення санкції проти тих, хто вчиняє мобінг. Незважаючи на ці досягнення, у статті висвітлено кілька нерозв'язаних питань. Основні проблеми стосуються труднощів, з якими стикаються жертви під час збору достатніх доказів для підтвердження факту мобінгу в суді, відсутність чітких механізмів відповідальності для винних та відсутність спеціалізованих відомчих нормативних актів, адаптованих до робочого середовища Державної кримінально-виконавчої служби. У статті пропонується, щоб профспілкові організації підприємств Державної кримінально-виконавчої служби України доповнили свої колективні договори інформацією про можливі заходи, спрямовані на запобігання, протидію, а також припинення мобінгу, зокрема заходи щодо відновлення порушених унаслідок мобінгу прав працівника.

Ключові слова: мобінг, Державна кримінально-виконавча служба України, правове регулювання, запобігання, законодавство, працівник.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (24)

Відповідальний за випуск	Денисенко К. В.
Редактори літературні	Сила Л. М. Махотко О. П.
Комп'ютерна верстка і макетування	Сила Л. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 03.03.2025 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 7,90.
Тираж 100 пр. Зам. № 134/25.

Редакційно-видавнича група Пенітенціарної академії України
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 8016 від 23.11.2023 р.